

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT TEORİSİ ANABİLİMDALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN
KAPİTALİSTLEŞME VE KALKINMA SÜRECİ

PINAR ÖZTÜRK DEMİRÖZ

2501090505

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. GÖKHAN KARABULUT

İSTANBUL 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI**

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : PINAR ÖZTÜRK DEMİRÖZ Numarası : 2501090505
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İKTİSAT TEORİSİ Danışmanı : PROF. DR. GÖKHAN KARABULUT
Tez Savunma Tarihi : 08.01.2020 Saati : 13.00
Tez Başlığı : OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN KAPİTALİSTLEŞME VE KALKINMA SÜRECİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ ~~TOYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. GÖKHAN KARABULUT		KABUL
2- PROF. DR. DEVRİM DUMLUDAĞ		KABUL
3- DOÇ. DR. ÖZGÜN BURAK KAYMAKÇI		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. SİNAN ALÇIN		
2- DOÇ. DR. MURAT BİRDAL		

ÖZ

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'NİN KAPİTALİSTLEŞME VE KALKINMA SÜRECİ

Pınar ÖZTÜRK DEMİRÖZ

Türkiye'nin kalkınma süreci, sermaye birikimi rejimi ve liberalleşme aşamaları ile birlikte ele alınırsa anlamlı olacaktır. Bundan önceki çalışmalarda Türkiye'nin kalkınma ve kapitalist iktisadi düzene geçiş süreçleri ya dış ticaret politikasındaki değişimler ya da sınıfsal çatışmalar üzerinden ele alınmıştır. Bu açıdan bu tezin literatüre bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Tez dört bölümden oluşmaktadır. Tezin Birinci Bölümü'nde Türkiye'nin kalkınma tarihini inceleyen bazı temel çalışmalardan bahsedilmiş ve bunların konuyu hangi temalar etrafında analiz ettiği açıklanmıştır. Eserler karşılaştırılmış ve farkları ortaya konmuştur.

Tezin İkinci Bölümü'nde İktisadi Kalkınma ve Sermaye Birikimi kavramları incelenmiştir. Her bir kavramın iktisat bilimindeki yeri, bu iki kavram hakkında temel tartışmalar ve bu iki kavramın birbiriyle ilişkisi ele alınmıştır.

Tezin Üçüncü Bölümü'nde Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki iktisadi kalkınma süreci liberalleşme safhaları göz önüne alınarak sıralanmış ve sermaye birikim rejimi ile liberalleşme aşamaları arasındaki bağlantılar kurulmuştur. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar irdelenmiştir.

Tezde elde edilen ana görüş, Türkiye'de her liberalleşme aşamasının farklı bir sermaye birikim sürecine denk geldiği ve her bir liberalleşme aşamasının öncekilerin devamı olduğudur. Bu açıdan gelecekteki çalışmalar içinde referans teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Kalkınma, İktisadi Büyüme, Sermaye, Sermaye Birikimi, Cumhuriyet Devri Türkiye İktisat Tarihi, Liberalleşme Aşamaları, Kalkınma İktisadi

ABSTRACT

FROM OTTOMAN EMPIRE TO CONTEMPORARY TIMES THE PROCESS OF DEVELOPMENT AND CAPITALISM IN TURKEY

Pınar ÖZTÜRK DEMİRÖZ

The economic development process of Turkey will be much more informative if it is taken into consideration with the process of capital accumulation and phases of liberalisation. In the recent studies, the development process of capitalist economy in Turkey is analysed via the changes in foreign trade policy or the class conflict. In this respect, it is hopeful that this thesis will contribute to the relevant literature. .

There are four chapters in the thesis. In the First Chapter, some fundamental studies about the history of economic development of Turkey are examined and their contents are analysed. Furthermore these studies were compared with each other and their differences are explained.

In the Second Chapter the concepts of economic development and capital accumulation were examined. The importance of each concept in theory of economics, the discussions about these two concepts and their interdependent relationship are criticised.

In the Third Chapter, the economic development process of Turkey in the Republic Age are categorised into periods in relation with the phases of liberalisation and states of capital accumulation. With respect to this methodology the results were explained and discussed.

The main result maintained in the thesis is that each phase of liberalisation is coupled with the process of accumulation a specific type of capital. A second result is that each phase of liberalisation is determined by and result of the previous phase. The thesis, as a consequence of these findings may be reference point for future studies.

Key Words: Economic Development, Economic Growth, Capital, Capital Accumulation, Turkish Economic History, Phases of Liberalisation, Development Economics

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Türkiye Ekonomisi'nin Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne yaşadığı iktisadi kalkınma sürecini Türkiye'nin tecrübe ettiği sermaye birikim rejimleri ve liberalleşme aşamaları arasındaki karşılıklı ilişkiye bağlı olarak incelenmiştir. Türkiye'nin iktisadi kalkınma sürecini belirleyen tarihsel olayların her biri belli bir liberalleşme aşamasına denk gelen dönemlere ayrılmış ve her bir liberalleşme aşamasında farklı bir sermaye birikim rejimi geçerli olmuştur. Tezde uygulanan yöntem betimsel analiz olup hem tarihi verilerden hem de iktisat tarihi çalışmalarından elde edilen bilgiler açıklanan yöntemle tasnif edilip sıralanmıştır.

Yapılan bu çalışmada, tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Gökhan KARABULUT'a bilgi ve tecrübesi ile tezime yaptığı katkıları sebebiyle teşekkürlerimi iletiyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN İKTİSADİ TARİHİNE

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR

1.1. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi Kalkınma Süreci İle İlgili Kitaplar	3
1.1.1. Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi	5
1.1.2. Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009	6
1.1.3. Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz 1838-1979	7
1.1.4. Cumhuriyetin İktisat Tarihi	8
1.1.5. Türkiye Kısa Tarihi 1946’dan 2008’e	8
1.1.6. Türkiye Ekonomisi 1838 – 2010	9
1.2. Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi Çalışmalarına Genel Bakış	9
1.2.1. Osmanlıdan Kalan Miras – Birikimsiz Ekonomi	10
1.2.2. Dışa Bağımlılık Ve Dış Borç Birikimi	10
1.2.3. Dış Ticaret Rejimi Ve Dönemlerin Sınıflandırılması	11
1.2.4. Devletçilik Ve Serbest Piyasa Ekonomisi Karşılaştırılması	12
1.3. Sermaye Birikimi Ve Liberalizasyon Süreçleri	13

İKİNCİ BÖLÜM

SERMAYE BİRİKİMİ VE İKTİSADİ KALKINMA SÜRECİ

2.1. Sermaye Birikimi	16
2.1.1. Sermaye Birikiminin Tanımı	16
2.1.2. Sermaye Birikimi Ve Sermayenin Türleri	17
2.1.3. Sermaye Birikiminin Ölçülmesi	19

<u>2.1.4. Kapitalist Üretim Biçimi Ve Sermaye Birikimi Süreci</u>	19
<u>2.2. İktisadi Kalkınma Kavramı</u>	22
<u>2.2.1. İktisadi Kalkınma Tanımı ve İçeriği</u>	22
<u>2.2.2. İktisat Bilimi ve Kalkınma İktisadı</u>	24
<u>2.2.3. Büyüme ve Kalkınma</u>	25
<u>2.2.4. İktisadi Kalkınmanın Hedefleri</u>	26
<u>2.2.5. İktisadi Kalkınma Politikaları</u>	29
<u>2.3. Sermaye Birikimi Ve İktisadi Kalkınma</u>	29
<u>2.4. Sermaye Birikimi Ve İktisadi Kalkınma Üzerine Elde Edilen Sonuçlar</u>	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYESİNDE SERMAYE BİRİKİMİ REJİMİ VE LİBERALLEŞME AŞAMALARI

<u>3.1. Osmanlı Döneminden Miras Kalan Ekonomik Yapı</u>	39
<u>3.2. Türkiye’de İç Ticari Liberalleşme Dönemi ve Sermaye Birikim Rejimi</u>	43
<u>3.2.1. 1923 – 1929 Arası Geçici Dış Açık Ekonomi Dönemi</u>	45
<u>3.2.2. 1930 – 1938 Devletçi Ekonomi Uygulamaları</u>	47
<u>3.2.3. 1939 – 1945 İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Durgunluk</u>	49
<u>3.2.4. 1946 – 1960 İç Ticari Liberalleşmenin Tamamlanması</u>	49
<u>3.3. 1960 – 1980 Arası Kapalı Ekonomide Devlet Eliyle Alt yapı Sermayesi ve Fiziki Sermaye Birikim Rejimi</u>	50
<u>3.4. Türkiye’de Dış Ticari Liberalleşme ve Sermaye Birikim Rejiminin Değişmesi</u>	53
<u>3.5. 1985 - Türkiye’de İç Mali Liberalleşme ve Mali Sektörde Sermaye Birikim Rejimi</u>	54
<u>3.6. Türkiye’de Dış Mali Liberalleşme ve Doğrudan Dış Yatırıma Dayalı Sermaye Birikim Rejimi</u>	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1980'LERDEN 2020'LERE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SERMAYE VE BORÇ BİRİKİM SÜRECİ

4.1. Veri Kümesi	61
4.1.1. Harcama Yöntemiyle GSYİH VE Toplam Harcamalar (1987 – 2019)	62
4.1.2. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) (1982-2019)	62
4.1.3. Nominal Dolar Kuru (1982 - 2019)	63
4.1.4. Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) (1980 - 2019)	63
4.1.5. Para Arzları (1986 - 2019)	63
4.1.6. İç Borç (1988 - 2019)	64
4.1.7. Dış Borç (1989 - 2019)	64
4.2. 1987 – 2019 Arası Türkiye Ekonomisinde Genel Trendler	64
4.2.1. GSYİH ve Toplam Harcama Bileşenlerinde Büyüme	65
4.2.2. Para Arzlarının Reel Değerinde Büyüme	74
4.2.3. Yıllık TÜFE Enflasyon Oranları	75
4.2.4. Reel Efektif Döviz Kuru Endeksinin Yıllık Artış Oranları	76
4.2.5. İç Borç Birikim Süreci	77
4.2.6. Dış Borç Birikim Süreci ve Dış Borcun Bileşenleri	78
4.3. Krizler, Büyüme, Sermaye Ve Borç Birikimi	80
4.3.1. Krizlerde GSYİH Ve Toplam Harcama Bileşenleri	82
4.3.2. Krizler ve İç Borç Birikim Süreci	88
4.3.3. Krizler ve Dış Borç Birikim Süreci	89
4.4. Büyüme, Borç Birikimi ve Krizler: Genel Değerlendirme	90
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	94

GİRİŞ

İktisadi Kalkınma gelişme problemi olan ülkeler için temel iktisadi konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda kalkınma, çoğu zaman, iktisadi büyüme kavramı ile karşılaştırılmaktadır. Aslında iktisadi kalkınma iktisadi büyümeyi de içeren, ancak ondan daha fazla olguyu temsil eden bir kavramdır. İktisadi büyüme uzun dönemde bir ülkenin üretim kapasitesinin büyüme süreci anlamına gelirken iktisadi kalkınma bir ülkenin üretim kapasitesine ek olarak ülke vatandaşlarının yaşam standardı, gelirin sınıflar arasında dağılımı ve fırsat eşitliği kavramlarını içeren bir toplumsal refah düzeyinin artış oranıdır. Yine de iktisadi kalkınmanın en önemli bileşeni iktisadi büyümedir. İktisadi büyüme olmadan iktisadi kalkınma olmaz.

İktisadi kalkınmanın doğrudan ilişkili olduğu kavram, en azından kapitalist ekonomilerde, sermaye birikimidir. Sermaye birikimi hem bir kapitalist ekonominin varlığını sürdürmesi için gerekli olan bir süreçtir hem de kalkınmanın en temel bileşeni olan iktisadi büyümenin temel dayanağıdır. Bu yüzden her hangi bir ülkenin kalkınma sorunu, aynı zamanda, o ülkenin sermaye birikimi sorunuyla eş anlamlı olarak gelişir ve çözülür.

Sermaye birikimi deyince farklı sermaye tipleri için farklı süreçlerden bahsedilmektedir. Bu farklı sermaye tipleri altyapı sermayesi, fiziki sermaye, beşeri sermaye ve mali sermayedir. Her biri üretim sürecinde farklı rollere sahip olan bu sermaye tipleri birbirini tamamlayan bir faktördür. Dolayısıyla, her bir sermaye tipinin farklı birikim süreçleri olmasına rağmen bu birikim süreçleri birbirini destekler mahiyettedir.

Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi iktisadi kalkınma süreci incelendiğinde Türkiye Ekonomisi'nde tecrübe edilen liberalleşme safhalarının her biri farklı bir sermaye birikim rejimini denk düşmektedir. Bu Tez'de açıklanmak istenen temel görüş budur.

Bu amacı yerine getirmek için Tez dört bölüm halinde hazırlanmıştır. Tezin Birinci Bölümü'nde Türkiye'nin kalkınma tarihini inceleyen bazı temel çalışmalardan bahsedilmiş ve bunların konuyu hangi temalar etrafında analiz ettiği açıklanmıştır. Eserler karşılaştırılmış ve farkları ortaya konmuştur.

Tezin İkinci Bölümü'nde İktisadi Kalkınma ve Sermaye Birikimi kavramları incelenmiştir. Her bir kavramın iktisat bilimindeki yeri, bu iki kavram hakkında temel tartışmalar ve bu iki kavramın birbiriyle ilişkisi ele alınmıştır.

Tezin Üçüncü Bölümü'nde Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki iktisadi kalkınma süreci liberalleşme safhaları göz önüne alınarak sıralanmış ve sermaye birikim rejimi ile liberalleşme aşamaları arasındaki bağlantılar kurulmuştur. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar irdelenmiştir.

Tezin Dördüncü Bölüm'ünde 1980-2019 arasında gerçekleşen iktisadi dönüşümlerin, yani dış ticari, iç mali ve dış mali liberalleşme aşamalarının Türkiye'nin ekonomik yapısını nasıl etkilediğini, krizlere yol açan etkenler arasında nasıl yer aldığını ve sermaye birikimi kadar borç birikimini de neden olduğu vurgulanmıştır. Bu Bölüm'de genel olarak veri analizi yapılmıştır.

Sonuç kısmında ise bütün tezden elden edilen sonuçların değerlendirilmesi ile birlikte tezin genel bir özetini vermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN İKTİSADİ TARİHİNE

AKADEMİK YAKLAŞIMLAR

İktisat bilimi bir çok sosyal bilim disiplini ile iç içe değerlendirilmesi gereken bir bilgi kümesi ile ilgilenir. Ancak iktisat bilimini diğer sosyal bilim disiplinlerinden ayıran temel özellik, elde çok fazla resmi şekilde kayıt edilmiş sayısal veri bulunmasıdır. Dolayısıyla iktisadî diğer sosyal bilimlerden daha fazla mühendisliğe yaklaştıran da bu kayıtlı bilgilerin analizinde kullanılan araçlardır: Yani matematiksel modelleme ve istatistik analiz yöntemleri.

Veriler dendiğinde akla ilk gelen verilerin nasıl kaydedildiğidir. Başka bir deyişle, eldeki verilerin sağlıklı bir şekilde kaydedilip kaydedilmediği, kaydedilen bilgilerin hangi siyasi ve toplumsal şartlar ve hangi kurumsal yapı altında oluştuğu önemli bir problem olarak ortaya çıkar. İlgilenilen bir iktisadi olgu veya sürecin, iktisatçılar tarafından ortaya atılan modellere ne ölçüde uyduğu, modelin gerçeği ne ölçüde yansıttığının belirlenmesi burada önem arz etmektedir. İstatistik sonuçlar ile iktisadi modelin gösterdiği çelişkileri açıklamak için ise verilerin elde edildiği döneme dair kurumsal altyapı ve siyasi – toplumsal şartların ne olduğunun incelenmesi elzem hale gelebilir. İşte İktisat Tarihi alt disiplininin temel işlevselliği bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Giriş Bölümünde bahsedildiği gibi bu çalışmanın cevap aradığı ana soru olan “Türkiye’nin iktisadi gelişme ve sermaye birikim rejimi ile liberalleşme süreçleri

arasında bir ilişki var mıdır?” sorusunu cevaplandırmak çalışmanın birinci önceliğidir. Bunun için, en azından, Cumhuriyet Dönemi iktisadi gelişim sürecinin ana hatlarıyla (uygulanmış politikalar, çıkarılan kanunlar, dış ekonomik ve siyasi ilişkiler, yaşanan darboğaz ve krizler vb.) kaydedilmesi, olayların kronolojik sıra ile verilmesi, olgu ve süreçlerin belli bir iktisadi ve toplumsal kritere tasnif edilmesi gerekir. Bu iktisatçının incelediği olgu hakkında sağlıklı ve yeterli bilgiye ulaşması için zorunludur. İktisat araştırmacısı için –özellikle bu çalışmanın içeriği açısından- İktisat Tarihi çalışmaları çok değerli referanslardır. Bunun için çalışmanın bu bölümü Cumhuriyet Dönemi iktisadi ve sosyal yapı değişimlerini konu edinmiş bazı temel kitapların bir literatür taraması şeklinde olacaktır. İlgili çalışmalar konuya eğilim yöntemleri, olayları tasnif etme biçimleri ulaştıkları sonuçlar açısından değerlendirilip tartışılacaktır. Bu çalışmanın ana sorusuna ne ölçüde cevap verebildikleri de değerlendirme konusu olacaktır.

1.1. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi Kalkınma Süreci İle İlgili Kitaplar

Cumhuriyet dönemi Türk ekonomisinin incelenmesi ve özellikle kalkınma süreçlerinin açıklanması için iktisat tarihçileri kalkınmayı çeşitli dönemlere bölmektedirler. Buradan maksat farklı kalkınma politikası programlarını içlerinde bulundukları siyasi ve toplumsal konjonktüre bakarak gruplandırmaktır. Böyle bir yöntem araştırmacıya süreci farklı aşamalara bölmek ve her aşamayı kendi içinde ayrı olarak tanımlamak imkânını verecektir.

Kalkınma süreçleri, onların içinde ve onlara bağlı olgular ve süreçle ilgili olayların belli bir kritere göre tasnifi araştırmacının kalkınma sürecine nasıl ve ne açıdan baktığını göstermesi dolayısıyla bilgilendiricidir. Öte yandan, böyle bir sınıflandırma, ister istemez bazı sübjektif görüş açıları da içinde barındıracaktır. Bu da, sosyal bilimlerden, gayet tabiidir.

Bu çalışmada yararlanılan kaynaklar içinde Türkiye’nin kapitalistleşme ve sermaye birikim sürecini inceleyen belli başlı kitaplar aşağıda verilmiştir:

- (i) Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları 2530 • Araştırma-İnceleme Dizisi 4182017 İletişim Yayıncılık A. Ş., 1. BASKI 2017, İstanbul. Derleyenler: Murat KOYUNCU - Hakan MIHICI - Erinc YELDAN, Editör: Tanıl Bora

- (ii) Türkiye İktisat Tarihi, 1908 – 2009; Korkut BORATAV; İmge Kitabevi; 2016, İstanbul
- (iii) Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz 1838-1979; Ali Osman BALKANLI, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, 2004, İstanbul
- (iv) Cumhuriyet’in İktisat Tarihi; Oktay YENAL, Türkiye İş Bankası Yayınları; Yayın No: 2028, 2. Baskı, 2013, İstanbul
- (v) Türkiye Kısa İktisat Tarihi 1946 - 2008, Nazif EKZEN, 2. Baskı, ODTÜ Yayıncılık, 2009, Ankara
- (vi) Türkiye Ekonomisi 1838-2010, Ramazan KURTOĞLU, Orion Kitabevi, 2015, İstanbul

Bu kitapların hepsinde ortak bir yöntem bulunmaktadır; o da, Türkiye’nin kalkınma süreci ve bu süreç içindeki olay ve olguları ülke içindeki siyasi yapı değişim dönemleri ve dış dünyayla kurulan ekonomik ilişkilere göre sınıflandırmışlardır. Her kitabın bakış açısı, ilgilendiği dönemin kapsamı ve dünya görüş açısından farklılıkları bulunmaktadır. Ancak ele alınan bu kitaplardan hiç biri Türk ekonomisindeki liberalleşme süreçleri ve sermaye birikim rejimi arasındaki ilişki bağlamında olay ve olguları değerlendirmemiştir. Takip eden kısımlarda bu kitaplar özetlenecek ve birbirleriyle karşılaştırılacaktır.

1.1.1. Geçmişten Geleceğe Türkiye Ekonomisi

Murat Koyuncu, Hakan Mıhçı ve Erinç Yeldan’ın derlediği ve Tanıl Bora’nın editörlüğünde yayınlanan kitap 25 akademisyenin hazırladığı 13 makalenin bir derlemesidir. Kitap son otuz yılda dünyada gerçekleşen küreselleşme süreci, bunun kapitalist sistemin iktisadi doğası ve siyasi üstyapısıyla etkileşimi ve Türkiye’deki iktisadi, siyasi ve sosyal etkilerini incelemeyi temel amaç edinmiştir.

Yirmi beş yazarın katkısıyla on üç makaleden oluşan kitapta, Türkiye ekonomisinin kalkınma ve gelişim sürecine dair olgular ele alınmıştır. Makalelerden bazıları Türkiye ekonomisinin mevcut durumu üzerinde yoğunlaşırken, bazıları tarihsel bir bakış açısı sunmakta; diğerleri de geleceğe yönelik öngörülerde bulunmaktadır.

Derleyiciler makaleleri dört ana grupta tasnif etmişlerdir. Birinci grupta yer alan altı makale, Türkiye'nin sanayileşme süreci, yaşanan problemler ve bunların (krizler gibi) sonuçlarıyla ilgilidir. İkinci gruptaki makaleler, Türkiye ekonomisinde fakirlik ve gelir dağılımı adaletsizliği, bunların sebepleri ve yol açtığı etkileri incelemektedir. Üçüncü gruptaki makaleler, Türkiye ekonomisinin gelişme tarihine yönelik olmakta ve geçmişle bugün arasındaki etkileşimleri incelemektedir. Dördüncü ve son bölümde ise Ester Ruben, Türkiye ekonomisindeki değişimleri öğrencilere aktarırken edebiyattan yararlanılabileceğine işaret etmiştir.

Bu kitaptaki akademik çalışmalarda, doğrudan olmasa bile, dolaylı olarak Türkiye'nin sermaye birikim süreci ile Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne tecrübe edilen iktisadi ve siyasi değişimler arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Dolaylı yoldan diye tanımlanmasının sebebi, bu kitapta doğrudan sermaye birikim süreci ile liberalleşme safhaları arasında bir bağlantı kurulmamış olmasıdır. Zaten makaleler dört ayrı grupta sınıflandırılırken, doğrudan bu ilişkiyi incelemekten ziyade yukarıda bahsedilen ve hem sermaye birikimi ve hem de liberalleşme süreçleri ile dolaylı yoldan ilgili noktalara parmak basan çalışmalar derlenmiştir.

1.1.2. Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009

Korkut Boratav'ın yazdığı “Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009” adlı kitapta II. Meşrutiyetten başlayarak Cumhuriyet dönemi ekonomi politikaları incelenmiştir. Boratav'ın çalışmaları benzerleri gibi kapalı ve açık ekonomi şartlarında kalkınma ve büyüme politikalarını incelemektedir. Aynı zamanda yazarın bağlı olduğu düşünce okulunun öncülleri çerçevesinde Türkiye iktisat tarihi emekçi sınıfların tarihsel süreçteki konumu, sermaye emek ilişkisi ve gelir dağılımı temelinde incelenmiştir. Kitapta çeşitli bölümlerde zorunlu olarak sermaye birikimi sorunu ele alınırken doğrudan liberalleşme süreçleri ile sermaye birikim rejimi arasındaki ilişkiye atıfta bulunulmamıştır. Ancak zaman sıralaması genel olarak birbirini takip eden farklı iktidarlar ve onların ekonomi politikaları çerçevesinde belirlenirken dünya kapitalizminin bu süreçte geçirdiği değişim safhalarının etkileri de vurgulanmıştır. Kitapta tarihsel süreç aşağıda özetlendiği şekilde bir kronolojik sıralamaya tâbi tutulmuştur:

- (i) Devrim ve Savaş Yılları: 1908-1922
- (ii) Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa: 1923-1929
- (iii) Korumacı-Devletçi Sanayileşme: 1930-1939
- (iv) Bir Kesinti – İkinci dünya savaşı: 1940-1945
- (v) Dünya Ekonomisi ile Farklı Bir Eklemlenme Denemesi: 1946-1953
- (vi) Tıkanma ve Yeniden uyum: 1954-1961
- (vii) İçe Dönük, Dışa Bağımlı Genişleme (1962-1976) ve Yeni Bunalım (1977-1979)
- (viii) Sermayenin karşı Saldırısı: 1980-1985

Kitapta izlenen bu kronolojik sıralama aynı zamanda kitabın bölümlerini oluşturmaktadır

1.1.3. Türkiye’de Ekonomik Gelişme ve Kriz 1838-1979

Ali Osman Balkanlı’nın yazdığı bu kitap 1838 tarihli Baltalimanı Anlaşması ile başlayan ve Osmanlı’nın son yüzyılını anlatan bölümle başlamaktadır. Kitabın ana teması Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz süreçlerinin ve kalkınmada yaşanan darboğazların temel sebebinin plansız serbestleşme olduğudur. Kitap iktisadi olay ve olguları Boratav’a benzer bir sıralama ile ele almaktadır. Şöyle ki:

- (i) Osmanlı ekonomisinin açık pazar haline geliş süreci (1838-1922)
- (ii) Zorunlu “laissez faire” dönemi (1923-1928)
- (iii) Korumacılık şemsiyesinde devletçilik deneyimi (1929 – 38/ 1939-45)
- (iv) Dışa açılma süreci (1946 - 1958)
- (v) 1958 krizi ve kriz sonrası geçiş dönemi (1958-1962)
- (vi) Planlı sanayileşme dönemi (1963 - 1979)

Balkanlı Boratav’dan farklı olarak İkinci Dünya Savaşı dönemini de devletçi politikalar deneyimi içinde tasnif etmiştir. Dahası 1946’dan 1958’e kadar olan dönemi dışa açılma süreci olarak tanımlamıştır. Boratav ise 1953’ten 1961’e kadar olan dönemi bir bütün olarak ele almış ve 1958 Krizi’ni de bu bağlamda değerlendirmiştir.

Öte yandan Balkanlı 1958 Krizi ve sonraki 1962'ye kadar olan geçiş dönemini ayrı bir bölüm olarak değerlendirmiştir. Bu tarihten 1979'a kadar olan dönem Balkanlı tarafından tek bir bölümde ele alınmıştır.

İki eser arasındaki temel farklılık Balkanlı "laissez faire" ideolojisine karşı çıksa da çalışma öncülleri olarak ana akım iktisat içinde kalarak ulusal kalkınmayı öne çıkarırken, Boratav Marksist okula bağlı bir araştırmacı olarak kalkınma meselesi yanında sınıf mücadelesini de temel parametre olarak almıştır.

1.1.4. Cumhuriyetin İktisat Tarihi

Cumhuriyet'in İktisat Tarihi Oktay Yenal tarafından yazılmıştır. Yazar belli bir siyasi bakış açısını yansıtmadan Cumhuriyet döneminde gerçekleşen iktisadi gelişme ve kalkınma sürecini teknik açıdan analiz etmeye çalışmıştır. Yazar birinci kısımda Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı enkazı kısaca özetlemiş ve daha sonra genel dünya ve Türkiye istatistikleri ile temel bilgiler vermiştir. İkinci kısımda Cumhuriyet dönemi iktisadi, sosyal ve siyasi olaylar kronolojik sıra ile ele alınmıştır. Bu kısımda yazarın iktisadi olayları ele alış sıralaması aşağıdaki gibidir:

- (i) Halkçı ekonominin temelleri (1923-1930)
- (ii) Bunalımdan devletçiliğe (1930-1950)
- (iii) Tarım devrimi, altyapı atılımı ve açık finans (1950 - 1960)
- (iv) Karma ekonomi (1960-1980)
- (v) Dışa açılma ve sanayi devrimi (1980-1990)
- (vi) Koalisyon bocalamaları ve AKP dönemi (1990-2008)

Kolaylıkla anlaşılabacağı gibi yazar ekonomik olayları siyasi iktidar dönemlerine göre tasnif etmiştir. Sadece Atatürk ve İnönü dönemlerini 1929 Buhranı öncesi ve sonrası olarak ikiye ayırırken daha sonraki dönemler Menderes, Demirel-Ecevit, Özal ve Erdoğan iktidarları dönemlerine göre tasnif edilmiştir. Burada da, diğer kitaplarda olduğu gibi sermaye birikim rejimi ve liberalleşme reformlarına göre ayırım gözetilmemiştir.

1.1.5. Türkiye Kısa Tarihi 1946'dan 2008'e

Türkiye'nin Kısa Tarihi 1946'dan 2008'e Nazif Ekzen tarafından yazılmıştır. Kitabın ana amacı Türkiye'nin iki kutuplu dünya düzeninde Batı Bloku ve NATO ittifakı içinde aldığı rolle iktisadi kalkınma süreci arasındaki ilişkiyi eleştirel bir gözle almaktır. Bu yüzden çok partili hayatın başladığı 1946 yılından itibaren ele alınmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'deki iktisadi olay ve süreçleri de sol bir bakış açısıyla "uluslararası emperyalist sisteme bağımlılık süreci" içinde değerlendirmiş ve yine iktisadi olayları iç siyasi konjonktüre uygun bir şekilde tasnif etmiştir. Kitabın bölümlerinin planı ve olayları tasnif etme önceliği aşağıda özetlenmiştir.

- (i) Giriş Bölümü: 1946 Devalüasyonunun analizi
- (ii) Bağımsızlıktan bağımlılığa: 1950-1960 arası DP dönemi "sözde" liberal politikalar
- (iii) Kimin Planı: 1960-1970 arası planlı ekonomi yönetimi
- (iv) İhtiras: 1970-1980 arası dışa açık büyümeye geçiş hazırlıkları
- (v) Şimdiki zamanlar: 1980 -2008 arası liberal politika uygulamaları

Yazar özel olarak çalışmasını sermaye birikim rejimi ve liberalizasyon süreci bağlamında ele almamıştır.

1.1.6. Türkiye Ekonomisi 1838 – 2010

Türkiye Ekonomisi 1838-2010 kitabı Ramazan Kurtoglu tarafından yazılmıştır. Kitabın içerdiği tarih boyutu göz önüne alınırsa yazar Türkiye ekonomisi tarihini Osmanlı'daki modernleşme çabaları ile bunun o dönemki en önemli göstergesi – ve tabii ki yanlış bir uygulama - olan Baltalimanı İngiliz Ticaret Anlaşması ile başlayan bir süreçte ele alıp kitabın basım tarihine kadar getirmiştir. Kitaptaki ana fikir, Türkiye'nin ele alınan dönemde bir kalkınma ve sermaye birikimi rejiminden ziyade bir mali bağımlılık ve borç birikim rejimine tâbi olduğudur. Atatürk dönemi (1923-1938) haricinde Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarının da zamanla iç ve dış konjonktürün etkisiyle geç Osmanlı dönemi bağımlılık ekonomisine döndüğünü vurgulamaktadır. Bu bağlamda ekonomik hadiseleri daha çok dış ticaret yapısı ve dış borçlar üzerinden tahlil etmektedir. Burada yine diğer eserlerde olduğu gibi sermaye birikim rejimi ve liberalizasyon süreçleri arasındaki ilişkiye öncelik verilmemiştir.

1.2.Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi Çalışmalarına Genel Bakış

Türkiye Cumhuriyeti için yazılmış iktisat tarihi kitap ve makalelerinde genel olarak ele alınan ortak görüşler birkaç maddede özetlenebilir. Bu kısımda bu özet yapılmaya çalışılacak ve Türkiye tarihinde akademisyenlerin ortak olarak ele aldıkları temel olgular ve süreçler sıralanacaktır. Akabinde bu çalışmanın temel amacı belirlenecek ve bu amaç doğrultusunda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde izlenecek yöntem açıklanacaktır.

1.2.1. Osmanlıdan Kalan Miras – Birikimsiz Ekonomi

Türkiye'nin son dönem tarihi ele alındığında karşımıza çıkan bütün sorunların temelinde Türkiye'nin iktisadi geri kalmışlığının bulunduğu bütün yazar ve araştırmacılar tarafından ortak görüş olarak bildirilmektedir. Burada geri kalmışlık kavramı, elbette ki, izafidir. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılların tamamında Türkiye'nin rekabet ve mücadele ettiği ülkeler fakir Afrika ve Asya ülkeleri değil ama gelişmiş Batı ülkeleridir. Bu yüzden araştırmacıların kullandığı “geri kalmışlık” kavramı “gelişmiş Batı ülkelerine göre geri kalmışlık” anlamını içermektedir. Eğer bu yönden bakılacak olursa, Türkiye'nin geri kalmışlığının temel sebebi yukarıda özetlenen eserler ve diğer eserlerde ortak görüş olarak yetersiz sermaye birikimi, dolayısıyla sanayileşememiş bir ekonomi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Cumhuriyet'i kuran kadroların çözmesi gereken ana sorunlardan biri, belki de birincisi, sermaye birikimi sürecini nasıl ve hangi araçlarla başlatacağı idi. Yukarıdaki bütün eserlerde olduğu gibi, genel Türkiye İktisat tarihi yazınında bu yüzden bu sermaye birikimi ve kalkınma süreci, bunları hedefleyen politikalara önem atfedilmiştir. Osmanlı'nın son dönemine dair yazılanlarda ortaya çıkan en önemli nokta, bu dönemde, Türkiye ekonomisinin sermaye birikimi problemi kadar mali açıdan dışa bağımlılık da birbirini besleyen süreçler olarak ele alınır.

1.2.2. Dışa Bağımlılık Ve Dış Borç Birikimi

Dışa bağımlılık kavramı, üretimde, tüketimde ve finansmanda dışa bağımlılık olarak üç ana kanaldan incelenebilir. Üretimde dışa bağımlılık temel hammadde, aragirdi ve yatırım mallarının biri veya tamamında yabancı ekonomilerden ithalatın zorunlu

olduğu durumu gösterir. Tabii ki, günümüzün karmaşıklaşmış ve iç içe girmiş küresel ekonomisinde az veya çok bütün ülkeler üretimde birbirine bağımlıdır. Buna “karşılıklı bağımlılık” adı verilmektedir. Burada önemli nokta, ülkenin toplam ekonomide tayin edici büyüklükte bir ithal ara girdi veya ithal yatırım malına bağımlı olup olmadığıdır. Tüketimde dışa bağımlılık, ülkenin halkın hayati önemde ihtiyaç duyduğu temel tüketim maddelerini üretememesi ve bunların temini için ithalata ihtiyaç duymasıdır. Örneğin kendisi şeker üretemeyen, un, tuz ve benzeri mamullerde ulusal tüketimi karşılayamayacak kadar düşük üretim yapan ülkeler tüketimde dışa bağımlı ülkelerdir. Finansal bağımlılık ise, ülkede temelde tasarruf yetersizliği nedeniyle oluşan sığ bir finans sektörü olması, bunun sonucunda ekonomide iktisadi faaliyet düzeyini kendinden yürütecek düzeyde bir finans akışının bulunmaması, dışa açık bir ekonomide ise döviz kıtlığı ve buna bağlı olarak da artan dış borç stoku anlamına gelir. Bu üç problem de birbiri ile bağımlıdır. Türk ekonomisinde, Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan dışa bağımlılık her üç problemi de içermektedir. Şeker, kahve, tıbbi ürünler, kömür, pamuk ve benzeri halkın temel ihtiyaç maddelerinde dışa bağımlılığı bunların içeride üretilmemesinden –yani üretimde dışa bağımlılıktan- kaynaklandığı gibi, tüketimde dışa bağımlılık da dış borçlanmaya – yani finansal dışa bağımlılığa- yol açmıştı. Yukarıda zikredilen eserlerin tamamında Cumhuriyet Dönemi kalkınma ve gelişim süreci incelenirken ekonominin bu dışa bağımlılıktan ne ölçüde kurtulduğu ve / veya hangi politikaların dışa bağımlılığı azalttığı ve hangi politikaların dışa bağımlılığı arttırdığı sorunları üzerinde özel bir dikkatle durulmuştur. Dışa bağımlılık mesele olduğunda, bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da dış ticaret rejimi mercek altına alınmaktadır.

1.2.3. Dış Ticaret Rejimi Ve Dönemlerin Sınıflandırılması

Bir ülkenin dış ticaret rejimi deyince, o ülkenin kendi ekonomisini ithal mallara karşı ne ölçüde koruduğu anlaşılır. Tam kapalı bir ekonomi, ne ithalatın ne de ihracatın olduğu sadece kendi kaynakları ile geçinen bir ekonomidir. Tam serbest bir ekonomi ise, ihracat ve ithalatın hiçbir kısıtlamaya tâbi olmadığı, buna ek olarak dış sermaye hareketlerinin de tam serbestiye sahip olduğu bir ekonomidir. Güncel durumda birkaç küçük ekonomi haricinde tam serbestiyet bulunmamaktadır. Dünyada hiçbir ülke, teorik olarak, tam kapalı bir ekonomi değildir. Gerçekte ülkeler birbirinden farklı

ölçülerde korumacılığa tâbidirler. Cumhuriyet dönemi ekonomisi incelenirken dış ticaret rejimi uygulamaları, aynı zamanda, iktisat tarihi araştırmacıları için tarihsel dönemleri ayıracak bir kriter de teşkil etmektedir. Bu açıdan, incelenen eserler ve Türkiye iktisat tarihi yazınının ekserisi mutabık görülmektedir.

1.2.4. Devletçilik Ve Serbest Piyasa Ekonomisi Karşılaştırılması

Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet kurulduğunda en büyük probleminin sermaye birikiminde yetersizlik olduğuna Kısım 1.2.4'te değinilmişti. İktisat teorisinde, bütün iktisat alt branşlarına yayılmış bir şekilde cevap aranana ana soru “bir kapitalist ekonominin hiçbir devlet müdahalesi olmadan kendi dinamikleriyle istikrarlı bir büyümeyi sağlayıp sağlayamayacağı” sorusudur. Egemen iktisat anlayışının temsilcisi Klasik Okul ve türevleri bu soruyu etkin rekabetin sağlandığı bir ekonomide sistemin hiçbir dışsal müdahaleye gerek kalmadan istikrarlı bir büyümeyi sağlayacağı şeklinde cevaplamaktadır. Buna karşın egemen iktisat anlayışına muhalif bir dizi okul, özellikle gelişmişlik problemi olan ülkelerde istikrarlı bir büyüme için devletin müdahalesinin zorunlu olduğunu savunmaktadırlar. Devlet müdahalesi en hafif bir biçimde para ve maliye politikaları ile toplam harcamaların toplamı ve bileşimini etkilemek şeklinde anlaşılırken, doğrudan devlet yatırımları ve devlet eliyle üretime kadar uzanan bir yelpazedeki politikaları kapsamaktadır. Cumhuriyet döneminde dışa açıklık – dışa kapalılık yanısıra, devletçi ve serbest piyasadan yana politikalar arasındaki ayırımda Cumhuriyetin iktisat tarihinde dönemlerin ayrıştırılmasında ikinci bir kriter olmuştur. Korumacılık her düzeyinde devlet müdahalesini içerirken, her zaman devlet üretimini içermez. Yine tam devletçi bir ekonomi dışa açık da olabilir. Türkiye’de farklı dönemlerde dışa açıklık ve devletçiliğin farklı kombinasyonlarının uygulandığı tespit edilmektedir. Ancak 1923 – 28 arasındaki kısa dönemden sonra 1980’lere varana değin genel olarak Türk ekonomisi ağır korumacı önlemler altında devlet eliyle sermaye birikimi oluşturmaya yönelik politikalarla idare edilmiştir.

1.3. Sermaye Birikimi Ve Liberalizasyon Süreçleri

Daha önceki kısımlarda Türkiye'nin Cumhuriyet'in kuruluş döneminde en önemli probleminin sermaye birikiminde yetersizlik olduğu belirtilmişti. Dünya iktisat tarihine bakıldığında kendiliğinden, yani hiçbir dış müdahaleye gereksinim duymadan, kapitalist bir ekonominin sermaye birikimini gözle görülür bir biçimde sağladığı en önemli örnek İngiliz Sanayi Devrimi'dir. Diğer Batı Avrupa ekonomileri İngiliz örneğini takip ederken az veya çok devlet müdahalesine dayanmışlardır. Yine de, bugün gelişmiş ülkeler olarak adlandırdığımız Batı Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ve Japonya'nın, İngiltere'den daha geç de olsa, bir sanayileşme ve sermaye birikim sürecini sağladıkları da bir vakadır. Ana sorulardan biri, "niçin bazı ülkeler yeterli sermaye birikimine ulaşırken diğer ülkelerin bu süreçte gecikmiş" olduğudur. Bu anlamda kapitalist ekonominin istikrarlı bir büyüme trendi oluşturması için belli bazı şartlar vardır: İçeride ticareti sınırlayacak iç ticari engellerin olmaması, kapitalist birikimin motor gücü girişimciyi engelleyecek hukuki, idari ve iktisadi engellerin olmaması, yeterli tasarrufları toplayarak bunu yatırım alanlarına sevk edecek bir finans sisteminin oluşumu, özel mülkiyet, küresel ticaret yollarına yakınlık, nitelikli iş gücü yetiştirecek bir eğitim sistemi ve benzeri. Aslında, bir ekonominin performansının salt iktisadi kavramlarla ölçülebilmesi yanıltıcı bir iddia olacaktır. Çünkü, bir kapitalist ekonominin ortaya çıkması ve egemen iktisat teorisi çerçevesinde işleyebilmesi için yukarıda altı çizilen şartların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir. Bu ise iktisadi ve hukuki bileşenleri kadar coğrafi ve tarihsel özellikleri de içinde barındıran bir sürece karşılık gelmektedir. Türkiye ekonomisi daha sonraki bölümlerde inceleneceği gibi tarihsel süreçlerle coğrafi olguların bir bileşkesi olan iktisadi ve siyasi kısıtlar altında Batı Avrupa benzeri bir sermaye birikimi sürecini kendi içsel dinamikleriyle sağlayamamıştı. Bu sürecin gerçekleşmesi, yani kapitalist bir ekonominin kendiliğinden birikim süreci sağlayabilmesi için gerekli olan hukuki ve kurumsal bir altyapı da yoktu. Hukuki ve kurumsal altyapıyla kasıt, aslında, dört ana safhada incelenen liberalleşme sürecidir.

Liberalleşme sürecinin safhaları şu şekilde özetlenebilir:

İç ticari liberalleşme, dış ticari liberalleşme, iç mali liberalleşme ve dış mali liberalleşme. Bu safhaların birincisi her zaman iç ticari liberalleşmedir. Ancak diğer

safhalar farklı ülkelerde farklı sıralama ile gerçekleşmiştir. Burada ele alınan sıralama Türkiye ekonomisinde gerçekleşen sıralamadır.

Aslında liberalleşme süreçleri reel ve mali sermayenin birikim süreci ile de paralel gerçekleşmektedir. Başlangıçta girişimcilerin yatırım yapabilmesi için dış rekabete karşı belli ölçüde korunan, hukuki kurallarla düzenlenmiş, iç ticaret maliyetlerinin minimuma indirildiği ve genişleyen bir üretim sürecini sağlayacak istikrarlı ve yerleşik bir finans sisteminin olduğu bir ekonomiye ihtiyaç vardır. Bu vasıflarını saydığımız durum iç ticari liberalleşme ile sağlanır.

Bir ekonominin reel sektörde fiziki sermaye birikimi kadar onunla paralel mali sektörde de mali sermaye birikimine ihtiyaç vardır. Bu ise hukuki yollardan düzenlenen ve denetlenen, kurumsal altyapısı tamamlanmış ve özel sektör tarafından sahiplenilen ve yönlendirilen bir finans sistemine karşılık gelir. Mali sektördeki bu gelişim safhası iç mali liberalleşme ile sağlanır.

Bir kapitalist ekonominin sadece kendi pazarına satış yaparak ve sadece kendi kaynaklarıyla üretim yapması hem ülke vatandaşlarının refah artış hızını hem de ekonominin genel üretim kapasitesi artış hızını sınırlamaktadır. İktisat biliminin en temel kurallarından biri de, dışa açık ekonomilerin daha hızlı büyüme imkânına kavuştuklarıdır. Tabii ki, burada önemli olan nokta, bu kuralın genel olarak belli bir sermaye birikimi düzeyini geçmiş ve belli bir üretim kapasitesi üstündeki ülkeler için geçerli olmasıdır. Yani reel ve mali sektördeki temel sermaye birikimi sonuçlandıktan sonra, kapitalist ekonominin genişlemesinin yeni bir safhası dış pazarlara yönelik üretime geçmesidir. Bu ise liberalleşme sürecinin dış ticari liberalleşme safhasını oluşturur.

Son safha, dış mali liberalleşme safhasıdır ki, içerde birikmiş özel mali sermayeye dayalı finans sektörünün de dış rekabete açılması anlamına gelir. Bu safha da, ekonomi mal ve hizmet ticareti kadar başta özellikle mali sermaye olmak üzere tüm üretim faktörlerinin uluslararası hareketine açılmış bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere sermaye yeknesak, homojen bir yapı değildir. Mali sermaye, fiziki sermaye ve beşeri sermaye gibi temel ayrımların ötesinde, ayrıca, her bir alt sektör için sermaye farklı oranlarda spesifik faktör haline gelmektedir. Spesifik faktör sadece

belli bir sektörde kullanılan, o sektörün üretim sürecine uygun olarak üretilen faktöre verilen addır. Eğer sermaye birikim süreci bir spesifik faktörün birikim süreciyse, o takdirde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ülkenin toplam büyümesi kadar sektörler arası denge ve ihtiyaçlar da gözetilmelidir. Dolayısıyla sermaye birikim süreci, egemen iktisadın anlattığı ve savunduğundan daha kompleks, iç içe geçmiş bir sektörler ağında gerçekleşmektedir. Sermaye birikim sürecini, bu bağlamda, liberalleşme süreciyle birlikte ele almak anlamlı ve açıklayıcı olacaktır.

Bu çalışmada ana tez, “Türkiye’nin iktisadi gelişim sürecinde yaşanan olumlu ve olumsuz etki ve sonuçların sermaye birikim süreci ve liberalleşme sürecinin safhaları arasındaki uyumluluk ve uyumsuzluktan kaynaklandığıdır”. Geç sanayileşmiş ve geç kapitalistleşmiş bir ülke olarak Türkiye’nin Batı’yla arasındaki mesafeyi kapatabilmesi için hem devlet müdahalesi ile sermaye birikim sürecine ihtiyacı vardı hem de Batı Avrupa’daki örneklerinden daha hızlı bir liberalleşme sürecini yaşamak zorundaydı. Bu yüzden bu çalışmada Türkiye iktisat tarihini ele alırken, farklı sektörlerdeki sermaye birikim süreçleri ile Türk ekonomisinde gerçekleşen liberalleşme sürecinin safhaları arasında hem politika uygulamalarındaki uyumluluk hem de süreçlerin zamanlamasından kaynaklanan etkenler incelenecek ve araştırılacaktır.

Türkiye’de kalkınma ve iktisadi gelişme sürecinin liberalleşme sürecinin safhaları ile ilişkisi açısından bir analizi bugüne kadar yapılmamıştır. Elbette ki, dış ticaret rejimi, devletçilik-piyasa ekonomisi tercihleri, farklı siyasi iktidarların etkileri, küreselleşme ve dış ekonomik yapılardan kaynaklanan etkiler incelenmiş olmakla birlikte, hiçbir çalışmada kalkınma ve iktisadi gelişme sürecinin liberalleşme sürecinin safhaları ile ilişkisi doğrudan ele alınmamıştır.

Bir sonraki bölüm olan İkinci Bölüm’de liberalleşme süreci, sermaye birikimi, gelişmişlik ve gelişme süreçleri teorik açıdan açıklanacak ve birbirleri ile ilgisi açıklanacaktır. Daha sonra Üçüncü Bölüm’de Türkiye’nin klasik Osmanlı döneminden kalan ekonomik mirası (15’inci yüzyıldan 19’uncu yüzyıla kadar) , son dönem Osmanlı’daki alt yapı ve üst yapı değişimleri (1826’dan 1914’e kadar) ve daha sonrasında Cumhuriyet döneminde (1923 - 2018) gerçekleşen gelişim süreci ile

içerdiği olumsuzluklar kronolojik bir sıra ile ele alınacaktır. Dördüncü Bölüm’de ise bütün tezin sonuçları değerlendirilecek ve özetlenecektir.

II. BÖLÜM

SERMAYE BİRİKİMİ VE İKTİSADİ KALKINMA SÜRECİ

Bu bölümde üç temel amaca ulaşılması hedeflenmektedir. İlk olarak Sermaye Birikiminin tanımı, sermayenin farklı tiplerinin neler olduğu ve bunların birikim rejimleri, sermaye birikiminin ölçülmesi ve buna bağlı olarak da kapitalist sistemde sermaye birikiminin yaşamsal rolü ele alınacaktır. Bu Kısım 2.1’de ele alınacaktır. İkinci olarak, iktisadi kalkınma kavramı, kalkınma büyüme ilişkisi ve iktisadi kalkınma hedefleri ve politikaları kalkınma iktisadi alt disiplininin öngörülleri ve bulguları çerçevesinde incelenecektir. Bu da Kısım 2.2’de ele alınacaktır. Üçüncü olarak ise İktisadi kalkınma ve sermaye birikimi ilişkisi analiz edilecek ve tez yazarının kişisel yorumları bu bölümde okuyanların görüşlerine sunulacaktır. Bu ise Kısım 2.3’te bulunacaktır. Kısım 2.4 Bölümün genel özetini ve bölümden elde edilen sonuçları verecektir.

2.1. Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi kâr iştahını güdüleyen dinamik bir süreçtir. Kâr iştahı para veya herhangi bir mali varlığın bu varlığın başlangıçtaki parasal değerini arttırma hedefiyle yatırılmasından elde edilen mali getiriye elde etme güdüsüdür. Mali getiri kâr, rant, faiz veya sermaye kazancı olarak tezahür edebilir. Sermaye birikim süreci kapitalizmin temelini oluşturur ve kapitalist ekonomik sistemi tanımlayan temel özelliklerden birisidir. (Richards, 2013: 230-231)

2.1.1. Sermaye Birikiminin Tanımı

Sermaye birikiminin tanımı anlam karışıklığı ve çelişkiler içerebilir, bunu sebebi kavramın bazen “varolan servete net bir ilave” veya “servetin yeniden dağılımı” anlamına gelebilmesidir. Çoğunlukla, sermaye birikimi, hem servete net bir ilave hem de servetin yeniden dağılımı olarak tanımlanır. Bu ise bu birikim sürecinden en çok kimlerin faydalandığı sorusuna yol açar. Bir toplumda sermaye birikimi sürecinin sonunda öncekine göre daha fazla servet üretilirse toplum daha zenginleşir ve toplam

servet stoku artar. Öte yandan, toplumda bazı kesimler diğer kesimlerin aleyhine sermaye biriktirirlerse, o takdirde toplam servet stoku artmayabilir ve sadece toplum içinde bir kesimden başka kesime el değiştirir. Şu da söylenebilir ki, ekonomi de farklı sektörler veya kesimler farklı hızlarda sermaye biriktiriyorlarsa, o takdirde toplam servet ve sermaye stoku artarken, servetin toplumsal dağılımı da değişebilir. Benzeri şekilde imkân dahilindedir ki, toplam servet stoku azalır ve toplum toplamda fakirleşirken, toplumun içindeki bazı kesimler daha zenginleşebilir.

Burada vurgulanması gereken bazı noktalar vardır:

- (i) Sermaye birikimi süreci ele alınırken ekonomideki farklı sektör ve kesimlerin servet birikimlerinin hızı ve ekonominin içindeki oranları da dikkate alınmalıdır.
- (ii) Sermaye birikim sürecinin kendiliğinden gerçekleşmesi için gerekli şartların ne olduğu belirlenmelidir.
- (iii) Kendiliğinden sermaye birikimini gerçekleştiremeyen ekonomilerin kendilerini idame ettirmesi için ya devlet politikaları ile sermaye birikimine ya da dış sermaye ithaline ihtiyaçları vardır.
- (iv) Sermaye birikim sürecinde kaynakların ve sermayenin ne oranda üretken sektörlerle gittiği toplam servet ve zenginliğin büyümesi açısından hayati önemdedir.
- (v) Dışa açık ekonomi şartları altında bir ülkenin büyüme süreci sermaye birikimi ile karşılıklı etkileşim içinde olduğu kadar dış borç birikimi ile de ilişkilidir.

2.1.2. Sermaye Birikimi Ve Sermayenin Türleri

İktisat biliminde sermaye birikimi kavramı en çok kullanılan şekliyle fiziki sermaye mallarına yatırım yolu ile fiziki sermaye stokunda artışı temsil eder. Fiziki sermaye stoku üretimde kullanılan makine ve teçhizat anlamında kullanılmaktadır. Ancak fiziki sermaye, sermayenin türlerinden sadece birisidir. Sermaye türleri kısaca özetlenirse aşağıdaki liste ortaya çıkar:

- (1) Üretken olmayan fiziki sermaye: Çoğunlukla alt yapı teçhizatının oluşturduğu üretken olmayan fiziki varlıklardan oluşur. Her çeşit temel ulaşım ve iletişim altyapısı, konut dışı emlak, barajlar ve sulama kanalları gibi. Bunların yenilenme süresi diğer sermaye türlerine göre daha yüksektir.

(2) Üretken fiziki sermaye: Yukarıda da belirtildiği gibi üretimde kullanılan her türlü makine ve teçhizat bu kavramın içine girer. Üretken fiziki sermaye genelde spesifik faktördür. Spesifik faktör sadece bir veya birkaç sektörde kullanılabilen, bunlar haricinde diğer sektörlerde kullanılamayan üretim faktörleridir. Yani birbirinden farklı sektörlerde, yine birbirinden tamamen farklı üretim fonksiyonları olduğu için, her sektörde kullanılacak makine ve teçhizat o sektöre özel olarak tasarlanır ve üretilir. Bu yüzden üretken fiziki sermaye sektörler arası çok kısıtlı bir hareketliliğe sahiptir.

(3) Mali sermaye: üretimin finansmanında kullanılan ve para ve benzeri mali varlıklardan oluşan mali sermaye, üretim süreci öncesinde yatırım süreci ile başlayan ve daha sonra bütün üretim süreci sonuna kadar yapılan faaliyetlerin finansmanını sağlar. Mali sermaye sektörler için üretilmez ve bu yüzden sektörler arasında hızla hareket edebilir. Bir ekonomide mali sermaye finans sektörü tarafından üretilir ve ekonomiye dağıtılır.

(4) Beşeri sermaye: üretimde kullanılan her çeşit işgücünün üretim potansiyelini etkileyen öğrenim ve eğitim düzeyini gösteren sermaye türü beşeri sermayedir ve bir kişi veya gruba yatırılan beşeri sermaye miktarı arttıkça beşeri sermayenin spesifik faktör olma derecesinin arttığı görülmektedir. Örneğin bir hekim tarlada çalıştırılır veya polis memuru olarak görevlendirilirse, sahip olduğu eğitimi üretim sürecinde kullanmayacaktır. Yani sağlık sektöründeki beşeri sermaye sadece sağlık sektöründe kullanılır. Öte yandan iş daha da karmaşılaşabilir. Bir hekim uzmanlık sınavını vermedikçe pratisyen hekim olarak çok farklı vakaya bakabilir. Öte yandan uzmanlık eğitimi aldıkça (yani daha fazla beşeri sermaye biriktirdikçe) sadece uzmanlık alanındaki vakalara bakar hale gelir. Burada görülmektedir ki, beşeri sermaye birikimi arttıkça sadece belli bir sektörde kullanımı değil, ama aynı sektörde üretim sürecinin sadece belli bir safhasında kullanılabilir hale gelmektedir.

Mali sermaye haricinde, bu sayılan sermaye biçimlerinin tamamı, üretim sürecinde doğrudan katkısı bulunan üretim faktörleridir. Öte yandan mali sermaye üretim süreci ile dolaylı yoldan ilişkilidir.

Mali ve mali olmayan sermaye birikiminin her ikisi de iktisadi büyüme için gerekli ve zorunludur, çünkü mali olmayan sermaye olmadan üretim doğrudan sektöre uğrayacağı gibi, mali sermaye olmadan da üretim ölçeğinde ve potansiyel üretimde genişlemek sağlamak için gerekli olan fonlar sağlanamaz. Üretim örgütlenmesinin daha verimli ve daha az maliyetli örgütlenmesi veya üretim teknolojisinde olumlu yönde değişim ise fiziki sermaye artışı olmadan veya fiziki sermaye artış oranından daha fazla oranda üretim artışına yol açabilir.

2.1.3. Sermaye Birikiminin Ölçülmesi

Sermaye birikimi her sektörde ve toplamda ekonominin bütününde yapılan yatırımların parasal değeri, yani üretilen gelirin üretim kapasitesini arttırmak amacıyla harcanan (yeniden yatırılan) kısmı ile veya sahip olunan bütün sermaye varlıklarının değerinde gerçekleşen artış ile ölçülür. Bunun için ülkedeki şirket bilançoları, vergi geliri verisi veya devletin resmi kuruluşları (TÜİK veya Merkez Bankası gibi) tarafından doğrudan yaptırılan anketler kaynak teşkil eder. Genelde Merkez Bankası, Hazine veya resmi istatistik kuruluşları bu veriyi toplar, sınıflandırır, araştırır ve analiz eder. Türkiye’de bu görev esas olarak Türkiye İstatistik Kurumu’nundur, (TÜİK).

2.1.4. Kapitalist Üretim Biçimi Ve Sermaye Birikimi Süreci

Kapitalist üretim biçimi, en basit şekliyle, makineleşmiş üretim biçimidir. Kendisinden önceki üretim biçimlerinden farklı olarak ilk defa kapitalist üretim biçiminde doğada bulunmayan ve insan eliyle üretilmiş bir üretim faktörü üretimin temel faktörü haline gelmiştir. Dolayısıyla, tıpkı diğer ürünler gibi her çeşit fiziki sermaye, beşeri sermaye ve mali sermaye bir üretim sürecinden geçerek üretilmektedir.

Standart mikro iktisat bilgisince, bir firmanın üretime devam etmesi için her dönem belli bir ürün düzeyinin üstünde üretim ve satış yapması gerekir. Bu kural her çeşit sermayeyi üreten firmalar için de geçerlidir. Dolayısıyla sermaye mallarını üreten sektörün yaşaması için, her şeyden önce, o ekonomide her dönem belli bir miktarda sermaye malının üretilip satılması gerekir. Bu ise, o ekonomide, her dönem belli bir düzeyin üstünde yatırım olması gerekliliğini gösterir.

Makro iktisadi açıdan yatırımlar iki farklı etkiye sahiptir: Harcama etkisi ve kapasite etkisi. Aşağıda bu iki etki kısaca açıklanmaktadır.

Harcama Etkisi: Yatırımlar, kısa dönemde, milli gelir akımına bir aşılama olarak toplam harcamaları arttırır.

Kapasite Etkisi: Yatırımlar, uzun dönemde, ekonominin toplam üretim kapasitesini ve dolayısıyla uzun dönemde potansiyel üretim düzeyini arttırır.

Yukarıda anlatılanların bir bileşkesi olarak şu yargıya varılabilir. Kapitalist bir ekonominin yaşaması için sermaye malları üreten sektörün yaşaması gerekir. Bunun için ise, ekonomide her dönem belli bir düzeyin üstünde yatırım yapılması gerekir. Bu ise, ekonominin uzun dönemde üretim kapasitesinin artmak zorunda olduğu anlamına gelir. Yani kapitalist bir ekonomi yaşamak için büyümek zorundadır. Bu yüzden de, sermaye birikimi süreci, kapitalist bir ekonomi için hayati önemdedir. Burada önemli bir nokta, dışa kapalı kapitalist bir ekonomi için harcama ve kapasite etkilerinin zamanlaması arasındaki farkın ekonomide dengesizliklere yol açabileceğidir. Bu konjonktür teorisinin konusu olup, bu çalışma ile ilgili değildir.

Bir başka önemli nokta da, sermaye birikiminin farklı sektörlerde farklı hızda olabileceğidir. Fiziki ve beşeri sermaye spesifik faktör oldukları için bir defa bir sektöre yatırılırlarsa başka bir sektörde kullanımları ya mümkün olmayacak ya da ciddi maliyetlere neden olacaktır. Dolayısıyla sermaye bir sektöre yatırıldıktan sonra o sektör dışında kullanılması pek mümkün olmayacaktır. Her sektörde sermaye yoğunluğu farklı olabileceği gibi, sermayenin yıpranma katsayısı da sektörler arası farklılık gösterebilir. Dolayısıyla ekonomi toplamda büyürken farklı sektörlerin ekonomi içindeki ağırlığı değişebilir. Bu ise hem servetin bölüşümünü hem de gelir dağılımını etkiler.

Sermaye birikiminin ekonomideki sektörlerle göre olduğu kadar sermaye cinslerine göre de dağılımı başka bir önemli noktadır. Ekonomide her sektörde üretken olan ve olmayan fiziki sermaye ile beşeri sermaye kullanım oranları farklılık gösterebilir. Yine, birbirinden farklı özellikler içerdikleri ve farklı üretim süreçlerinin sonucunda ortaya çıktıkları için bu sermaye türlerinin birikim süreçleri de farklılaşır. Fiziki sermaye birikimi ağırlıklı olarak mali sektör tarafından finanse edilen özel ve kamu

sektörü yatırımlarından yıpranmanın çıkarılması ile hesaplanır. Beşeri sermaye birikimi ise temelde milli eğitim sisteminin niteliğine ve buna ek olarak firmaların çalışan personellerine, kişilerin ve ailelerin kendilerine yapacağı ekstra eğitim harcamalarına bağlıdır. Bir kapitalist ekonomide eğitim sistemi ve beşeri sermaye birikimi ile yatırımlar ve fiziki sermaye birikiminin birbiriyle koordineli gelişmesi gerekir. Sorun, bunun kapitalist sistemin kendi iç dinamikleriyle gerçekleşip gerçekleşmeyeceğidir.

Değınilecek son nokta, sermaye birikimi ve teknoloji ilişkisidir. İktisatta üretim teknolojisi genelde üretim fonksiyonu içinde bir sabit olarak ele alınır. Aslında teknik olarak üretim teknolojisi üretim fonksiyonunun kendisidir. Dolayısıyla teknolojik değışim, aynı zamanda, üretim fonksiyonunun değışimidir. Eğer iktisat bilimindeki yaygın ve standart varsayıma uygun hareket edilirse, teknolojik değışim ekonomiye dışsal olarak gerçekleşen bilimsel bulguların firmalar tarafından inovasyon yatırımları ile üretim teknolojisinin değıştirilmesi ile gerçekleştirilir. Teknolojik değışim sermaye ve emeğin verimliliğini arttırmakta, dolayısıyla üretim maliyetlerini düşürmektedir. Ancak bilimsel gelişmenin sağlanabilmesi de iyi örgütlenmiş ve yeterli düzeyde beşeri sermayeye ihtiyaç duyar. Bazı sektörlerde sermaye birikimi daha hızlı olsa da, bazı sektörlerde teknolojik gelişim daha hızlı gerçekleşirse, daha az miktarda sermaye ve / veya emekle daha yüksek kârlar elde edilebilir hale gelir. Dolayısıyla sermaye birikiminin hangi teknoloji düzeyindeki sektörlerde yoğunlaştığı da ekonominin toplamda uzun dönem büyüme hızını ve toplam servet stokunu doğrudan etkileyecektir.

Yukarıda anlatılanlar, esas itibarıyla, dışa kapalı bir ekonomi için geçerlidir. Ancak dışa açık bir ekonomide işler daha farklılaşmaktadır. İlk olarak dışa kapalı bir ekonomide üretken ve üretken olmayan fiziki sermaye ile beşeri sermayenin kaynağı mali sektörde toplanan, üretilen ve dağıtılan mali sermayedir. Bu ise ekonomideki toplam tasarruf hacmine bağlıdır. Dolayısıyla, kapalı bir ekonomide, sermaye birikimi tasarruf hacmiyle kısıtlıdır. İkinci olarak, bir ekonomideki sermaye birikiminin sektörlere göre dağılımı ve toplamda sermaye birikim hızı teknoloji düzeyiyle de kısıtlanmıştır. Ülkede yerleşik olan teknoloji düzeyi, sahip olunan beşeri sermaye stoku ve yine sahip olunan mali sermaye stoku, ülkenin sadece belli bir teknoloji

düzeyindeki sektörlerde sermaye birikimi yapmasına müsaade ediyor olabilir. Her ülke hem kendi teknoloji düzeyini geliştirmek zorunda iken aynı zamanda mevcut teknoloji düzeyiyle de sınırlanmaktadır.

Dışa açık bir ekonomide ise mali sermayeye ulaşım imkânları artmaktadır. Bu ülkenin dış borçlanması ile sağlanır. Buna ek olarak doğrudan dış yatırımlar kanalıyla hem fiziki sermaye birikimi hızlanabilmekte hem de teknoloji transferi gerçekleşebilmektedir. Öte yandan dışa açık bir ekonomi sermaye ve teknoloji kadar, dış dünyadan gelebilecek mamul mallara açıktır. Yani, ülke ekonomisinde yeterince üretilmeyen bazı ürünlerin üretimini dış destekle arttırmak yanı sıra bu ürünleri doğrudan ithal etmekte olası hale gelmektedir. İşte, dışa açık ekonomilerin en önemli dezavantajı burada ortaya çıkmaktadır: Dışarıdan gelen mali sermayenin –yani dış borçların - üretken sektörler, yüksek teknolojili sektörler yatırımla oranı ile tüketim ithalatına harcanma oranı kritik bir öneme sahiptir. Eğer dış dünyadan gelen kaynaklara sermaye birikimine dönüşürse, o takdirde, dış borçların ödenmesinde bir sıkıntı olması beklenmez. Öte yandan gelen dış borçlar üretken olmayan sektörler ve tüketim malı ithalatını finanse etmek için kullanılırsa o takdirde sermaye birikimi yerine dış borç birikimi olgusu ortaya çıkar.

2.2. İktisadi Kalkınma Kavramı

2.2.1. İktisadi Kalkınma Tanımı ve İçeriği

İktisadi kalkınma kavramı bir ülkenin insanların iktisadi, siyasi ve toplumsal refahlarının gelişme sürecini temsil eder. İktisadi kalkınma kavramı iktisadi büyüme kavramı ile sıklıkla karıştırılmaktadır. İktisadi kalkınma, belli bir refah düzeyindeki bir ülkeyi daha yüksek refaha kavuşturmayı amaçlayan politika müdahalesini zorunlu olarak içerirken, iktisadi büyüme üretim verimliliğinde ve GSYİH’da artışı temsil eden teknik bir kavramdır. Amartya Sen’e göre “iktisadi büyüme iktisadi kalkınma sürecinin sadece bir yönünü temsil eder.”(Sen, 1983 s. 747). Yani, İktisadi kalkınma zorunlu olarak iktisadi büyümeyi içermekle birlikte, sosyal ve siyasi içeriklere de sahiptir. Bu yüzden iktisadi kalkınma kavramı tanımlanacak olursa:

“İktisadi kalkınmanın kapsamı bir ülkenin insanların iktisadi, siyasi ve toplumsal refahlarını geliştirecek süreç ve politikaları içerir.” (O'Sullivan & Sheffrin, 2003)

İktisadi kalkınma kavramı farklı ülkelerden ve / veya farklı okullardan akademisyenler tarafından farklı önceliklerle tanımlanmıştır. Örneğin Iowa Üniversitesi Uluslararası Finans ve Kalkınma Merkezi'nde Conteras tarafından hazırlanan rapor şöyle der:

“İktisadi kalkınma kavramı iktisatçılar ve politikacılar tarafından 20'inci Yüzyılda çokça kullanılmış bir kavramdır. Kavram, yine de, Batı'da yüzlerce yıla varan bir maziye sahiptir. Çağdaşlaşma (modernization), Batılılaşma (westernisation) ve özellikle sanayileşme (industrialisation) insanların iktisadi kalkınmayı tartışırken sıkça kullandıkları terimlerdir. Ayrıca iktisadi kalkınma çevre ile doğrudan alakalıdır.

Kavramın nereden kaynaklandığı hakkında kimse kesin bilgiye sahip değilse de, iktisatçıların önemli bir kısmı kalkınma sürecinin feodalizmin tasfiyesi ve kapitalizmin evrimi ile sıkı bağlantılı olduğunu iddia etmektedirler.” (Conteras, 2010)

Yine Mansell ve When “İktisadi kalkınmanın, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sanayileşmiş ülkelerdeki yaşam standartlarına ulaşabilmek amacıyla kişi başına gelirdeki büyüme ile tanımlandığını” söylemektedirler. (Mansell ve When, 1998)

Amartya Sen'in yukarıda alınan tanımı ile Mansell ve When'in tanımı arasında ciddi bir fark vardır. Bu fark aslında okulların hayata bakış açısını ve önceliklerini yansıtır. Klasik İktisat okulu ve türevleri kalkınma kavramını Mansell ve When'de olduğu gibi iktisadi büyüme kavramına sıkıştırırken, heterodoks iktisat okulları ise kalkınmanın büyüme haricinde daha geniş bir içeriğe sahip olduğunu savunurlar. Klasik iktisat öğretisi kalkınma kavramının kapsamını daraltmakla kalmaz, aynı zamanda kalkınmanın yerine ikame ettikleri büyüme kavramını da politika uygulamalarından bağımsız teknik bir terime indirgerler. Burada sorun, Solow Büyüme Modeli ve türevlerinde olduğu gibi “kapitalist bir ekonominin dış müdahale olmadan istikrarlı ve dengeli bir büyüme tutturabileceği inancından kaynaklanır. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunları rafa kaldırılır.

Gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkelerin varlığı, sadece piyasa mekanizmasının tek başına refah üretemeyeceğini, toplumsal ve siyasi şartların da bu

süreçte önemli olduğunu gösterir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler temel alınır, hızlı kalkınma amaçlı sanayi ve ekonomi politikalarının uygulandığı görülmektedir. Bu yüzden özellikle gelişmişlik sorunu olan ülkelerde iktisadi kalkınma sadece büyüme ile kısıtlanmaz.

2.2.2. İktisat Bilimi ve Kalkınma İktisadı

İktisat biliminin bir alt dalı olarak gelişen kalkınma iktisadının evrimi 1945 yılından bu yana birkaç safhayı kapsamaktadır. 1940'lerden 1960'lara kadar bütün dünyada ekonomi idaresinde devlet müdahalesi büyük önem taşımıştı. Bu süreç gelişmekte olan ülkelerde devlet eliyle planlı sanayileşme politikaları yoluyla hızlı bir kalkınma sürecine yol açtı. Kalkınma İktisadı bu ilk dönemde planlı kalkınma ve devletçi bir ekonomi politikasının savunulduğu bir alan halindeydi. 1970'lerde manzara biraz daha değişti. Pratikte dünya ekonomisinde yaşanan tecrübeler ve güncel sorunlar teorisinin konusunu da değiştirdi. 1970'lerde büyüme ve kalkınmanın tartışma alanı daha çok beşeri sermaye ve beşeri sermayenin gelişim süreci ile gelirin yeniden dağıtımı idi. 1980'lerden itibaren yükselen neo-liberal dünya görüşüne bağlı olarak, kalkınma iktisadında ana tartışma alanı yeniden serbest dış ticaret ve buna bağlı olarak ithal ikameci sanayi politikalarının lağv edilmesi idi. 2000'lerin başından itibaren ana tartışma konularından birisi küreselleşme ve emperyalizm olurken, artan küresel ısınma ve iklim değişikliği tehdidi tartışma konularından ikincisi “sürdürülebilir kalkınma ve ekoloji” merkezinde oldu.

İktisat biliminde kalkınma iktisadı alt dalının gelişimi büyüme iktisadının bir uzantısı olarak başladı. Büyüme iktisadı “kapitalist bir ekonominin kendiliğinden istikrarlı bir uzun dönemli büyümeyi sağlayacak mekanizmalara sahip olup olmadığı, eğer varsa bu mekanizmaların nasıl çalıştığı” sorularını cevaplamayı temel amaç edinir. Bu bağlamda, büyüme iktisadı milli gelir ve toplam üretim kapasitesinin büyüme dinamiklerine odaklanır. Ancak iktisadi kalkınma, bir önceki kısımda da bahsedildiği gibi, sadece insanların ne kadar üretip kazandıklarına değil, aynı zamanda doğumda ölüm oranları, beslenme, okur yazarlık, eğitim, sağlık ve diğer sosyo ekonomik göstergeleri de inceleme alanı içine alır. (Todaro & Smith, 2011, s. 126)

Özellikle Yirminci Yüzyılın ikinci yarısından sonra bazı gelişmekte olan ülkelerde uygulanan korumacı ve devletçi politikalarla bu ülkelerin – özellikle Asya ülkeleri- hızlı bir büyüme sürecine girmesi, kalkınma iktisadı alanı gelişme sorunu olan ülkelerin hangi yollarla hızlı bir zenginleşme sürecine girebildiği ve/veya girebileceği etrafında yapılan tartışmalarla gelişti. (Sen, 1983, s.761). Yine, alanda söz sahibi akademisyenlerden olan Hirschman’a göre, kalkınma iktisadı soyut modeller etrafında tartışmaktan çok dünyanın fakir ülkelerindeki sorunların çözümüne odaklanmalıydı. (Hirschman, 1981, s. 147).

Burada görüldüğü üzere, kalkınma iktisadı aslında pratik bir ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Dünyada gelişme problemi olan ülkelerin hızlı ve sağlıklı kalkınma süreçlerini araştırmayı öncelik olarak almaktadır. Öte yandan, gelişmiş ülkeler ve bu ülke iktisatçılarının araştırma programlarında kalkınma kavramından ziyade büyüme kavramı olması doğaldır. Çünkü gelişmiş ülkelerin kalkınma iktisadında ele alınan konularda araştırma yapılmasının ihtiyaçları yoktur.

2.2.3. Büyüme ve Kalkınma

İktisadi büyüme kavramı bir ülkedeki üretim kapasitesindeki artışı temsil ederken, iktisadi kalkınma büyümeyle eş anlamlı olarak o ülkedeki insanların sosyal ve siyasi refahlarındaki gelişimi de içermektedir. Dolayısıyla, daha önceki kısımlarda da belirtildiği gibi, iktisadi kalkınma iktisadi büyümeyi içerir.

Bir gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkenin kendiliğinden büyümeyi sağlayacak temel şartları oluşmamışsa, bunu dış müdahaleyle sağlamanın yolu ya devletçi kalkınma politikası uygulamak ya da yabancı sermayeye açılmak olarak söylenebilir. Bu bağlamda “Bağımlılık Okulu” teorisyenleri bazı fakir ülkelerin hiçbir iktisadi kalkınma etkisi olmadan iktisadi büyümeyi tecrübe ettiklerini söylerler. Örneğin, sanayileşmiş ülkelere hammadde ihraç eden az gelişmiş ülkeler bu durumdadır. Bununla birlikte, büyümenin ne olursa olsun belli bir refah artışını başlatacağını savunan iktisatçılar da artan gelirden belli bir kısmının eğitim ve sağlık gibi sosyal refah bileşenlerini iyileştireceğini belirtirler.

Ranis, Stewart ve Ramirez’in bir çalışmasına göre İktisadi büyüme ve iktisadi kalkınma iki yönlü bir ilişkiye sahiptir. Onlara göre iktisadi büyüme beşeri sermayenin

de gelişmesine yol açmaktadır. Çünkü büyüme ile birlikte hane halklarının gelirlerinde gerçekleşecek artış onların eğitime, sağlığa ve benzeri alanlara daha fazla harcama yapmalarına yol açacaktır. Aynı zamanda eğitim, sağlık ve altyapı harcamalarında sağlanan büyüme iktisadi büyümeyi de olumlu yönde etkileyecektir. (Ranis; Stewart & Ramirez, 2000, s.201).

Çalışmanın sonuçlarına göre beşeri gelişme ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişki üç yolla açıklanır: İlki, ortalama gelirde artış sağlık ve beslenme koşullarında iyileşmeye yol açmaktadır. İkincisi, kalkınma sürecinde gerçekleşen sosyal refah artışı ancak fakirliğin azalmasıyla gerçekleşebilir. Üçüncüsü, sosyal refah artışı ayrıca eğitim, sağlık ve temiz içme suyu sağlanması gibi kamu hizmetleriyle de elde edilebilir. (Ranis; Stewart & Ramirez, 2000, s.218-20).

Puthenkalam ve Chathanatt'ın ortak eserinde iktisadi kalkınmaya yol açan iktisadi büyüme teorileri incelenir. Yazarlar, mevcut iktisadi büyüme ve kalkınma teorilerini inceledikten sonra yeni bir model önerirler: Bu modele göre mevcut iktisadi büyüme modeli insan hakları, demokrasi ve özgürlük gibi bazı temel kavramlar da eklenerek içerik ve dünya görüşü açısından genelleştirilir. Bu eserde bildirildiğine göre yakın gelecekte demokrasi, insan hakları ve özgürlük olmadan kalkınma ve büyümenin mümkün olmadığı öne sürülür. (Puthenkalam & Chathanatt, 2016)

Ranis, Stewart ve Ramirez kalkınmak için ilk önce iktisadi büyümede bir ivmenin gerçekleşmesi gerektiğini söylerken, Puthenkalam ve Chathanatt ise tam tersini anlamlı bir büyüme performansı için öncelikle sosyal gelişmenin sağlanması gerektiğini iddia eder.

Görüldüğü üzere büyüme ve kalkınma birbiri ile iç içe geçmiş ve karşılıklı etkileşim içinde olan kavramlardır. Bu konuda yapılan farklı çalışmalar, bu belirtilen karşılıklı ilişkiyi farklı yönlerden ele almıştır.

2.2.4. İktisadi Kalkınmanın Hedefleri

Bir ülkenin kalkınmışlığının göstergesi olarak birkaç genel etkene bakılabilir. Bu etkenler şu şekilde özetlenebilir:

- (i) Toplumun medeni yaşam standartlarını sürdürecektir düzeyde bir sermaye birikimi ve yüksek üretkenlik düzeyini kapsayan bir iktisadi büyüme (Kuznets, 1966: 14-16),
- (ii) vatandaşların iktisadi ve siyasi tercihlerini mümkün olabilen en açık ve kesin şekilde yansıttıkları siyasi sistemler (Shepsle & Bonchek, 2010: 67 - 86),
- (iii) hakların bütün sosyal gruplara yönelik genişletilmesi ve fırsat eşitliğinin sağlanması (Bayly, 2008: 54-55),
- (iv) açık, şeffaf ve denetlenebilir şemalarla çalışan kapsayıcı kurumların varlığı (Acemoglu & Robinson, 2012),
- (v) kurumların teknik ve lojistik anlamda daha karmaşık görevleri ifa edebilme kapasitesi (Bräutigam, 2002: 1 – 17).

Bu beş etken bir devletin ekonomi ve toplumun idaresindeki yeterliliğini tanımlayan ve açıklayan özelliklerdir, (Pritchett, Woolcock & Andrews, 2013: 2-3). En genel şekliyle iktisadi kalkınma politikaları bu süreçlerde içinde tanımlanan bu süreçlere ilişkin sorunların çözümünü hedefler.

Yukarıdaki temel etkenler dikkate alınırsa, bir ülkenin iktisadi kalkınma süreci çok çeşitli alanlarda bulunan bir den fazla gösterge ile takip edilebilir, örneğin okuma yazma oranları, yaşam süresi, fakirlik oranları, yolsuzluk düzeyi ve benzeri göstergeler. Bu göstergeler bazen iktisadi kalkınma politikalarının sonucu değil ama bizzat iktisadi kalkınma sürecinin sebepleri olabilir. Örneğin sağlık ve eğitim düzeyindeki gelişmeler Pritchett, Woolcock ve Andrews'un ortak çalışmalarında belirttikleri gibi bazı ülkelerde olduğu gibi iktisadi büyümenin tetikleyicisi olabilirler. Ancak, çoğu zaman eğitim ve sağlık harcamalarındaki artış ile iktisadi kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü belli değildir. Buna rağmen, özellikle az gelişmiş ülkelerde belli sorunlara yoğunlaşmış mikro kalkınma politikaları bir çok soruna çözüm getirebilirler. Bu yüzden, iktisadi kalkınma uzun soluklu ele alınmalı, aceleci davranılmamalı, mevcut kaynaklarla çözülebilecek sorunlar öncelik listesine konulmalı ve net belirlenmiş hedeflere ulaşmak için üzerinde uzlaşılmış bir planın adımları takip edilmelidir, (Pritchett, Woolcock & Andrews, 2013: 3-7).

Bir ülkenin iktisadi kalkınma hedeflerine ulaşması, o ülkedeki devletin yeterliliklerine de bağlıdır. Çoğu zaman gelişmişlik sorunu olan ülkelerde, kalkınma hedeflerine ulaşmak bu devletin bu yeterliliklerinin eksikliğinden kaynaklanır. Örneğin bir ülkenin hukuk sisteminin uluslararası standartlara uymaması, veya o ülkede ulaştırma ve güvenlik altyapısının yeterli olmaması bir serbest ticaret bölgesinin kurulmasını veya yabancı sermayenin nitelikli yatırımlar yapmasını engeller mahiyettedir. Yine, benzeri bir örnek, bir ülkenin stratejik sektör olarak belirlediği alanlarda yatırım yapması bu alanlarda yeterli eğitilmiş iş gücüne ve beşeri sermayeye sahip olmadığı durumlarda o yatırımların sonuçsuz kalmasına yol açar. Küreselleşmenin yaygınlaştığı günümüzde, özellikle az gelişmiş ülkelerde, yabancı kaynaklı yardımlar ve destekler söz konusu olmaktadır. Ancak bu tür yardımlar ülkenin belli kalkınma problemlerine kalıcı çözüm sunmayabilir. Eğer ülke kendi yapısal problemlerini ülke içinde çözüme ulaştıramazsa, devletin örgütlenmesini kalkınma hedefleri doğrultusunda dönüştüremezse, yapılan yardımlara bağımlı hale gelecektir. Bu “yeterlilik tuzağı – capability trap” olarak adlandırılır ve ülkenin kalkınma hedeflerine ulaşamamasıyla sonuçlanır, (Pritchett, Woolcock & Andrews, 2013: 15-16).

Bazı gelişme sorunu olan ülkelere dış yardım ve destek sağlayan ülkeler, bu yardım ve destekler iktisadi büyüme ve kalkınmaya çok az etki etse de yardımlarını devam ettirebilirler, (Easterly, 2003: 30 – 31). Bunun bir muhtemel sebebi, az gelişmiş ülkede mevcut yerleşik hükümet ve liderlerin yardım karşılığında yardımı yapan ülkelerin jeo-politik menfaatlerine uygun politika geliştirmeleri ve yardım olarak gelen meblağı yolsuzluklar ve usulsüz harcamalar kanalıyla kendi şahsi çıkarları yolunda kullanmaları olabilir, (de Mesquita, 2016: Bölüm 16). Bu dış yardım, destek ve hibeleri başka kanallara aktaran hükümetler, doğal olarak, kamuoyuna hesap verebilirliği düşük ve şeffaf olmayan hükümetlerdir, (Moss, Pettersson & de Walle, 2006). Geniş petrol ve doğal kaynak rezervlerine sahip olan bazı gelişmemiş ülkelerde ülkenin etkin kamu kurumlarını ve örgütlenmesini geliştiremediği görülmektedir, (Ross, 2012). Benzeri şekilde, hükümetin bütçesinde dış yardımın büyük bir oranda olduğu ülkelerde de şeffaf ve hesap verebilir bir devlet yapısının örgütlenemediği görülmektedir. Bütün bunlar bu ülkelerin iktisadi kalkınma hedeflerine ulaşma yolundaki çabaları başa çıkabilir.

2.2.5. İktisadi Kalkınma Politikaları

Önceki kısımlarda açıklanan olgu, etken ve süreçler ele alınarak genel anlamda bir ülkenin hem iktisadi büyümesini sağlayacak hem de ülkenin vatandaşlarının yaşam standardı ve refahını yükseltecek politikalarla bütünü iktisadi kalkınma politikaları olarak tanımlanır. Bir ülke, eğer belli kalkınma hedeflerini öncelik sıralamasına koyar, bu hedeflere ulaşabilmek için gerekli kaynakları belirler, bu kaynakların kullanım yöntemini ve hedeflere ulaşma süresini tespit eder ve bunu uzun vadeli bir politikalar bütünü çerçevesinde planlarsa bir kalkınma programı oluşturmuş olur. Her ülkenin ihtiyaç ve imkânlarına göre iktisadi kalkınma programının içeriği değişebilir. Elbetteki, bu politikalar sağlam bir eğitim ve bilim politikası, dengeli bir şehirleşme ve sanayi politikası ile desteklenmelidir. Bunun yanında kalkınma hedefleri ile çelişmeyecek bir dış ticaret ve dış borçlanma rejimi de tesis edilmelidir.

2.3. Sermaye Birikimi Ve İktisadi Kalkınma

Sermayenin farklı biçimleri olduğuna ve – mali sermaye haricinde – bunların üretimde farklı roller üstlenen üretim faktörleri olduğuna Kısım 2.1.2’de değinilmişti. Bir ülkenin sermaye birikimi denince, doğal olarak, bu farklı sermaye tiplerinin ayrı ayrı incelenmesi gerekir. Dolayısıyla iktisadi kalkınma süreçleri ve sermaye birikim rejimi arasındaki ilişkiyi doğru ve gerçekçi olarak niteleyebilmek için farklı sermaye birikimlerinin ayrıntılarını açıklamak gerekir.

Kısım 2.1.2’de “üretken olmayan fiziki sermaye” olarak adlandırılan altyapı sermayesi ekonominin genel üretim sürecinde bütün sektörlerin kullanabileceği enerji üretim tesisleri, ulaşım hatları, bilgi-iletişim ve haberleşme bağlantıları, kanalizasyon ve atık altyapısı gibi üretime ve ticarete dolaylı destek veren ama doğrudan üretime dahil olmayan sermaye tipidir. Bir ülkenin gelişmişlik göstergelerinden biri de bu tip altyapı sermayesinin yeterlilik düzeyidir. Altyapı sermayesi yeterince birikmemişse üretim süreci de eksik kalacaktır. Ancak bu tarz altyapı sermayesi sektöre spesifik değil ancak bütün sektörlerin ortak yararlandığı niteliktedir. Altyapı sermayesinin birikim süreci genellikle kamu kaynakları ile yapılan ve tamamlanmış altyapı yatırımlarından altyapı sermayesinin yıpranması çıkarıldığında elde edilir.

Kısım 2.1.2’de “retken fiziki sermaye” olarak adlandırılan ve iktisat modellemesinde genel olarak fiziki sermaye olarak adlandırılan sermaye tipi üretimde kullanılan makine ve teçhizata verilen genel addır. Ekonomideki her sektörün üretim fonksiyonunun birbirinden çok farklılık göstermesi nedeniyle, farklı sektörlerde kullanılan makine teçhizat da birbirinden büyük farklılıklar göstermektedir. Aslında her sektör için sadece o sektörde kullanılabilecek o sektöre özel makine ve teçhizatın üretildiği de bir vakiydir. Bu yüzden fiziki sermaye sektöre özel bir nitelik içermektedir ve spesifik faktör olarak sınıflandırılmaktadır. Spesifik faktörler, bir sektörden bağka sektöre kaydırılmaz veya kaydırılsa bile kaydırıldığı sektörün üretim sürecinde bir önceki sektöre göre çok daha dğk verimlilik ve daha yüksek maliyetle kullanılabilir. Dolayısıyla geliğmiğlik sorunu olan ülkelerin sermaye birikim süreçleri – fiziki sermaye özelinde - sektör ihtiyaçları ve sektörlerin ekonomi içindeki payları göz önüne alınarak incelenmelidir. Fiziki sermayenin birikimi özel ve kamu sektörünün yaptığı ve tamamlanmığ makine teçhizat yatırımlarından fiziki sermayenin yıpranma miktarı çıkarıldığında elde edilir.

Beğeri sermaye üretimde kullanılan toplam bilgi stokudur. Beğeri sermaye ihtiyaı üretim sürecinde nitelikli iğgcnn kullanılması ile artar. Fiziki sermaye kadar olmasa bile, beğeri sermaye de, sektöre spesifiktir. Beğeri sermayenin birikim süreci ülkenin eğitim sistemi ile bağlantılıdır. Eğitim sistemi hem ülkenin genel nitelikli iğgc ihtiyaını karėılamak hem de yine beğeri sermaye düzeyini ihtiyaç duyulan seviyenin üzerine çıkarmakla yükümlüdür. Beğeri sermaye spesifik olduğu için sektöre özel nitelikli iğgc ve bu iğgcnn yine sektöre özel bir beğeri sermaye donanımı ile yetiğtirilmesi gerekir. Bu da, sadece yüksek eğitim de değil ama aynı zamanda ilk ve orta öğretimden itibaren mesleki eğitimin payının belli bir düzeyin altında kalmaması gerekir. Bu nokta bir örnekle açıklanırsa, bir sektörde üretimde mühendisler kadar teknikerlere de ihtiyaç vardır. Aynı zamanda her üretim sektöründe aynı anda farklı alanlardan mühendislere ve teknikerlere de ihtiyaç duyulmaktadır. Mühendisler tasarım ve planlamayı yaparken, üretim planını sahada iğilerin bağında uygulayan teknikerlerdir. Bir lke öncelikli ihtiyaç duyduğu sektörleri ve bu sektörlerde ne kadar üretim yapacağını belli bir vade içerisinde belirlemiğse, o takdirde her sektörde kaç

çeşit mühendis ve teknikere ihtiyaç duyacağını da belirlemiş demektir. Sonuç olarak da, bu ihtiyaca yönelik eğitim sistemini düzenleyecektir.

Mali sermaye üretime doğrudan katılmaz, sadece mali sermayenin üretildiği finans sektöründe kullanılır. Mali sermaye, diğer sektörler açısından, yatırım ve üretim faaliyetlerinin finansmanında kullanılır. Yani hem mevcut üretim kapasitesinde üretimin devamı için hem de üretim kapasitesini arttıracak ve sermaye birikimi sürecini devam ettirecek yatırımın devamı için mali sermayeye ihtiyaç vardır. Mali sektörde sermaye birikimi ağırlıklı olarak ekonominin bütününden toplanan tasarruflara dayanır. Mali sermayenin amortismanı yoktur ancak doğası gereği mali sermaye hacmi spekülasyon fiyat hareketlerine doğrudan bağlıdır. Bu yüzden finansal sistemin güvenilirliği ve istikrarı mali sermaye birikim süreci için hayati önemdedir. Mali sektörde sermaye birikimi bütün ekonomideki sermaye birikim sürecini etkiler. Bu yüzden, kalkınma ve büyümenin finansmanı için ekonomi yeterince tasarruf sağlayabilmelidir. Tasarrufun kalkınma ihtiyacını karşılayamadığı ülkelerde, bu yüzden, dış ülkelere tasarruf ithaline yani borçlanmaya gidilmesi bir alternatiftir.

İktisadi kalkınma kavramı iktisadi büyüme kavramını içermektedir. Ana akım iktisat modelleri iktisadi kalkınma ile iktisadi büyümeyi özdeş olarak değerlendirirler. İktisadi büyüme bir ülkenin üretim kapasitesinde artış olarak tanımlandığı için, doğal olarak, uzun dönem iktisadi büyümenin temeli sermaye birikim sürecinde yatmaktadır. Ana akım iktisat modellerinde, iktisadi büyümeyi tek sektörlü bir ekonomi varsayımı altında incelenmektedir. Hem pedagojik açıdan hem de matematiksel modelleme tekniği açısından, bir ekonomiyi tek sektörlü olarak modellemek kolaylık sağlamaktadır. Bu takdirde hem beşeri hem de fiziki sermaye homojen olacaktır. Öte yandan ana akım iktisat modellerinde geleneksel yaklaşım uzun dönemde tasarruf yatırım eşitliğini temel alır. Tasarrufların yatırıma dönme süreci ekonomide finans sektörünün faaliyet alanıdır. Ana akım iktisat modellerinde, tasarruf yatırım eşitliği varsayımı ile aradaki finans sektörünün olumlu ve olumsuz katkıları göz ardı edilir. Ancak pratik hayata bakılırsa, bir ekonomi yüzlerce sektörün iç içe geçmiş bir ilişkiler ağından oluşur. Bu sektörlerde spesifik faktör olan fiziki ve beşeri sermayelerin birikim süreçleri de farklıdır. Dolayısıyla aynı miktarda mali sermayenin farklı sektörlerde neden olacağı üretim kapasitesi artışı da farklılaşacaktır. Sonuç olarak mali

sermayenin üretilmesi kadar, aynı oranda, mali sermayenin üretim ve yatırım finansmanında sektörel dağılımı da önem kazanmaktadır.

İktisadi kalkınma kavramını üretim kapasitesine ek olarak toplumun siyasi ve toplumsal faydalarını da içerecek daha geniş bir toplumsal refah ölçütündeki artış olarak tanımlayan çoğunluk iktisatçılara göre, sadece toplam iktisadi büyüme değil ama büyüyen gelirin paylaşımı da önemli olmaktadır. Aynı zamanda fikir özgürlüğü, fırsat eşitliği gibi birey ve grupların yaşam tarzlarını etkileyecek sosyal faktörlerde de gelişme bu kalkınma tanımı içine girmektedir. Ancak birbirinden ayrı gibi gözüken bu etkenler, aslında, birbirleriyle bağlantılı da olabilir.

Fırsat eşitliği, hukukun üstünlüğü ve fikir özgürlüğünün olduğu bir toplumda yenilikçi girişimcilerin ortaya çıkması için daha olumlu şartlar olması doğaldır. Ayrıca eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi sosyal hizmetlerin yoğunluğu ve kalitesi o toplumdaki beşeri sermayenin gelişimi için de önemli katkılarda bulunur. Yani, yukarıda belirtilen sosyal refah kriterleri sadece bireylerin yaşam tarzlarının iyileştirilmesinde değil, ama ekonomide toplam üretim kapasitesini arttırılmasında da katkı sahibi olabilir. Yine de, iktisadi kalkınmanın temeli üretim kapasitesindeki artıştır.

Farklı sermaye tiplerinde birikim süreci ekonomide birbirini tamamlayan süreçler olarak ele alınmalıdır. Çünkü altyapı sermayesi, beşeri sermaye ve fiziki sermaye birbirini belli oranlarda tamamlamaktadır. Farklı sermaye tipleri üretimde farklı roller üstlendikleri için birbirini ikame etme olasılıkları düşüktür. Eğer kaynaklar belli bir tip sermaye grubuna veya belli bir sektörde kullanılan fiziki ve beşeri sermayeye gerektiğinden fazla aktarılırsa, o zaman elde kullanılmayan sermaye fazlası oluşur. Bir ülkenin kalkınma süreci temelde sermaye birikimine bağlı olduğu için farklı sermaye tiplerinde birikimin birbiriyle eşgüdüm içinde gerçekleştirilmesi gerekir. Yani reel üretimde belli sektörleri hedef sektör olarak belirleyip kalkınmada önceliği bu sektörlerde sermaye birikimine verirsiniz, o takdirde, bu sektörlerde kullanılacak beşeri sermaye ve nitelikli işgücünün eğitime de öncelik vermeniz gerekir. Öte yandan bu sektörde kullanıma uygun spesifik faktör olan makine teçhizatın üretimi içinde gerekli tesislerin kurulması ve bu sektörün ihtiyaç duyduğu altyapının sağlanması gerekir. Dolayısıyla Kısım 2.1.2’de tanımlanmış sermaye tiplerinden her

birinin hem sektörel dağılımı hem de toplamda sermaye birikiminin birbiriyle irtibatlı olması ve birlikte büyük bir strateji etrafında planlanması gerekir.

Günümüzde yaşanan Küreselleşme Süreci kalkınma ve sermaye birikimi sorunlarına farklı bir boyut eklemiştir. Küreselleşme iktisadi anlamda yaşanan teknolojik gelişmenin sonucunda artan ulaştırma ve haberleşme imkânları ile birlikte sanayi mamulleri ve hizmetler sektöründe küresel çapta hızla artan bir serbest ticaret olgusuna ve özellikle her çeşit sermayenin uluslararası hareketliliğine karşılık gelmektedir. Geleneksel büyüme ve kalkınma teorileri genelde kapalı bir ekonomi varsayarlar. Dolayısıyla bir ülkenin kalkınma için ihtiyaç duyduğu mali sermayeyi kendi tasarruf kaynakları ile sağlaması gerekmektedir. Eğer devlet eliyle kalkınma politikası güdülürse, bu devlet eliyle zorunlu tasarruf – yani artan vergi yükü ve düşük reel ücretler – anlamına gelecektir. Öte yandan açık ekonomide, özellikle küreselleşme şartları altında, dış mali fonlar içerideki yetersiz tasarruf fonlarını takviye edecektir. Bu durumda kalkınma politikaları dış borçla finanse edilir. Küreselleşme öncesinde, genelde dış borçlanma devletler eliyle olmaktadır. Bu ise, cari hesap açıklarından kaynaklanan krizlerin devletlerin dış borç krizleri şeklinde yansımaya yol açmaktaydı. Küreselleşmenin sunduğu imkânlar, sadece devletlerin değil aynı zamanda özel sektör firmalarının da dış borca ulaşabilmesine kolaylık ve imkân sağlamaktadır. Bu nedenle, küreselleşme şartları altında cari hesap açığı kaynaklı krizler kamu dış borç stokundan çok özel kesim dış borç stoku ile bağlantılıdır.

Tabii ki küreselleşmenin sağladığı borçlanma imkânlarından yararlanmak için öncelikle yurt içinde uluslararası standartlara ve hukuk normlarına uygun, dış rekabeti kaldırabilecek bir sermaye derinliğine ve güvenilirliğe sahip bir finans sektörüne ihtiyaç bulunmaktadır. Yani finans sektörünü dışa açabilmek için ilk önce bu sektörde belli bir mali sermaye birikimi sağlamak gerekir.

Küreselleşme şartlarında altında mali sermaye birikim süreci ve finans sektörü oluşumu avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Uluslararası finans sisteminde kredi fonları ülkelerin ve sektörlerin risk katsayıları ve ödeme güçlerine göre dağıtılır. Örneğin bir ülkede yerleşik ve yaygın üretim ve ihracat orta yüksek teknoloji sektörlere yapıyorsa, uluslararası finans sisteminin fonları ağırlıklı olarak o ülkede orta yüksek teknoloji sektörlere dağılacaktır. Bir kalkınma programı ise ülkenin

teknolojik düzeyini yükseltmeyi amaçlamakta, o yüzden de, ülkede yüksek teknoloji sektörlere kredi bulunması amaçlanmaktadır. Ancak mevcut durumda, bu sektörlerde yeterli fiziki ve beşeri sermaye birikimi olmadığı için uluslararası finans sisteminde hem ülkenin hem de bu ülkenin yüksek teknoloji sektörlerinin risk katsayısı yüksek olacaktır. Bu da, belirtilen ülke ve sektöre uluslararası kredi fonlarının daha az miktarda ve daha yüksek maliyetle gelmesine neden olacaktır. Bu durumda, uluslararası finansmandan yararlanmak için bu sektörlerde yatırımın devlet garantisine alınması gerekir. Tek başına serbest yabancı sermaye hareketi ülkenin daha yüksek teknoloji üretimi finanse etmesi için yeterli olmayabilir. Devletin bu noktada yönlendirici olması gerekir, bu da kapsamlı bir sanayileşme ve kalkınma programının varlığı anlamına gelir.

Uluslararası finans sisteminden mali sermaye ithali veya dış borçlanma doğal olarak sermaye birikiminin yanında yeni bir birikim rejimine yol açacaktır: Dış borç birikim rejimi. Dış borç birikimi bir ülkenin toplam refahına kısa dönemde eklenen ama faiziyle birlikte ülkenin toplam refahından uzun dönemde eksilecek bir meblağı göstermektedir. O takdirde alınan dış borçların bu borçları uzun dönemde ödeyecek ve hatta daha fazlasını da üretecek üretkenlikte sektörlerle yatırılması gerekir. Eğer dış kredilerle sağlanan borçlar düşük getirili sektörlerle ya da son yirmi senede bazı gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü üzere tüketime aktarılsa, dış borç ödeme vadesinde toplumsal refah daralacaktır. Elbette, her zaman borcun borçla ödenmesi mümkündür. Ama artan borç stoku ülkenin riskini ve borçlanma maliyetini de beraberinde arttıracaktır. Bu da uzun dönemde toplumsal refahta gerçekleşecek düşüş miktarının artması anlamına gelir.

Reel üretim sektörlerinde hem beşeri hem de fiziki sermaye birikimi küreselleşme şartları altında uluslararası sermaye hareketlerine bağlı olarak farklı bir yöne evrilmektedir. Burada sektöre spesifik olan bu sermaye tiplerinin aynı ülkede farklı sektörlerle aktarılması yüksek maliyetli iken farklı ülkelerde aynı sektörlerle aktarılması ise çok daha düşük maliyetli olacaktır. Bu durumda örneğin gelişmekte olan bir ülkede bir sektörde aşırı sermaye birikimi olmuş olsun. Bu atıl sermayenin ülke içerisinde başka bir sektöre de aktarması mümkün olmasın. Bu durumda eğer bu sektördeki fiziki ve beşeri sermaye ülke için de kalırsa sermayenin marjinal ürünü ve dolayısıyla kâr

oranları düşük kalacaktır. Bunun sebebi sektörel sermaye stokunun çok yüksek olması olabileceği gibi sektörün teknolojisinin ülke teknoloji düzeyinin altında kalması da olabilir. Bir üçüncü faktör gelişmiş ülkede yüksek olan işgücü maliyetleri de olabilir. Öte yandan küreselleşme sürecinde ortaya çıkan avantaj ve dezavantajlar bu sektördeki atıl beşeri ve fiziki sermayenin gerekli imkânlarla sahip bir gelişmekte olan ülkeye aktarılmasını sağlar. Yine aynı sektörde olmak şartıyla daha düşük bir gelişme düzeyindeki bir ülkede ülkenin ortalama teknoloji düzeyi ve reel ücretlerin düşük olması veya sermaye miktarının yetersiz olması sebebiyle kâr oranları daha yüksek olacaktır. Bu durumda bu sektörde, gelişmiş ülkeden gelişmekte olan ülkeye fiziki ve beşeri sermaye ihracatı gerçekleşir. Bu süreç doğrudan dış yatırım olarak adlandırılmaktadır. Mali sermaye birikim sürecine benzer bir süreç burada da yürürlüğe girmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayabilmesi için bu ülkeler, özellikle teknoloji düzeyi ülke ortalamasının üstünde olan sektörlerde, yatırıma ihtiyaç duymaktadır. Halbuki, serbest piyasada doğrudan dış yatırımla gelen fiziki ve beşeri sermaye, gelişmekte olan ülkeyi mevcut teknoloji ve üretkenlik düzeyinde tutacaktır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeyi teknoloji ve üretkenlik açısından bir üst seviyeye çıkartmaktansa doğrudan dış yatırım mevcut durumu tahkim edecektir. Bu durumda devletin sanayileşme ve kalkınma programı hedeflenen sektörlerle doğrudan dış yatırımı destekler mahiyette olmalıdır. Yani devlet müdahalesi yine bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin Cumhuriyet'in başında karşılaştığı durum burada anlatılan kalkınma senaryosuyla büyük benzerlik içermektedir. Bu yüzden, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi kalkınma hikayesi farklı tiplerdeki sermaye birikimi süreçleri ve rejimlerini dikkate alarak ele alınmalıdır. Öte yandan bir kapitalist ekonomideki liberalleşme aşamaları da farklı tiplerdeki sermayenin birikim süreçleri ile doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla Bölüm Üç'te ele alınacak olan Türkiye'nin 1923 – 2019 arası kalkınma süreci farklı sermaye tiplerindeki birikim rejimi ve liberalleşme aşamalarına göre ele alınacaktır. Türkiye'nin kalkınma süreci doğrudan bu açıdan ele alınmadığı için, bu tez, literatüre de bir katkıda bulunacaktır.

2.4. Sermaye Birikimi Ve İktisadi Kalkınma Üzerine Elde Edilen Sonuçlar

Bu bölümde sermaye birikimi ve iktisadi kalkınma kavramları iktisat teorisi çerçevesinde tanımlanmış, birbiriyle ilişkileri açıklanmış, iktisat politikaları ile bağlantıları incelenmiş ve küreselleşme şartları altında değişen koşullarda nasıl etkilendikleri ele alınmıştır. Bu bağlamda Bölümden elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Kalkınma ve büyüme kavramları birbiriyle karşılıklı etkileşim içindedir.

Kalkınma genel anlamda milli gelir ve üretim kapasitesinin yanında gelir dağılımı ve fırsat eşitliğinin de içinde olduğu sosyal kriterleri de içeren sosyal refahın artışı simgelerken, büyüme milli gelir ve üretim kapasitesinin büyümesini anlatmaktaydı. Genelde ana akım iktisatçılar büyümenin esas olduğunu, istikrarlı bir büyüme sağlanırsa kalkınma hedeflerine de ulaşılacağını savunurlar. Bunlara muhalif olan iktisatçılar ise fırsat eşitliği ve gelir dağılımında adaletin olmadığı bir ekonomide büyüme sağlansa bile bunun istikrarlı olmayacağını savunurlar. Her iki görüşte de doğruluk payları bulunmak birlikte kalkınma ve büyümenin birbirini tetikleyen bir geri besleme ilişkisi içinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, kalkınma kavramının en geniş tanımında bile kalkınmanın en önemli bileşeni büyümedir.

- 2) Sermaye birikimi rejimi kapitalist bir ekonominin kalkınma sürecinde yaşamsal bir öneme sahiptir.

Kapitalist bir ekonomide ana üretim faktörü olan sermayenin doğada bulunmayıp insan eliyle üretildiğinden bahsedilmişti. Dolayısıyla sermaye üretimi yapan sektörün her dönem belli bir minimum sermaye malı üretilip satması gerekecektir. Bu ise bir kapitalist ekonominin her dönem belli bir düzeyin üstünde yatırım yapmak zorunda olduğu anlamına gelir. Yani kapitalist sistem büyümek zorunda olan bir sistemdir. Böyle olunca, sermaye birikimi rejiminin kendisi, biriken sermaye stokunun miktarı ve sektörel dağılımı ekonominin hem büyüklüğünü hem verimliliğini hem de iç bileşimini etkilemektedir. Bu yüzden sermaye birikim rejiminin dikkate alınmadığı bir kapitalizm analizi eksik kalacaktır.

- 3) Sermayenin farklı tiplerindeki birikim süreci birbiriyle bağlantılıdır ve birbirini tamamlayan niteliktedir.

Sermayenin dört farklı tipi vardır: Altyapı sermayesi, fiziki, beşeri ve mali sermaye. Mali sermaye üretim ve yatırımda doğrudan kullanılmazken onların finansmanında kullanılır. Öte yandan diğer üç tipteki sermaye üretim sürecinde farklı roller üstlenirler. Bu roller birbirini tamamlar niteliktedir ve dolayısıyla fiziki ve beşeri sermaye ile altyapı sermayesi birbirine ikâme değil, birbirini tamamlayan faktörlerdir. Öte yandan her bir sermaye tipinin birikim süreci de bu yüzden birbiriyle bağlantılıdır. Bu yüzden sermaye birikimi süreçlerinin birlikte ele alınması analiz açısından açıklayıcılığı arttıracaktır.

4) İktisadi kalkınmada öncelikli sektörlerin seçimi ve sermaye birikimi rejiminin bu önceliklere göre belirlenmesi önemlidir.

Gelişme sorunları olan bir ekonominin çoğunlukla birinci önceliği yetersiz sermaye birikimi problemini aşmaktır. Ancak sermaye sadece fabrikalarda kullanılan makine teçhizattan, yani fiziki sermayeden ibaret değildir. Yeterli mali sermaye ve beşeri sermayeye de ihtiyaç vardır. Ancak, bu noktada, politika otoritesinin karşısına karmaşık bir sorun çıkmaktadır. Fiziki ve beşeri sermaye spesifik faktördür. Yani sektöre özel olarak üretilir. Bu yüzden, hangi sektör için sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi gerektiği sorusunun cevaplanması gerekir. Bu ise, yatırımların ve mali sermayenin öncelikli hangi sektörlerle aktarılacağı sorusunu gündeme getirir. Sonuç olarak, gelişme sorunları olan bir ekonomide, kıt olan mali sermaye bütün sektörlerle yatırımı finanse edemeyeceği için politika otoritesinin öncelikli sektör belirleyip kaynakları bu ilke doğrultusunda aktarması gerekir.

5) Dışa açık bir ekonomide dengeli bir kalkınma politikası izlenmezse sermaye birikimi yanında dış borç birikimi de oluşur.

Dışa açık bir ekonomi, yurt içi mali sermaye yetersizliğini dış borçla aşma imkânı sunar. Aynı zamanda, doğrudan yabancı sermaye yatırımları da, fiziki ve beşeri sermaye birikimine katkı sunar. Ancak, özellikle dışarıdan sağlanan mali sermaye, yani dış borçlar, verimlilik düzeyi ve ihracat potansiyeli düşük sektörlerle aktarılırsa uzun dönemde iktisadi kalkınmayı olumsuz yönde etkileyebilir. Şöyle ki, bir ülkenin dış borçla sağladığı kaynaklar o ülkenin dış borç artı faiz tutarını ödeyebilecek düzeyde ihracat getirisi sağlamalıdır. Bunun için de ihracat potansiyeli yüksek ve verimli

sektörlere öncelik tanınmalıdır. Eğer bunda başarısız olunursa, bu takdirde, alınan dış borcu ödeyebilecek bir dış gelir de elde edilemez. Bu borcu borçla ödenmesi sürecini başlatır ki, sermaye birikiminin yanına bir de dış borç birikim süreci eklenir.

Bu kısımda sermaye birikimi ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişkide önemli bulunan sonuçlar özetlenmiştir. Bundan sonraki bölüm Türk ekonomisinin Cumhuriyet döneminde kalkınma ve sermaye birikim süreçlerini liberalleşme safhaları çerçevesinde işleyecektir. Ana amaç, Türkiye'nin iktisadi kalkınma sürecini farklı sermaye tiplerindeki sermaye birikim rejimi ve bunlarla doğrudan bağlantılı dört liberalleşme aşaması çerçevesinde yeniden yorumlamaktır.

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYESİNDE SERMAYE BİRİKİMİ REJİMİ VE LİBERALLEŞME AŞAMALARI

Bu bölümde üç temel amaca ulaşılması hedeflenmektedir. İlk olarak Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde kalkınma süreci ve sermaye birikimi rejimleri arasındaki ilişki liberalleşme safhaları bağlamında anlatılacaktır. İkinci olarak, Türkiye'nin sermaye birikimi rejimlerinin sıralaması ve zamanlamasının yol açtığı sorunlar ele alınacaktır. Üçüncüsü ise borç birikiminin sermaye birikimini aştığı dönemlerde iktisadi büyümenin istikrarsızlaştığı vurgulanacaktır.

3.1. Osmanlı Döneminden Miras Kalan Ekonomik Yapı

Türkiye Cumhuriyeti, aslında 1911 Trablusgarp Savaşı ile başlayan, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile devam eden ve 1922 yılında Kurtuluş Savaşı ile son bulan bir savaşlar dönemi sonunda yıkık bir ülke üzerinde yorgun bir halk tarafından kuruldu. Osmanlı'dan bir enkaz devralınmıştı. Ancak savaştan çıkan diğer ülkelerden farklı olarak Türkiye ekonomiyi yeniden ayağa kaldıracak temel altyapı sermayesine, beşeri ve fiziki sermayeye ve elbette ki mali sermayeye sahip değildi. Bu yüzden Cumhuriyet kurulduktan sonra gerçek savaş daha yeni başlamaktaydı: Kalkınma Savaşı.

İkinci Bölüm'de bahsedilen iktisadi kalkınma politikalarının genel prensiplerini bu vakada da görmek mümkündür. Temel ekonomisi geçimlik tarım üstüne kurulmuş ve her çeşit sermaye birikimi açısından yetersiz bir ekonomiyi hızla kalkındırmak belki de Kurtuluş Savaşı'nı kazanmaktan daha zordu. Cevaplanması gereken sorular çoktu:

Türkiye'nin sanayileşmesi gerekiyordu ama öncelik hangi sanayi sektöründeydi? Türkiye'de sanayi geliştikçe üretimde kullanılması gereken beşeri sermayeye ihtiyaç nasıl karşılanacaktı? Ülkenin pazarlarını birbirine bağlayacak sağlıklı bir ulaştırma şebekesi yoktu. Bu sorun nasıl, hangi kaynakla ve ne kadar zamanda çözülebilirdi? Gümrük ve ticaret politikası yabancı güdümünde, vergiler Duyûn-i Umuiyye'de iken Türkiye'nin tedavülde dolaşan milli bir parası, bu parayı basacak milli bir Merkez Bankası bile yoktu. Savaş sonrası Türkiye'sinde okuma yazma oranı çok düşük, Anadolu her türlü salgın hastalıktan mustarıptı. Ülkenin temel vergi gelirleri tarımdan ve iç ticaretten alınan vergilerdi, bu ise mevsimsel etkilere ve hasat etkilerine bağlıydı. Ülkenin en temel ihracat ürünleri kuru incir ve kuru üzümündü. Temel ihtiyaç maddeleri ki, un, şeker, kumaş, ilaç ve benzeri gibi zorunlu ürünler – ülkede üretilemeyip dışarıdan ithal ediliyordu. Cumhuriyet kurulduğunda kurucuların karşısındaki sorunlar bunlardı.

Neden Osmanlı döneminde yeterli düzeyde bir sermaye birikimi olmamıştı? Bu soru Türkiye iktisat tarihinin üzerinde çokça tartışılan ve farklı görüşler beyan edilen bir sorusudur. Bu çalışmada bu ayrıntılara girmek çalışmanın kapsamının dışına çıkmak olacaktır, ancak kısaca literatürde yapılan tartışmaların sonucunda üzerinde mutabık kalınmış bazı sonuçlara değinmek gerekir.

Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik düzeni toprakta –bazı ihmal edilebilir istisnalar haricinde - özel mülkiyetin olmadığı bir düzendi. Yani topraktan elde edilen rantın özel ellerde nesilden nesile birikerek ilkel bir mali sermaye birikim sürecinin başlaması bu şartlarda mümkün değildi. Toprakta özel mülkiyet 1850 tarihli Toprak Kanunuyla kabul edildi. Bu ise çok geç bir tarihti.

İkincisi Klasik Osmanlı düzeninde yerel aristokrat ailelerin ve tüccarların gelişmesi için engeller bulunmaktaydı. Osmanlı düzeni idari açıdan merkezi askeri bir bürokrasiye sahipti. Yerelde soylu ailelerin ortaya çıkması veya belli bir servet düzeyinin üstünde tüccarların serpilmesi devlet için tehdit olarak görülürdü. Zaten tarih araştırmacılarının ortak görüşlerinden biri de, klasik Osmanlı döneminde yerli Müslüman ahalinin ya asker ya ulemâ ya da köylü sınıflarına mensup olduğuydu.

Üçüncüsü mali kurumların yetersizliği idi. Batı kapitalizminin gelişmesine bakılırsa mali sermayenin oluşması ve birikmesi fiziki sermaye – yani sanayi üretiminin temeli olan makine ve teçhizat – birikiminden önce başlamıştı. Daha on beşinci yüzyılda İtalya’da özel bankalar oluşmuş ve bugünkü banknotların ilk benzerleri olan mevduat karşılığı senetler yazılmaya başlanmıştı. Osmanlı’da kurulan ve İslam şeriatına uygun bir mevzuata sahip para vakıfları bu vazifeyi yeterince yerine getirmemekteydiler çünkü para vakıflarında mevduat ve kredi nemaları idari makamlar tarafından belirleniyordu, yani bir piyasa mekanizması oluşmamıştı. Yine para vakıfları kişisel mülkiyete dayalı değildi, onların oluşumunda grup mülkiyeti ilkesi geçerliydi.

Dördüncüsü, ticaret yollarının değişimi ile birlikte Osmanlı ülkesinin hem gelirlerinin azalması hem de dünya ekonomisindeki gelişmelerden soyutlanmasıdır. Klasik Osmanlı döneminde en büyük gelir kaynağı dış ticaretti. Bunun nedeni ülkenin ipek ve baharat yolları boyunca uzanmasıydı. Ticaret yollarının on beşinci yüzyılda itibaren değişmesi bu geliri de kesti. Ülkenin dünya ekonomisinde etkili bir yer edinebilmesi, ticaret ve para akışlarını yönlendirebilme kabiliyetinin azalması da sermaye birikimi yetersizliğini açıklayan bir başka etkidir.

Beşincisi klasik dönem Osmanlı’nın dış ticaret rejimi İaşecilik / Provizyonizm olarak adlandırılan bir stratejiye dayanmaktaydı. Bu stratejinin esası, geçimlik tarıma dayanan ekonominin içeride mal kıtlığına uğramasını engellemek için ihracatın sınırlandırılıp ithalatın teşvik edilmesi ilkesi idi. Bu ise sürekli cari açık veren bir ekonomi anlamına gelirdi. Devletin resmen dış borçlanması 1858 tarihinde gerçekleşmesine rağmen, klasik dönemde bu borçlanma karşılığında vergi imtiyazlarının verilmesi, siyasi imtiyazlar veya toprak kayıplarına yol açıyordu. 1858’den itibaren bu dış ticaret rejimi düzenli dış borç birikimi yapan bir mekanizmaya dönüştü.

Sultan II. Mahmut Vaka-yi Hayriye ile sadece Yeniçeri Ocağını kaldırmadı. Aynı zamanda, klasik Osmanlı siyasi ve iktisadi yapısını toptan değiştirmeyi amaçladı. 1826’dan I. Meşrutiyet’e kadar devletin üst yapısında o çağın ulus devletlerine uygun bir üst yapı kurulması hedeflendi. 1838 Kırım Savaşı ile başlayan süreçte ilk dış borç alımı gerçekleşti. Yine 1838 Balta Limanı Anlaşması ile Türkiye ekonomisi başta İngilizlere olmak üzere serbest dış ticarete açıldı. Savaşların maliyeti ve Sultan Mecit

ve Sultan Aziz dönemlerindeki lüks harcamalar borçlanmanın zaman geçtikçe artarak devamına yol açtı. 1850’de Toprak Kanunu ile toprakta özel mülkiyet ihdas edildi. Ancak iktisadi yapı çok değişmedi, on altıncı yüzyıldan kalma Kapitülasyonlar yabancı sermayedar, tüccar ve firmalara ekonomide hâkim duruma geçme imtiyazları verdi. Zaten karşılarında da yerli bir burjuva sınıfı yoktu. Yeniçeriliğin kaldırılması ile birlikte, ülkenin madenleri ve doğal kaynaklarının işletme imtiyazları da yabancılara verilmeye başlandı. Yeterli sermaye birikimi olmayan, her türlü harcamasını dış borçla karşılayan, milli madenleri ve doğal kaynakları yabancılara eline geçen, ticareti emperyalistler tarafından yönlendirilip var olan küçük ölçekli üretimi de zarar gören bir ülke konumuna gelindi. 1876’dan 1908’e kadar ülke Sultan II. Abdülhamid’in mutlak idaresi altında yönetildi. Bu süreçte, üst yapı yatırımları devam etti. Okullar, üniversiteler hastaneler ve benzeri. Ama aynı zamanda, 1876-77 Tarihli 93 Harbinden sonra kendi kendini çeviremeyen ve dış borç batağına girmiş bir ekonomi olarak kaçınılmaz son Düyûn-u Umumiyye İdaresi’nin ihdası ile geldi. Artık dış alacaklılar, alacaklarının karşılığında devletin gelirlerini yönetme hakkına kavuşmuşlardı.

1908 -1914 arasında kısa İttihat ve Terakki yönetimi bir milli ekonomi kurma ve bu yolda milli sermaye birikimi oluşturma yolunda fikir beyan etse de, Trablusgarp ve Balkan Harpleri’nin etkileri, iç siyasi karışıklar bu fikirlerin hayata geçirilmesine mani oldu. Zaten 1914’te başlayan Birinci Dünya Savaşı 1918’de bittiğinde Osmanlı İmparatorluğu da fiilen sona ermişti.

Bütün bunların bakiyesi ne idi? Bu soru birkaç maddeyle özetlenerek cevaplanabilir:

- (i) Kendi iç pazarını korumak için gümrüklerini belirleme gücünden yoksun bir ülke.
- (ii) Kendi milli parasını tedavülde tutamayan ve diğer paralara karşı koruyamayan, hatta kendi milli merkez bankasına bile sahip olmayan bir ülke.
- (iii) Mali sermaye birikimi yetersiz olan ve bu yüzden finansman ihtiyacını yabancı bankaların şubelerinden karşılayabilen bir ülke.
- (iv) Açık, şeffaf ve herkese eşit bir şekilde uygulanan bir vergi sistemi bulunmayan, maliyenin kayıtlarının yeknesak olmadığı bir ülke.

(v) Son dönemde açılan üniversite ve modern eğitim kurumlarına rağmen ihtiyaç duyduğuna oranla yetersiz beşeri sermayeye sahip bir ülke

(vi) Hemen hemen bütün sanayi kollarında yetersiz sermaye birikimi olan ve başta ulaştırma olmak üzere altyapı sermayesinde ciddi eksikleri olan bir ülke.

İşte Cumhuriyet'in devraldığı ülke bu durumdaydı. Peki, Cumhuriyet'i kuran kadrolar ne yapmıştı? Bundan sonraki kısımlar bu soruyu cevaplamayı amaçlamaktadır

3.2. Türkiye’de İç Ticari Liberalleşme Dönemi ve Sermaye Birikim Rejimi

Her kapitalist ekonominin gelişim evreleri dört ana liberalleşme aşamasına ayrılabilir. Liberalleşme aşamalarının sıralaması ülkeden ülkeye değişebilir ama burada Türkiye’deki liberalleşme aşamalarının sıralaması temel alınmıştır. Bu anlamda, iç ticari liberalleşme birinci aşamayı, dış ticari liberalleşme ikinci aşamayı, iç mali liberalleşme üçüncü ve dış mali liberalleşme de dördüncü aşamaları oluşturur. İç Ticari liberalleşme bir ülkenin ülke içinde serbest ticaretin önüne geçecek engelleri ortadan kaldırması, tek bir maliye – vergi sistemi, para sisteminde milli paranın hakimiyetinin sağlanması, ülkenin dış ticari ve finansal etkilere karşı gümrükler vasıtasıyla koruma altına alınması, ülke içi ticaretin yaygın ve etkin olabilmesi için ulaştırma sisteminde altyapının tamamlanması ve mali engellerin ortadan kaldırılmasını içeren bir politikalar bütünüdür. İç ticari liberalleşme ile, aslında, egemen bir ulus devletin temel dayanağı olan bir milli ekonominin oluşturulması esastır. Eğer iç ticari liberalleşme ile sağlanan şartlar tamamlanmazsa, herhangi bir kalkınma politikasının uygulanabileceği, uygulansa bile sonuçlanabileceği şüphelidir.

Kısım 3.1’de belirtildiği gibi Cumhuriyet Osmanlı’dan enkaz devralmıştı ve bu enkaz halindeki ekonomi kendi iç ticari liberalleşmesini bile sağlayamamıştı. Şöyle ki, ülkenin dış şoklara karşı gümrüklerle korunması mümkün değildi çünkü gerek

kapitülasyonlar gerekse Baltalimanı Anlaşması hükümleri ülkeyi yabancı sermaye için dikensiz gül bahçesine çevirmişti. Öte yandan devletin kendi kontrolünde bir maliye politikası da bulunmuyordu. Çünkü vergi gelirleri ve borçlanma politikası Düyûn-u Umûmiye İdaresine bırakılmıştı. Ülkenin gerçek anlamda bir milli Merkez Bankası yoktu, o dönemki mevcut durumda Fransız sermayeli ve İngiliz idaresindeki Bank – Şâhane-yi Osmâni, bugünkü adıyla Osmanlı Bankası, Merkez Bankası konumundaydı. Tedavülde farklı padişahlar adıyla anılan altın ve gümüş paralar (Mecidiye, Aziziye, Hamidiye ve Reşadiye), bunun haricinde kağıda basılı çeşitli banknotlar bulunmaktaydı. Ülkenin ana şehirleri bile birbirine toprak yolla bağlanmış, köylere zaten doğru düzgün yol bulunmamakta, deniz trafiği hemen hemen hiç kullanılmamakta, İstanbul'dan Ankara'ya kadar uzanan oradan güneye inen demiryolu hattı dışında demiryolu bulunmamaktaydı. İç ticaret serbest değildi, tüccarlardan nakliye masrafı üzerinden vergi alınıyordu. Üretilen malların ülke içinde nakliyesi zorlaştırılmıştı. Bütün bu şartlarda bir milli ekonominin varlığı söz konusu olamazdı. Eğer Cumhuriyet gelişmiş ülkelerle aynı klasmanda yer almayı hedefliyorduyorsa, o takdirde her şeyden önce bir milli ekonominin oluşturulması gerekiyordu. Bu da iç ticari liberalleşme demektir.

Bu kısımda Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren iç ticari liberalleşme yönünde atılan adımlar ele alınacaktır. İç ticari liberalleşme dönemi farklı alt dönemlere ayrılacaktır. Takip eden her bir alt kısım bir alt dönem konu alacaktır. Bu dönemler sırasıyla şunlardır: 1923 – 1928 arası Lozan Antlaşmasından kaynaklanan kısıtlar bağımsız bir ticaret politikası uygulanmasını engellemiştir. 1929 – 1938 arasında korumacı dış ticaret rejimi altında devletçi bir politikayla hem fizikî hem de beşeri sermaye birikimi başlatılmıştır. 1939 – 1945 arasında İkinci Dünya Savaşı'nın yol

açtığı kısıtlar sebebiyle Türkiye tarihinin en büyük durgunluğunu yaşamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası 1946 – 1960 arasındaki dönemde Türkiye hem iç ticari liberalleşmesini tamamlamış hem de fiziki ve beşeri sermaye birikiminin yanında alt yapı sermayesinde de birikim sürecini başlatmıştır.

3.2.1. 1923 – 1929 Arası Geçici Dışa Açık Ekonomi Dönemi

1923 yılında Cumhuriyet kurulduğunda hem dönemin devlet adamlarının görüşleri hem de Lozan Antlaşmasının amir hükümleri dolayısıyla dışa açık ve serbest girişimden yana bir bakış açısı ekonomi yönetimine hakim olmuş gibi gözükmektedir. Bu İzmir İktisat Kongresinin kayıtlarında tespit edilmektedir.

Lozan Antlaşması Osmanlı Dönemi’nde Batılı güçler tarafından dayatılan düşük gümrük tarifeleri ve ticaret imtiyazlarının 5 yıl daha geçerli olmasını zorunlu kılıyordu. (Balkanlı : .89) Bu Türkiye’nin dış ticaret politikasını belirleme gücünü –geçici süre için de olsa - büyük oranda elinden alan bir maddeydi. Ancak Hükümet gümrük tarifesi kısıtını aşmak için Gümrük resmini olması gerekenin üstüne çıkardı. (Kurmuş: 184). Buradan da anlaşılacağı gibi, aslında Cumhuriyet’in kurucuları hem kendi iç ticari liberalleşmesini tamamlayarak bir milli ekonomi olmuş hem de sermaye birikimini tamamlamış bir Türkiye hedeflemekteydiler.

İzmir İktisat Kongresi’nde ana hedeflerden birisi açık ekonomi şartlarında yabancı mallara karşı yerli üreticiyi teşvik etmek olarak belirlenmişti. Bun teşvikler sübvansiyonları, mali ve teknik destekleri içermekteydi. Ayrıca yeni verilen tekel imtiyazlarının da seçici bir şekilde yerli şirketlere dağıtılması kararı alınmıştı. (Balkanlı: 92-93)

Türkiye Cumhuriyet kurulduğunda bir tarım ekonomisi idi. Ancak tarımda verimliliğin ve eğitilmiş işgücünün kullanıldığı çok söylenemez. Daha çok niteliksiz emek yoğun, küçük ölçekli ve katma değeri düşük bir tarım sektörü söz konusu idi, (Boratav : 43 -45). Başlangıçtaki enkaz hali göz önüne alınırsa, genç Cumhuriyet’in önündeki öncelik mümkün olduğunca Tarım kesimini millileştirmek ve verimliliğini arttırmak, bunun yanı sıra tarıma dayalı sanayi yatırımlarına hız kazandırmak

olmalıydı. Zaten İzmir İktisat Kongresi ağırlığı tüccar ve toprak ağalarından oluşan bir meclisle toplanmıştı, (Boratav : 46). Bu bağlamda 1924 yılında Osmanlı'dan kalan 1850 tarihli Ticaret-i Berriye Kanunu'nda kollektif, komandit ve anonim şirketlerin yanına kooperatifler de eklendi. Yani bu gelişme küçük üreticilerden oluşan Türk tarım kesimine kooperatifler vasıtasıyla büyük ölçekli üretime yönelten bir adım olarak değerlendirilebilir. Bunu takiben 1924 yılında Zirai Birlikler Kanunu çıkarıldı. 1925 yılında feodal ekonomi koşullarını yansıtan Aşar vergisinin kaldırılması ve Osmanlı döneminden kalan tütün üretimini yabancı şirketin tekeline bırakan Tütün Rejisinin millileştirilmesi önemli bir gelişmedir. Bunun yanında Ziraat Bankası kredilerinin yoğun olarak tarım sektörünü desteklemesi yolunda Hükümet kararı alındı. Son olarak 1929 yılında 1470 sayılı Zirai Kooperatifler Kanunu ile kooperatiflere tevdiat toplama yetkisi verildi. 1923-29 arası dönemde tarım kesiminin genel bir dökümü Faik Kurtoglu'nun 1931 yılında Birinci Ziraat Kongresine sunduğu tebliğde verilmektedir, (Kurtoglu : 2337).

1923 – 29 döneminde sanayide yapılan uygulamalar da önemlidir. Korumacılığın olmadığı bu dönemde, sanayi teşviki ve ileride uygulanacak politikaların altyapısını hazırlayan temel kanunlar kabul edilmiştir. Bu dönemde ilk olarak 1924 yılında 633 SAYILI Sanayi-i Maadin Bankası Kanunu çıkarıldı. Kurulacak bu banka hem madencilğe destek olacak hem de öncelikli olarak sanayi kuruluşlarına kredi desteği sağlayacaktı. 1925'te Maden Kanunu çıkarılarak Türkiye toprakları üzerinde madenler devletleştirildi. 1927 yılında sanayi sayımı yapıldı. Buna göre Türkiye Sanayii küçük ölçekli işletmelerden oluşmakta, işyeri başına işgücü ve makine istihdamı çok düşük düzeyde idi, (Balkanlı : 116-117). 1927 yılında 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun yenilenmiş halidir ve temelde özel sektör kamu kesimi ortaklıklarını öne çıkarmaktadır. Yine bu kanuna göre ihracata yönelik sanayilerde ithal girdilerinde vergi muafiyeti sağlanmış ve esnaf ve sanatkârların örgütlenmesine ilişkin düzenlemeler getirmiştir, (İlkin: 385). Aynı sene, 1927 yılında, Şeker Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla şeker fabrikalarının ve sosyal tesislerinin kurulması için mevzuat belirlenmiş ve devlet alımları ile şeker pancarı üretiminin desteklenmesi hedeflenmiştir, (Derin: 90-91).

Ulaştırma sahasında yapılanlar için en önemli örnek TC Devlet Demiryollarının millileştirilmesidir. 1924 Tarih ve 506 sayılı Kanunla Demiryolları millileştirilmiş, 1927 tarih ve 1042 sayılı Kanunla da Devlet Demiryollar ve Limanları İdare-i Umumiyesi (Genel Müdürlüğü) adını almıştır. Ayrıca 1926'da kabul edilen Kabotaj Kanunu ile Türkiye sahillerinde ve limanları arasında yolcu ve yük taşımacılığının Türk bandıralı gemilerle yapılması kabul edildi.

Bu dönemde Sanayi-i Maadin Bankası yanında iki önemli banka kuruldu. Atatürk'ün talimatı ve sermaye katkısıyla özel bir banka olan İş Bankası 1924 yılında kuruldu. Yine konut sektörünü destekleme ve vatandaşa ucuza konut kredisi verme amacıyla 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası kuruldu.

Beşeri sermaye birikimi için de önemli bir adım bu dönemde atılmıştır. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu bir ulus devlet için gerekli ve zorunlu olan kitlesel eğitimin tek elden ve milli hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmesi için hayati önemdedir.

Kısaca özetlemek gerekirse bu dönemde gerek Lozan Anlaşması'nın getirdiği kısıtlar gerekse kurumların oturması için gereken süre sebebiyle sermaye birikimi her alanda emekleme döneminde.

3.2.2. 1930 – 1938 Devletçi Ekonomi Uygulamaları

1929 yılı dünyada Büyük Buhran olarak bilinen gelişmiş ülkeler merkezli büyük ekonomik krizin patlaması açısından önemlidir. Ancak 1929 yılı aynı zamanda Türkiye için dış ticaret politikasında Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan kısıtların bittiği dönem olmak nedeniyle önem arz etmektedir. 1930 – 1938 arası devletçi bir ekonomi idaresinin fiilen başladığı yıllardır. İlk altı senede yasal alt yapısı hazırlanan kalkınma hedefleri temel olarak bu dönemde hayata geçirilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda görülecektir ki bu dönem iç ticari liberalleşme için önemli katkıların sunulduğu bir dönem olmuştur.

Büyük Buhran'ın Türkiye üzerindeki etkisi gelişmiş ülkelere nazaran daha az olmakla birlikte özellikle ihracat gelirleri açısından olumsuz olmuştur. Türkiye hammadde ihraç eden ve mamul mal ithal eden bir ülke konumundaydı. 1929 buhranında hammadde fiyatları mamul mal fiyatlarında daha büyük düşüş kaydetmişti, (Boratav :

63). Bu yüzden açık ekonomi şartlarında dış ticaretin daha fazla açık vereceği kesindi. Ancak devletin 1929 yılından itibaren gümrüklerini belirleme yetkisine kavuşması bu etkiyi azaltmıştır. Böylece dış ticarete korumacı bir sürece Türkiye adını atmış oldu.

Bu dönemde sanayide sermaye birikimi temel olarak tarımsal ürünlerin işlendiği sektörlerde olmuştur. Bunun sağlamak amacıyla çeşitli devlet kurum ve bankaları kurulmuştur. Burada bunlara kısa bir özetle değinilecektir.

11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı Kanunla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kamu sermayeli bir banka olarak kuruldu. Bu bir milli devletin iç ticari liberalleşmesi ve yurt içinde para birliğinin sağlanması açısından çok önemlidir. 1932 yılında Ziraat Bankası'na doğrudan çiftçiden buğday alım yetkisi verilmiştir. Yine tütün, alkollü içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddelerle ilgili "İnhisar" hizmetlerini yürütme görevi 1932 yılında kurulan İnhisarlar Umum Müdürlüğü'ne verildi. (Tütün, alkollü içkiler ve tuz 1932, barut ve patlayıcı maddeler 1934, bira 1939, çay ve kahve 1942, kibrit 1946 yılında devlet tekeli altına alındı. Kahve 1946, kibrit 1952, barut, patlayıcı maddeler ve bira 1955 ve tütün 1986 yılında "Tekel" kapsamı dışına çıkarıldı.) Takiben 1933 yılında Sümerbank ve Sümer Holding, Halk Bankası ve İller Bankası kuruldu. 1935 yılında Sanayi-i Maadin Bankası Etibank'a dönüştürüldü ve Eti Holding kuruldu. Sümerbank tekstil sektörüne destek vermek amacıyla bir kamu ihtisas bankasıydı. Sümerbank aynı zamanda merkezinde bulunduğu Sümer Holding vasıtasıyla tekstil sektöründe kamu işletme ve fabrikaları açabilecekti. Halk Bankası ağırlıklı olarak küçük esnaf ve KOBİ'lere destek kredisi verme amacıyla kurulmuş olan bir kamu ihtisas bankasıydı. İller Bankası ise yerel yönetimleri kredilendiren bir kamu bankasıdır. Etibank ve Eti Holding ise Sümerbank'ın tekstil sektöründe yaptığını madencilik sektöründe yapmakla görevlendirilmişti. Bu dönem içinde şeker fabrikaları, Sümer Holding'e bağlı tekstil fabrikaları Eti Holding'in maden işletmeleri vasıtasıyla devlet eliyle sanayileşme ve fiziki sermaye birikim süreci başlatıldı.

Bu dönemin temel özelliğini belirleyecek olursak sermaye birikimi, özellikle sanayide fiziki sermaye birikimi çok önemlidir. Sanayi sektörleri arasında öncelik ise, başta tekstil ve şeker sanayileri olmak üzere, tarımsal ürünlerin işlendiği sanayi sektörleridir. Tarımsal artıktan aslan payını toprak ağaları, tarım ürünü tüccarları ve bunları işleyen

sanayiciler almaktayken küçük çiftçilerin yaşam standartları çok yükselmemişti. Keza bu dönemde madencilik de desteklenmiştir. Sermaye birikiminin kaynağı ağırlıklı olarak köylüler ve işçi sınıfıdır. Buna mukabil devletin başı çektiği uzun dönemli sanayileşmesi hamlesinin sonuçlarından biri de devletle ortaklaşa iş yapan bir yerli sanayi sınıfının hızla semirdiğidir, (Boratav : 80). Yani tersine bir Robin Hood stratejisi uygulanmaktaydı: Fakirden al, zengine ver... Bu strateji yoluyla hem sermaye birikimi hem de burjuva sınıfı devlet eliyle oluşturuluyordu.

3.2.3. 1939 – 1945 İkinci Dünya Savaşı Dönemi ve Durgunluk

İkinci Dünya Savaşı, temel mamul mallarını, makine teçhizatını ve ilaç gibi temel kimya ürünlerini dışarıdan satın alan Türkiye ekonomisinin bu mal cinslerini erişimini duraklatmıştır. Böyle olunca da sanayi üretimi savaş boyunca duraklamaya girmiştir. Savaş şartlarında ihracat da pek mümkün değildir. Bu dönemde hükümetin önceliği ülkeyi savaşa sokmamak olmuştur. Ancak durgunluğun sıradan hane halkı üzerinde etkisi yıkıcıdır. Temel ihtiyaç maddeleri (ekmek, ilaç, şeker, yağ vb) karneye bağlanmıştı. Üretim küçülmüş, istihdam düşmüş ve ülke ekonomisi adeta yeniden geçimlik yerel ekonomilere dönüşmüştü.

3.2.4. 1946 – 1960 İç Ticari Liberalleşmenin Tamamlanması

1946 -1923 arası dönem çok partili hayata geçiş dönemi olarak tanımlanmıştır. Elbette ki demokratik bir idarenin teşkili Türkiye'nin dünya kapitalizmine eklemlenmesi için önem arz etmekteydi. Bu dönemdeki uygulamaları özetlemek gerekirse, ilk olarak tarım üreticileri için mallarını serbest pazarda satma imkânı doğmuştur. Bu küçük üreticileri olduğu kadar büyük toprak ağalarını da olumlu etkilemiştir. İkinci olarak, yurt içinde karayollarına ağırlık verilmiş ve bununla bağlantılı olarak oto yan sanayi desteklenmiştir. Üçüncü olarak Türk ekonomisi kısmen dışa açılmış, yabancı sermaye yurt içinde yatırım için teşvik edilmiştir. Dördüncü olarak 1953 yılında son yol vergileri kaldırılarak iç ticari liberalleşme tamamlanmıştır. 1923 – 1946 arası uygulanan sıkı maliye ve sıkı para politikası gevşetilmiş ve geniş halk kitlelerin refahı arttırılmıştır. 1955 yılına kadar Türk ekonomisi iç talepteki genişleme ile birlikte bir

büyüme ivmesi yakalamıştır. Ancak 1955 sonrası artan bütçe açığı ve cari açık Türk ekonomisinin ilk büyük devalüasyonla karşılaşmasına yol açmıştır: 1958 devalüasyonu. Takiben 1960 İhtilaliyle bu dönem kapanmıştır.

Seçimlere dayalı çok partili hayat, hükümetleri geniş halk kitlelerinin kısa vadeli refahını arttıracak politikalara sevk eder. Bu kalkınma süreci içinde olan gelişmekte olan ülkelerde genişlemeci para ve maliye politikalarına yol açar. Eğer bu ülke dış ticarete açık ise bu politikaların kaçınılmaz sonucu bütçe açığı, cari açık ve enflasyonda ciddi bir artış olur. Kaçınılmaz son yüklü bir devalüasyonla birlikte başta çiftçi ve işçiler olmak üzere geniş halk kitlelerinin refahlarında radikal bir düşüştür. İşte 1946 – 1958 arasındaki dönem aslında yukarıda betimlenen sürecin güzel bir örneğidir.

Bu dönemde iç ticaretin önünde teşkil eden son yaptırımlar olan yol vergilerinden kalanlar da kaldırılmıştı. Dolayısıyla iç ticari liberalleşme süreci tamamlanmıştı. Ama yurt içinde fiziki, beşeri ve mali sermaye birikim süreci hala daha tamamlanmamıştı. Tarıma dayalı sanayide önemli mesafeler alınmasına rağmen enerji üretimi altyapısı, ağır sanayide sermaye birikimi ve ulaştırma sorunları hala daha çözüm beklemekteydi. Öte yandan devlet bankalarının varlığına rağmen, ülkede, hal-i hazırda özel sektör bankacılığı daha çocukluk evresindeydi. Yani mali sektörde mali sermaye birikimi hala daha çok zayıftı. Ülke kısmen dış ticarete açık olmakla birlikte kuvvetli gümrük korumaları ve döviz kontrolleri hala devam etmekteydi. Bu genel manzara dahilinde, Türkiye'nin kalkınma sürecinde öncelik ilk önce altyapı sermayesi ve fiziki sermaye birikimini tamamlamak olmuştur. Bir sonraki kısımda bu süreç anlatılacaktır.

3.3. 1960 – 1980 Arası Kapalı Ekonomide Devlet Eliyle Alt yapı Sermayesi ve Fiziki Sermaye Birikim Rejimi

1960 – 1980 arası Türkiye ekonomisi planlı kalkınma yöntemini benimsedi. Dış ticaret rejimi ithal ikameci politikalara dayanmaktaydı. Dönemin önceliği enerji santralleri, karayolları gibi alt yapı sermayesinin teşkili yanında sanayi için temel kollar demir çelik sanayi, kimya sanayi, beyaz eşya ve otomotiv sanayinde fiziki sermaye birikimi yaratmaktı.

Planlı kalkınma yöntemi bir devletin bütün kurumlarıyla üstünde uzlaştığı, genelde beş senelik bir süre için uygulanması tasarlanan ve öncelikle belirlenen sektörlerle ülke kaynaklarını dengeli bir şekilde kullanarak yatırım yapmayı amaçlayan bir geniş politikalar bütünüdür. Kalkınma planı sanayi politikası temelinde diğer politikaları da belirler. Plan da belirlenen enflasyon, istihdam ve ücret hedeflerini tutturmak para ve maliye politikalarının ödevidir. Planda öncelikli sektörleri ithal mallardan korumak ve karşılaştırmalı üstünlüklerin olduğu sektörlerde ihracatı teşvik etmek dış ticaret politikasının görevidir. Böylece eğitimden sağlık politikalarına kadar bütün politikalar ve buna bağlı olarak her yıl oluşturulan hükümet bütçesi plana uymak zorundadır. Özel sektör de çeşitli politika enstrümanlarıyla plana uymaya yönlendirilir.

İthal ikameci dış ticaret rejimi dış ticaret politikasını sanayi politikasıyla birlikte ele alan bir yöntemdir. Buna göre dış rekabete hazır olmayan ancak ülkenin ulusal çıkarları için stratejik önemi içeren sektörler özel tarife ve kotalarla dış rekabete karşı korunur. Bu sektörlerde üretim ve yatırım yapacak özel sektör firmaları teşvik edilir ve bu firmalara çeşitli imtiyazlar verilir. Bu süreç sonunda, bu sektörlerde üretim ve yatırım imtiyazına sahip firmalar hızla büyüyerek tekel gücüne sahip olurlar. İthal ikameci politika, özünde yeterli sermaye birikimi olmayan sektörlerin bu yetersizlik giderilene kadar dış rekabetten korunması esasına dayanır. Yeterli sermaye birikimine ulaşıldığında bu sektörler üzerindeki koruma kalkanı kaldırılır ve sektörler dış ticarete açılır.

1960'dan 1971'e kadar, özellikle Demirel hükümetleri döneminde Türkiye'nin temel altyapı sermaye birikimindeki eksiklikler giderilmeye çalışıldı. Özellikle hidro elektrik santralleri inşası yoluyla enerji üretim kapasitesi arttırıldı. Ülkenin her tarafına ulaşan bir karayolu ağı kuruldu. Bunun doğal sonucu olarak ülkede otomotiv sektörü yabancı sermaye ortaklı ve devletten özel imtiyazlı şirketler eliyle hızla büyüdü: Türkiye yerli otomobillerle tanışmıştı. Keza beyaz eşya sanayi, metal eşya sanayi gibi önemli sanayi sektörleri de aynı yöntemle dışa karşı korunup imtiyazlı firmalar eliyle ve devlet desteğiyle büyütüldü. 1960 – 1971 arasında Türkiye hızlı bir büyüme performansı sergilemişti. İçeride ağır sanayiye korurken dışarıya da düşük katma değerli tarım ürünlerini, tekstil ve gıda sanayileri ürünlerini ihraç etmekteydi. Enflasyon nispeten düşük seyretmekteyken, cari açık ve bütçe açığı sürdürülebilir düzeydeydi. Uygulanan

sabit kur sistemi ve Türk parasını koruma kanunu sebebiyle iç ekonomiden kaynaklanan şoklara karşı korunaklı ama dış şoklara karşı kırılgan bir yapı bulunmaktaydı.

1971 yılında yapılan askeri müdahale siyasetin tepesinde dengeleri değiştirirken 1971-73 arasında bütün dünyayı sarsan petrol krizi ülke ekonomisini felce uğrattı. Yukarıdaki paragrafta da belirtildiği gibi kontrollü bir ticaret politikası ve sabit kur rejimi altında olumsuz bir dış şok doğrudan döviz kıtlığına, yani ekonominin sürdürülmesi için gerekli zorunlu ithalatın sertçe düşmesine ve üretimde daralmaya yol açmaktaydı. Krizi takiben 1974 yılında Kıbrıs Savaşı ve arkasından gelen ABD ambargosu Türk ekonomisini yeni bir döviz darboğazına soktu. Kalkınma planında öngörülen bütün parametreler değişmiş, ekonomideki sektörel bağlantılar ortadan kalkmış ve üretim felce uğramıştı. Bu şartlar altında ülke 1977 – 1980 arasında sağ – sol çatışmalarıyla anarşiye düştü. Kaçınılmaz sonuç 1980 askeri ihtilaliydi.

1960 – 1980 arasında gerçekleşen gelişmeler ve eksiklikler şu şekilde özetlenebilir.

Türkiye özellikle tekstil ve gıda sanayileri gibi emek yoğun sektörlerde ihracatçı konumundaydı. Enerji hammadde, ağır kimya sanayi ürünleri, savunma sanayi ürünleri, yüksek teknoloji sektörlerinde ithalatçı bir ülke iken, otomotiv, beyaz eşya ve metal eşya sektörlerinde ithal ikameci koruma perdesini yükseltmişti. Bu dönemde karayolları ve elektrik üretimi gibi temel altyapı sermayesi büyük ölçüde tamamlanmış, ülkenin her tarafına elektrik götürülmüştü. Ancak Türkiye’de mevcut sanayi yapılanması tekeli ve merkeziyetçi bir şekle bürünmüştü. Bu durumda üretilen gelirden halkın yararlanma oranı çok düşük düzeyde kalıyordu. Yine yüksek teknoloji sektörlerinde neredeyse hiç üretim yoktu. Ekonomi mevcut döviz ve sermaye rejimi ile dış şoklardan mustarip haldeydi. Bankacılık ve finans sektörü güdük kalmış, bankalar kendi faizlerini bile belirleyemeyen bir hüviyetteydi. Yani Mali sermaye birikimi hal- i hazırda yetersizdi. Öte yandan birikmiş beşeri ve fiziki sermayesi küresel pazarlarda rekabet edebilecek düzeye de yaklaşmıştı.

Bundan sonraki kısımda dış ticari liberalleşme aşaması incelenecektir.

3.4. Türkiye’de Dış Ticari Liberalleşme ve Sermaye Birikim Rejiminin Değişmesi

İhtilalin hemen öncesinde 24 Ocak 1980’de Demirel azınlık hükümeti 24 Ocak kararlarına imza attı. Bu kararlar kademe kademe ithal ikameci politikadan vaz geçip serbest dış ticaret politikasına dönmeyi amaçlıyordu. Bu kararlar ihracatçı sektörlerin daha büyümesine yol açarken ithal ikameci sektörde kâr oranlarının düşmesine yol açacaktı. Öte yandan ithal ikâmecî sektörlerde koruma duvarının kaldırılması bu sektörlerde ithal ürünlerin piyasaya girerek rekabeti arttırmasına yol açacaktı. Yani karşılaştırmalı üstünlükler çalışacak ve yurt içi tüketicilerin refahı artarken içerideki ithal ikâmecî sektörlerin kârları ve üretim payları düşecekti.

İhtilal sonrası iktidara gelen Özal hükümetleri 24 Ocak kararlarını sürdürürken iki yeni kavram Türkiye gündemine girdi: Özelleştirme ve turizm. Özal hükümeti planlı kalkınma döneminde kurulan bazı temel sanayi tesislerinin özelleştirilmesini, böylece kamunun üstündeki bütçe açığı ve iç borç yüklerini azaltmayı amaçlamaktaydı. Öte yandan, dış ticari liberalleşmenin ruhuna uygun olarak, döviz getirici önemli bir sektör olan turizmi ciddi şekilde teşvik etmek planlandı. Türkiye’nin doğal ve tarihi zenginliklerinin turizm sektöründe profesyonel olarak değerlendirilmesi daha önce pek revaçta değildi. Öncelik sanayi sektörlerinde ihracata veriliyordu. Özal Hükümetleri ile birlikte turizm sektörü de hızla gelişti. Tabii ki, turizm sektörü inşaat sektörünü beslemekteydi.

Açık – ekonomi şartlarına geçildiği halde henüz sabit kur rejimi ve döviz kontrollerinden vaz geçilmemişti. Öte yandan planlı kalkınma döneminden devralınan alt yapı sermayesi birikimi de devam ediyordu. Türkiye Özal hükümetleri döneminde haberleşme alanında önemli gelişmeler sergiledi. Yurt çapında otomatik telefonla görüşme mümkün hale geldi. 1985 yılından itibaren renkli TV yayınları başladı ve Türkiye tek kanallı TV yayınından çok kanallı TV yayınlarına geçti. Haberleşme gibi ulaştırma da önemli yatırımlar yapıldı. Bunun en önemlileri otoyol inşaatlarıdır.

Bütün bunlar özelleştirmelere rağmen ciddi bütçe açıklarına ve bu açıklar Merkez Bankası tarafından finanse edildiği için parasal genişlemeye yol açmıştı. Bu ise zaman içinde tırmanan kronik yüksek enflasyonla Türkiye’yi tanıştırdı.

1985 yılına gelindiğinde, Özal hükümeti iki sorunu açık ekonomi şartlarında çözmek zorundaydı: Gündük kalan mali sektörde mali sermaye birikimi ve bütçe açıklarının monetizasyonundan kaynaklanan yüksek enflasyon. Çözüm iç mali liberalleşme de bulundu. Bir sonraki kısım bu noktaya temas edecektir.

3.5. 1985 - Türkiye’de İç Mali Liberalleşme ve Mali Sektörde Sermaye Birikim Rejimi

1985’te Özal Hükümeti üç temel karar aldı: Merkez Bankası’ndan Hazineye ödenen avanslar kaldırıldı. Özel bankaların faizleri serbest bırakıldı. İstanbul Menkul Kıymetler Borsa’sı açıldı. Bu Türkiye için İç Mali Liberalleşme aşamasını oluşturmaktaydı.

İç mali liberalleşme finansal işlemlerde hiçbir devlet müdahalesinin olmaması, faiz, kâr payı ve getiri oranlarının piyasada belirlenmesi ve özel finans kesiminin kendi stratejilerini oluşturması için finans ve bankacılık sektörü üzerinde her türlü müdahalenin kaldırıldığı liberalleşme aşamasıdır. Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren bankacılık sektörüne özel bir önem atfedilmiştir. Daha önceki kısımlarda da belirttiğimiz gibi Osmanlı’dan devralınan ekonomik yapı genişleyen bir yeniden üretim sürecini kendi başına gerçekleştirememektedir. Birçok yapısal sorunun bileşkesi olan bu durumda her türlü sermayenin birikimi yetersiz düzeyde idi. Cumhuriyet’in kurucuların önceliği fiziki ve beşeri sermaye birikimine vermişlerdi. Mali sermaye ve dolayısıyla bankacılık ve finans sektörü öncelikle fiziki sermaye birikimi rejiminin bir parçası olarak tasarlandı. İş Bankası haricinde, bu dönemde kurulan hemen hemen tüm bankalar kamu bankasıdır. Özellikle Cumhuriyet’in ilk döneminde bankaların spesifik sektörlerle yönelik ihtisas bankası olmasına gayret gösterilmiştir. Sonrasında kurulan özel bankalar da devlet güdümünde faaliyet göstermişlerdir. Şöyle ki, 1985’e kadar banka mevduat ve kredi faizleri Merkez Bankası tarafından belirlenmekteydi. Bazı dönemler kredi faizleri mevduat faizlerinin altında belirleniyordu. Bu ise zararına çalışan bir bankacılık sistemi idi. Tabii ki, bankaların açıkları Merkez Bankası’ndan finanse edilmekteydi. Her biri birer anonim şirket olan bankalar, fiiliyatta Merkez Bankası’nın birer muhabiri konumundaydı.

Amaç düşük kredi faiziyle yatırımları yüksek mevduat faiziyle tasarrufları arttırmak, yani, reel sektörde fiziki sermaye birikimi yaratmaktır. Öte yandan bu sistem Türkiye’de mali sermaye birikiminin yetersiz düzeyde olmasına yol açmaktaydı. 1985’te banka faizlerinin serbest bırakılması ile rekabetçi ve piyasa şartlarında işleyen bir bankacılık sistemi oluşturmak amacı ön plandaydı.

Merkez Bankası’nın Hazine’ye avans vermesi şu şekilde işlemektedir: Her dönem sonunda açık veren bütçenin finansmanı Hazine’nin bastığı tahvil ve bonoların Merkez Bankası tarafından satın alınmasıyla sağlanmaktaydı. Yani Bütçe açığı para basarak finanse ediliyordu. Dolayısıyla Hükümetin bütçe açığı ne kadarsa, her sene, para arzı da en az o kadar artmaktaydı. Bu durumda Merkez Bankası’nın para arzını kontrol etmesi zorlaşıyordu çünkü para arzını belirleyen artık Merkez Bankası olmaktan çıkmış Maliye Bakanlığı olmuştu. Sürmekte olan alt yapı harcamaları, ihracat ve turizm teşvikleri nedeniyle Hükümet’in bütçeden kısıması da mümkün değildi. O zaman Merkez Bankası ile Hazine arasındaki bu ilişkiyi kesmek en doğrun tercih olmaktaydı. Peki, bütçe açığı nasıl finanse edilecekti? Özel bankalardan borçlanılarak finanse edilmesi planlanmıştı. 1985 yılında Merkez Bankası’nın Hazine’ye avanslarının kaldırılması ile faizleri serbest bırakılan bankacılık sektörünün en büyük müşterisi böylece belli olmuştu: Devlet. Hükümet hem bankaların mevduatlarını hem de kredi gelirlerini garanti etmekteydi. Bankalar neredeyse sıfır riskle çok kârlı bir işe girmektedirler. Böylece mali sektörde sermaye birikimi hızlandı.

Son olarak İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın açılması firmalara alternatif bir finansman aracı, bankalara yeni bir iş kolu ve tasarruflara da portföylerini çeşitlendirebilecek yeni bir finansal varlık sundu.

Aslında iç mali liberalleşme aşaması dış ticari liberalleşmeden önce yapılabilirdi. Çünkü bankacılık sektörünün önemli bir vazifesi de ihracat ve ithalat işlemlerine aracılık etmektir. Çünkü para akışları bankacılık üstünden gerçekleştirilir. Ancak Türkiye’nin yapısal sorunları ve içinde bulunduğu konjonktürün dayattığı kısıtlar Hükümetleri bu sıralamaya mecbur etmiştir. Ancak, serbest bankacılığın olmadığı, özel sigorta sektörünün gelişmediği bir ülkenin dış ticaret işlemlerinde sıkıntı çekmesi kaçınılmazdır. O yüzden dış ticari liberalleşmenin hemen akabinde iç mali

liberalleşme reformu yapılmıştır. Bununla birlikte, yeni bir sermaye birikim rejimi de başlatılmıştır: Devlet eliyle bankacılık ve finans sektörünün inşası ve mali sermaye birikim süreci.

Bu dönemdeki başlıca sıkıntı, iç borçlanma ile finanse edilen bütçe açıklarının özel yatırımları dışlamasıdır. Bankalarda toplanan tasarruflar büyük oranda bütçe açığını kapatmaya gitmekte, bu yüzden yeterince yatırım kredisi çıkmamaktaydı. Türkiye'nin bugün bile hala çözemediği temel problemi tasarruf yetersizliğidir. 1985 Türkiye'sinde ki gelir düzeyi ve tasarruf oranları düşünüldüğünde, bu problemin o zaman daha hayati olduğu ortaya çıkar. Çözüm neydi? Bankalara dış ortaklar bulmak. Bu ise Dış Mali Liberalleşme anlamına geliyordu. Bu noktaya da bir sonraki kısımda değinilecektir.

3.6. Türkiye’de Dış Mali Liberalleşme ve Doğrudan Dış Yatırıma Dayalı Sermaye Birikim Rejimi

1989 yılında Özal Hükümeti'nin çıkardığı 32 Sayılı Kanun Hükmündeki Kararname ile yurt içinde her türlü döviz alım satımı, dövizle borçlanma, yurt içi ve yurt dışında yabancı para cinsi mevduat bulundurma serbest bırakıldı. Aynı zamanda yabancı kuruluşları IMKB’de rahatlıkla yatırım yapabilmeleri de serbestleştirildi. Bu ise Türkiye’nin liberalleşmesinde son aşama olan dış mali liberalleşme aşamasıdır.

Dış mali liberalleşme bir ülkede iki temel politika değişikliği anlamına gelmektedir: Birincisi, kısa dönemli istikrar politikaları oluşturulurken kur rejimi ile uyumlun politikalar uygulanması zorunlu hale gelmiştir. Öncelikli olarak bu aşamada sabit kur sistemi maliye politikasının etkinliği azalır. Sermaye hareketlerinin serbestliği ve serbest kur rejimi altında maliye politikasının milli gelir ve iktisadi faaliyet düzeyini belirleme gücü azalır. Onun yerine kısa dönemli politika olarak aktif para politikasının etkinliği artar. Eğer sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ortamda kontrollü kur veya sabit kur rejimi uygulanırsa, bu durumda maliye politikasının etkinliği devam eder. Ancak, bu sefer, Merkez Bankası'nın para arzını belirleme gücü azalır. Böyle bir ortamda, para arzı sıcak para hareketlerine bağımlı hale gelir. Yani sabit kur rejiminde maliye politikası etkinliği artarken, para politikasının etkinliği azalır. Kısaca özetlemek gerekirse, dış mali liberalleşme hamlesi ile birlikte, ekonomi otoritelerinin para ve maliye politikalarını kur rejimini dikkate alarak belirlemesi gerekecektir.

İkincisi uzun dönemli kalkınma ve büyüme politikalarının, doğrudan dış yatırımlara ve dış dünya bankacılık sisteminin kısıtlarına bağlı hale gelmesidir. Dış mali liberalleşme ile yabancı sermayenin Türk finans piyasasına rahatlıkla giriş çıkış yapmasının önü açılmış, bütün sermaye kontrolleri durdurulmuştur. Bu artık isteyen her Türk firmasının – bankalar da dahil olmak üzere - yabancı ortak alabileceği veya istediği şekilde dış finans piyasalarından kredi alabileceği anlamına gelmektedir. Bir önemli nokta da Hazine'nin bütçe açığını dış borçlanma ile kapatma imkânlarının arttırılmasıdır. İçeride arzı yetersiz bulunan mali sermaye, böylece ithal tasarruflarla da takviye edilecektir. Kalkınma politikası açısından dış mali liberalleşme sürecinin yol açtığı değişim açıktır: Yatırım yapılacak ve sermaye birikimi başlatılacak sektörler sadece hükümetin tercihlerine değil, ama aynı zamanda, yabancı finans kartelleri ve doğrudan yatırımcıların tercihlerine de bağlı hale gelmiştir. Aynı zamanda hangi tip sermayenin birikimine öncelik verileceği de yine dış finans ve yatırım çevrelerinin kararlarına dayanacaktır. Yani, kalkınma planlarının oluşturulmasında hükümetin ve kamu kurumlarının etkinliği azalacak ve bunun yerine uluslararası uzmanlaşma ve işbölümünün etkinliği artacaktır.

Türkiye'de dış mali liberalleşme süreci 1989 yılında başlamıştır ama uzun bir müddet içinde tamamlanmıştır. Çünkü dış mali liberalleşme sadece mevzuat değişikliği gerçekleşmez. Buna ek olarak bütün sektörlerin ve kurumların da sürece intibak etmesi gerekir. 1989 yılından 2001 yılına kadar bir geçiş ve intibak süreci gerçekleşmiştir. Bu arada önemli bir gelişime de Türkiye'nin 1995 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği'ne girmesidir. Bu karar dış ticaret mevzuatında da değişimlere yol açmış, Türkiye'nin dış ticarete yönelik sektörlerinin de sürece intibakını zorunlu kılmıştır. Kur rejimi açısından 2001 Kriz yılına kadar bazen kontrollü bazen de sabit kur rejimi uygulanmıştır. 2001 yılına kadar döviz kurları sabit değilse bile Merkez Bankası'nın kontrolü altında idi. Yani dış mali liberalleşme reformunun tamamlanması serbest kur rejimine geçilen 2001 yılında olmuştur. Bununla birlikte, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ilk etapta Türk ekonomisinin borçlanma limit ve kapasitesini arttırmıştır. Ne var ki, dış mali liberalleşme reformunun yapıldığı tarihte Türkiye yüksek ve kronik bir enflasyon, iç borç ve dış borç probleminden mustarıptı. Böyle bir ortamda, daha yeni gelişen bankacılık sektörünü dış rekabete açmak ciddi problemlere

de yol açmıştır. Bu problemleri Türkiye üç büyük Krizle tecrübe etmiştir: 1994, 2001 ve 2008 Krizleri.

3.7. Türkiye'nin Sermaye Birikim Rejimi Üzerine Değerlendirmeler

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Osmanlı'dan miras kalan ekonomi her sermaye tipinde yetersiz birikimin bulunduğu bir ekonomi idi. Bu sermaye tipleri üretken ve üretken olmayan fiziki sermaye, mali sermaye ve beşeri sermayedir. Kalkınma problemi olan ülkelerde bu dört tip sermayenin birbiri ile dengeli olarak birikim sürecine girmesi gerekirken, böyle dengeli bir kalkınma süreci uzun dönem gerektirir. Türkiye gibi jeo-politik tehdit altında olan ve daha yeni bağımsızlık mücadelesinden çıkmış bir ülkede sermaye birikiminin daha hızlı gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu da sermaye birikiminde hem sermaye tipleri açısından hem de buna bağlı olarak sektörel açıdan önceliklerin belirlenmesi ereğini ortaya koymuştur.

Sermaye birikimi ve kalkınma süreçleri ile liberalleşme safhaları arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle üretken fiziki ve mali sermaye birikim süreçleri liberalleşme safhaları ile doğrudan bağlantılıdır.

Türkiye Batı'daki örneklerinden çok daha hızlı bir sermaye birikimi ve sanayileşme ihtiyacı içinde olduğu için, kalkınma ağırlıklı olarak devlet eliyle gelir ve servetin yeniden dağıtım yolu ile gerçekleştirilmiştir. Bu tercihin olumlu yanı Batı toplumlarının yaklaşık iki yüz senede aldığı yolu, Türkiye'nin seksen senede kat etmesidir. Burada Türkiye'nin bazı Batı ülkeleri örneğinde olduğu gibi sömürgelerden gelen gelirge sahip olmadığı da unutulmamalıdır. Osmanlı'dan sermaye birikiminin yetersiz olarak intikal etmesinin yanı sıra, büyük miktarda borç da miras kalmıştır. Bu hızlı kalkınma sürecinin olumsuz yanı ise çarpık kentleşme ve dengesiz sanayileşmedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi yapı göz önüne alındığında, yaşanan bir çok sosyal ve siyasi problemin arkasında bu hızlı ama çarpık sanayileşme ve kentleşmenin bulunduğu düşünülebilir.

Bu bölümde Türkiye'de kalkınma ve sermaye birikimi rejimleri dört ana kategoride incelenmiştir. Bunlar liberalleşme aşamalarıdır: İç Ticari Liberalleşme, Dış Ticari Liberalleşme, İç Mali Liberalleşme ve Dış Mali Liberalleşme.

İç Ticari Liberalleşme aşamasında öncelikli olarak altyapıya yönelik üretken olmayan sermaye birikimi ve belli seçilmiş sektörlerde (tekstil, madencilik ve tarım) üretken fiziki sermaye birikimi tercih edilmiştir. Aynı zamanda Atatürk'ün en önem verdiği konulardan biri olan sağlık ve eğitim reformları ile beşeri sermaye birikimi süreci de başlatılmıştır. Öte yandan bankacılık sektörü ve finans kesimi devlet güdümünde yeniden kurulmuş ve bu kesim daha çok reel sektörde fiziki sermaye birikimine destek olmak üzere örgütlenmiştir. Yani kendi kendini besleyen bir mali sektör kurulması sonraki aşamaya bırakılmıştır.

İç ticari liberalleşme dönemi 1953 yılında son yol vergilerinin Menderes hükümeti tarafından kaldırılması ile tamamlanmıştır. Ancak fiziki ve beşeri sermaye birikim süreci devam etmiştir. Özellikle 1960 ile 1971 arasında Türkiye'nin temel enerji altyapısı, ağır sanayinde sermaye birikimi ve ulaştırma altyapısında hızlı bir gelişim gerçekleşmiştir. 1928-1980 arasında yukarıda bahsedilen sermaye birikim süreci kapalı ekonomi şartlarında ve korumacı politikalar altında gerçekleştirilmiştir. Ancak bir kapitalist ekonominin hızlı büyüyebilmesi için dış dünyaya entegrasyonu da yaşamsal bir önem içermektedir. Bu anlamda 1980'de dış ticari liberalleşme aşamasına geçilmiştir.

Dış Ticari Liberalleşme 1980 yılında başlamakla birlikte, 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği anlaşması, 1999 yılında Uruguay Round toplantılarında alınan ve Türkiye'nin de kabul ettiği yenilenen dış ticaret mevzuatı ve son olarak 2001-2003 arası yapılan mevzuat değişiklikleri ile tamamlanmıştır. Kabaca 23 yıl süren bu süreçte Türk ekonomisinde üretim faktörlerinin sektörler arası dağılımı değişmiş, buna bağlı olarak servet ve gelir yeniden dağıtılmıştır. 1980 – 1990 arasında başta otoyollar, haberleşme altyapısı ve enerji üretim ve dağıtım altyapısı yenilenmiş, küçük ve orta boy ölçekli firmalardan ihracatçı girişimciler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte dışa açık ekonomide hızlı kalkınma amacıyla uygulanan politikalar 1990'lar sonunda kronik hale gelmiş dış ve iç borç stokuyla enflasyon problemlerine yol açmıştır. Keza sermaye ve işgücünün tarımdan sanayiye hızlı ama dengesiz bir şekilde aktarılması bu süreçte hız kazanmıştır.

1985 yılında alınan iç mali liberalleşme ve 1989 yılında alınan dış mali liberalleşme kararları hem mali sermaye birikimini amaçlamakta hem de mali sektörde ilk önce

serbestleştirerek daha sonra dışa amayı hedeflemektedir. Bu durumun daha öncede belirtildiği gibi 1994, 2001 ve 2008 krizlerine yol açtığı görülmektedir.

Bir sonraki bölümde, özellikle 1980 sonrasında iktisadi yapıyı ve bu yapının gelişim süreçlerini inceleyecek bir veri analizi yapılacaktır. Bu analizle hedeflenen, zikredilen bu dönemde Türkiye'nin sermaye birikimi kadar bir dış borç birikimi sürecini de başlattığını ve bunun da kısa vadeli makro ekonomik kırılganlıkları arttırdığını göstermektedir.

IV. BÖLÜM

1980’LERDEN 2020’LERE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE SERMAYE VE BORÇ BİRİKİM SÜRECİ

Bu bölümde Türkiye ekonomisinin 1980’li yıllardan itibaren gelişimini, dış ticari, iç ve dış mali liberalleşme reformlarını da içerecek şekilde veriler yoluyla analiz etmek amaçlanmaktadır. Bu analizi yaparken Türkiye’nin geçirdiği 1994, 2001 ve 2008 krizleri ile birlikte şu anda Türkiye’nin içinde bulunduğu 2018-19 krizi de incelemeye alınacaktır.

Bu bölümün ilk kısmında veri kümesi tanımlanacak, ham verilerin nasıl işlendiği açıklanacaktır. İkinci kısmında Türkiye ekonomisinin genel ekonomik trendleri grafik analizi yolu ile sergilenecektir. Üçüncü kısımda ise Türkiye’nin geçirdiği ve içinde bulunduğu krizlerin benzer ve farklı yönleri karşılaştırılacaktır. Dördüncü kısım bu bölümün genel değerlendirmesini içerecektir.

4.1. Veri Kümesi

Bu bölümde kullanılan veriler TC Merkez Bankasının resmi internet sitesinden (www.tcmb.gov.tr) elde edilmiştir. Sitenin örgütlenmesinde hem güncel istatistikler hem de arşivdeki istatistikler kullanılmıştır. Aynı iktisadi değişkene ait farklı zamanlarda tutulan veriler enterpolasyon yöntemiyle bir araya getirilmiştir. Ayrıca bazı verilerin tanımları zaman içinde değişmiş olduğu için bu verileri tek tanım altında bir araya getirmek için veriler eski tanımlara göre tekrar hesaplanmıştır. Bu işlemlerden sonra üzerinde çalışılan ana veri kümesi oluşmuştur. Bütün veriler üç aylık frekansta seçilmiştir. Kullanılan veriler aşağıdaki alt kısımlarda açıklanmıştır.

4.1.1. Harcama Yöntemiyle GSYİH VE Toplam Harcamalar (1987 – 2019)

TÜİK 2007 yılından itibaren başlayan yeni bir hesaplama yöntemiyle GSYİH verilerini oluşturmaktadır. Zincirleme Hacim Endeksi adı verilen bu yöntemle hesaplanan reel ve nominal harcama verileri ile daha önce hesaplanan veriler arasında yöntem uyumsuzluğu bulunmaktadır. Bu ortamda 1980'lerden günümüze yeknesak bir veri kümesinin oluşturulması için harcama yöntemiyle nominal GSYİH verileri Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) verileri ile deflate edilmesi gerekmiştir. Ancak eldeki nominal GSYİH verileri de iki farklı veri kümesi halindedir. İlk veri kümesi 1987 – 2007 yılları arasındadır. İkinci veri kümesi ise 1998 – 2019 yılları arasındadır. Hedeflenen amaca ulaşabilmek için öncelikle bu iki veri kümesinin birleştirilerek tek bir seri haline getirilmesi gerekir. Bunu gerçekleştirmek ise her iki serinin çakıştığı 1998 ve 2007 yılları arasındaki serilerin büyüme ortalamaları alınmıştır. İlk seri 1998 yılına kadar aynen getirilmiş, 1998 ve 2007 yılları arasında iki serinin hesaplanan büyüme ortalamaları ile sürdürülmüştür. 2008'den sonrası da ikinci serinin büyüme oranlarıyla tekrar türetilmiştir. Böylece 1987 yılı verileri 2019'a kadar arada bir kırılma olmadan süreklilik içinde uzatılmıştır.

İkinci aşama ise elde edilen yeni GSYİH veri serisi TÜFE verileri ile deflate edilerek 1987 ve 2019 yılları arasında yeknesak bir reel GSYİH serisi elde edilmiştir.

4.1.2.Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) (1982-2019)

SYİH serilerinde olduğu gibi TÜFE de farklı yılları içeren iki seriden oluşmaktaydı. İlk seri 1982 – 2004 yılları arasında, ikinci seri de 2003 – 2019 yılları arasında hesaplanmıştı. Bu iki seri yine enterpolasyon yöntemiyle bir araya getirilmiştir. Bu amaca ulaşmak için ilk seri 2002 yılı sonuna kadar aynen getirilmiş, daha sonra 2003 yılı başından 2004 yılı sonuna kadar olan TÜFE artış oranları her iki seride de hesaplanmış ve bunların ortalaması alınmıştır. İlk seri 2003 yılı başından 2004 yılı sonuna kadar bu ortalama büyüme oranı ile uzatılmıştır. Son aşamada elde edilen seri 2005 yılından 2019 yılına kadar ikinci serinin büyüme oranları kullanılarak uzatılmıştır. Böylelikle GSYİH serisinin deflate edilmesinde kullanılan yeni TÜFE serisi elde edilmiştir.

4.1.3.Nominal Dolar Kuru (1982 - 2019)

TC Merkez Bankasının resmi internet sitesinde Bankanın döviz kurları serisinde üç aylık frekansta 1982'den 2019'a ABD dolarının döviz alış ve döviz satış kurları bulunmaktadır. Bu seriler TL'sından 6 sıfır atılmasının ardından yeni para birimine uyarlanmış kurlardır. Ancak tek bir nominal Dolar kuru serisi elde edebilmek için alış ve satış kurlarının aritmetik ortalaması alınmıştır.

4.1.4. Reel Efektif Döviz Kuru (REDK) (1980 - 2019)

TC Merkez Bankası'nın internet sitesinde TÜFE bazlı Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi iki seri halinde bulunmaktadır. İlk seri 1980 – 2010 arası, ikinci seri de 1994 – 2019 arasındadır. İki serinin çakıştığı dönem 1994 – 2010 yılları arasındadır. Diğer serilerde uygulanan aynı enterpolasyon yöntemi ile iki seri tek seri haline getirilmiştir. Neticede, hesaplanan yeni seri 1980 – 2019 yılları arasını içermektedir.

4.1.5. Para Arzları (1986 - 2019)

TC Merkez Bankası 2013 yılından itibaren Para Arzı tanımlarını yenilemiştir. Buna göre geleneksel para arzı tanımlarından farklı olarak M1 ve M2 tanımları içine döviz cinsi vadeli ve vadesiz mevduat da dahil edilmiştir. İlk seri 1986 – 2012 yılları arasında geleneksel hesaplama yöntemiyle oluşturulmuş, ikinci seri de 2005 – 2019 yılları arasında yukarıda bahsedilen yeni seri ile elde edilmiştir. Yani iki farklı seri de iki farklı tanım kullanılmaktadır. Tezde kullanılması planlanan reel para arzı tanımlarıdır. Ancak bunun için üç aşamalı bir veri işleme süreci gerekmektedir. Birinci aşamada ikinci serideki verileri kullanarak geleneksel tanıma göre serilerin yeniden üretilmesi gerekir. İkinci aşamada diğer serilerde uygulanan yöntemi kullanarak farklı iki seri enterpolasyonla birleştirilmiştir. Üçüncü aşamada ise elde edilen yeni seri TÜFE verileri kullanılarak deflate edilmiştir. Sonuçta elde edilen 1986 – 2019 yılları arasında üç aylık frekansta nominal ve reel para arzı serileridir ki, bunlar, M1, M2 ve M2Y'dir.

4.1.6. İç Borç (1988 - 2019)

TC Merkez Bankası'nın internet sitesinde İç Borç serileri üç aylık frekansta nominal olarak 1988 yılı son çeyreğinden 2019 yılına kadar sıralanmıştır. Toplam iç borç

serilerinin reel değerleri ile çalışılacak olduğu için bu seriler TÜFE endeksi ile deflate edilmiştir.

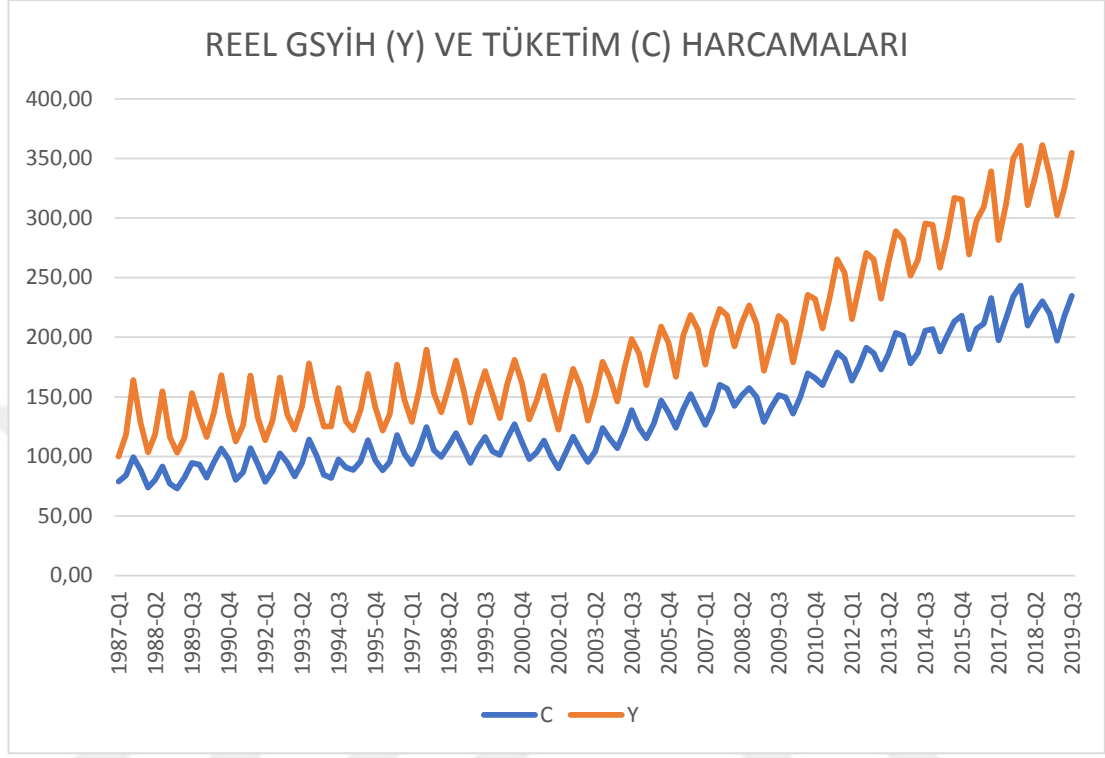
4.1.7. Dış Borç (1989 - 2019)

TC Merkez Bankası'nın internet sitesinde Dış Borç serileri üç aylık frekansta nominal olarak 1989 yılı son çeyreğinden 2019 yılına kadar ABD Doları cinsinden sıralanmıştır. Bu serileri reel TL cinsinden ifade edebilmek için iki aşamalı bir işlem uygulanmıştır. İlk aşamada seriler nominal dvız kuru verileri ile nominal TL cinsi değerlerine çevrilmiştir. Daha sonra elde edilen TL cinsi dış borç verileri TÜFE endeksi ile deflate edilmiştir. Dış borç serileri toplam değerlerin yanı sıra vadeye ve borçlunun kimliğine göre i bileşenlerine ayrılmıştır.

4.2. 1987 – 2019 Arası Türkiye Ekonomisinde Genel Trendler

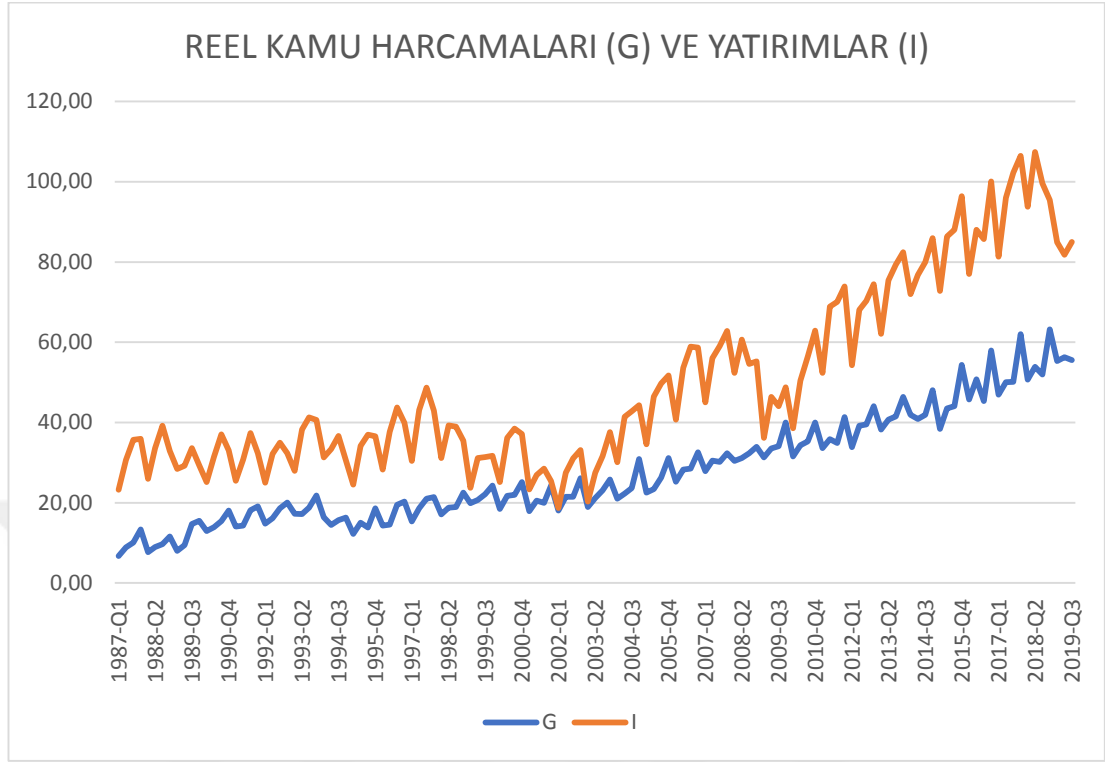
Bu kısımda Türkiye Ekonomisinin iç Mali Liberalleşme hamlesinden sonra gerçekleşen büyüme, enflasyon, sermaye ve borç birikimi dinamikleri incelenecektir. Kısım 4.1'de tanımlanan ve açıklanan seriler kullanılarak oluşturulan grafikler yardımı ile bu analiz yapılacaktır. Enel olarak bütün grafik analizleri için söylenecek husus üç aydan aya yıllık büyüme oranlarının grafikleri olmasıdır. Bunun sebebi serilerin bu yöntemle mevsimsel etkilerden arındırılacak olmasıdır. Bazı durumlarda serilerin içeriği hakkında bilgilendirici mahiyette olmak üzere i bileşenlerin paylarına dair grafiklerde sunulacaktır.

4.2.1. GSYİH ve Toplam Harcama Bileşenlerinde Büyüme

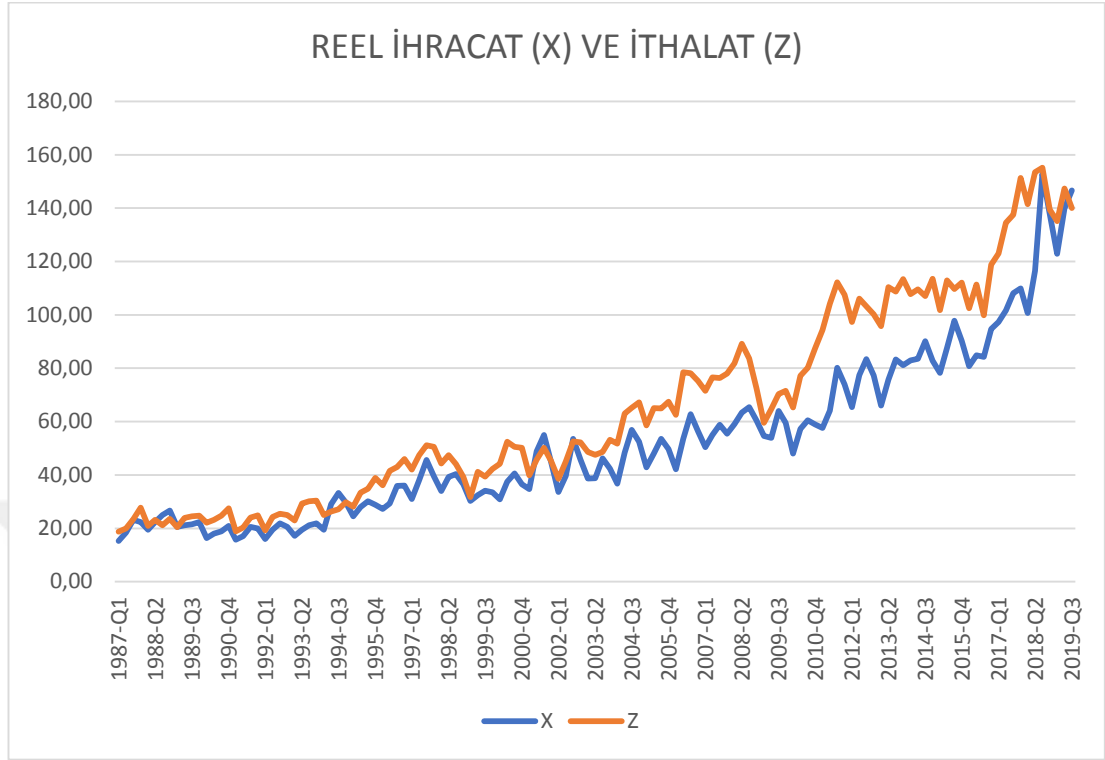
Şekil 1. Reel GSYİH ve Tüketim Harcamaları (1987 Q1 - GSYİH =100)

Şekil 1’de reel GSYİH ve toplam tüketim harcamaları görülmektedir. Burada önemli bir nokta reel milli gelir bir endeks haline getirildiğinde 1987 yılı birinci çeyreği GSYİH değeri 100 olarak alınmıştır. Şekil 1’de göze çarpan en önemli nokta 2002 yılı birinci çeyrekte itibaren hem tüketim hem de GSYİH’nin büyüme trendinde bir artış olduğudur.

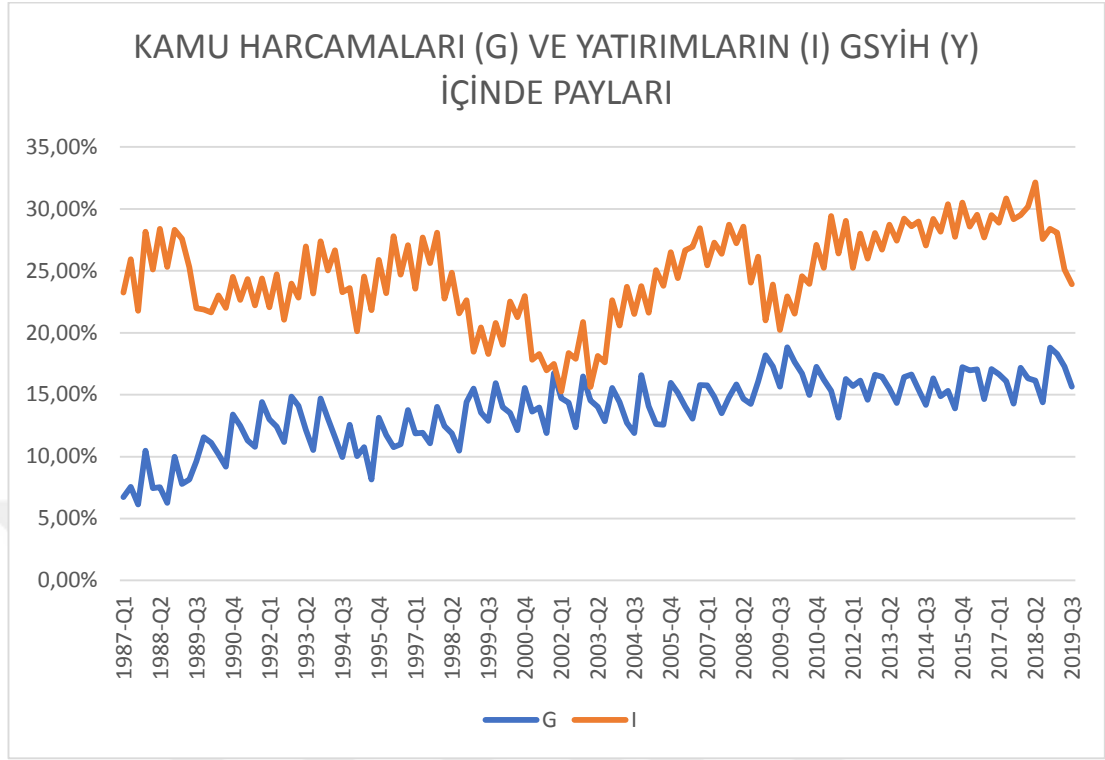
Şekil 2. Reel Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1987 Q1 - GSYİH =100)

Şekil 2’de hem kamu harcamaları hem de yatırım harcamalarının reel değer endeksi görülmektedir. Kamu harcamaları yatırımlara nazaran daha istikrarlı bir artışa sahipken yatırım harcamaları daha istikrarsız ve daha dalgalı bir büyüme trendine sahip gözükmemektedir. Özellikle 2001, 2008 ve 2018 krizlerinde yatırım harcamalarında reel olarak sert bir küçülme gözlemlenmektedir. Buna karşın 1994 krizinde yatırım harcamalarındaki reel küçülme çok dikkat çekici değildir. Ayrıca kamu harcamalarının trendi ele alınan aralık boyunca değişmemiş görünürken, yatırım harcamalarının trendi 2002 yılı birinci çeyrekte itibaren daha dikleşmiş görünmektedir.

Şekil 3.Reel İhracat ve İthalat (1987 Q1 - GSYİH =100)

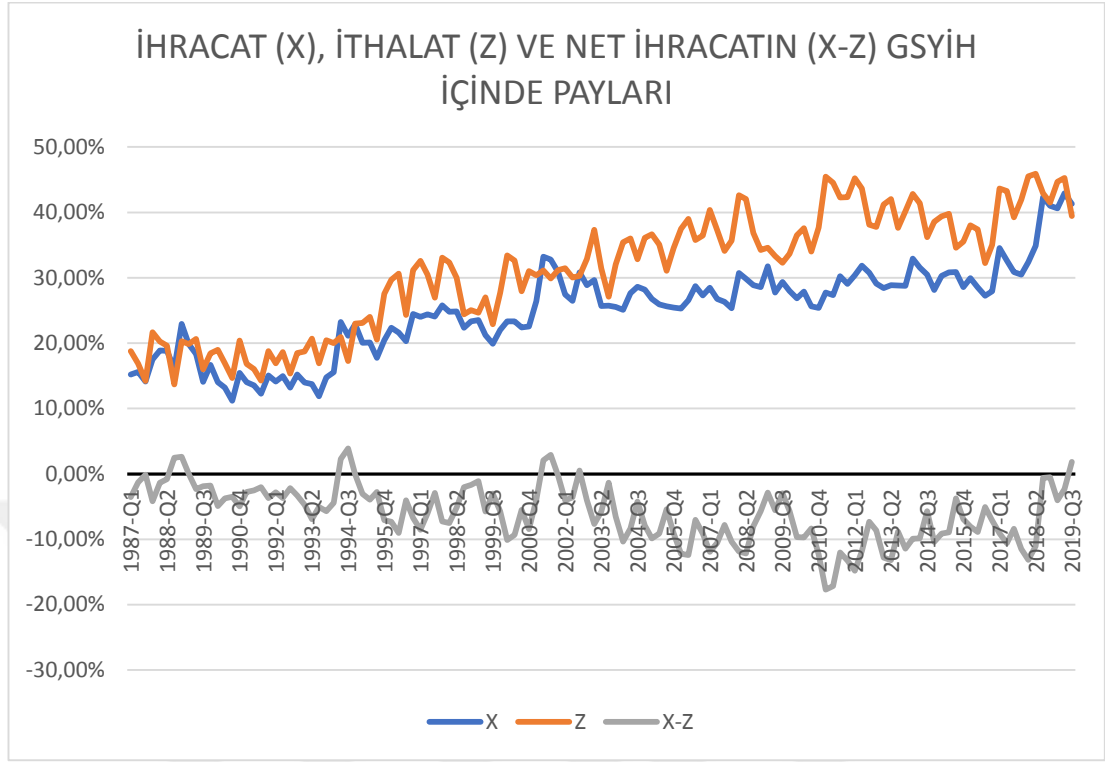
Şekil 3'te İhracat ve İthalat'ın reel değğer endeksleri görölmektedir. 1990 yılından itibaren İthalat sürekli ihracatın üstünde olmuş ve iki değışken arasındaki makas sürekli açılmıştır. Ancak Kriz dönemlerinde ki, 1994 yılı üçüncü ve dördüncü çeyrekler, 2001 yılı ikinci ve üçüncü çeyrekler, 2009 yılı birinci çeyrek, 2018 yılı üçüncü ve 2019 yılı ikinci çeyreklerde ihracat ithalatın üstüne çıkmıştır.

Şekil 4. Reel Kamu Harcamaları ve Yatırımların GSYİH İçinde Payları

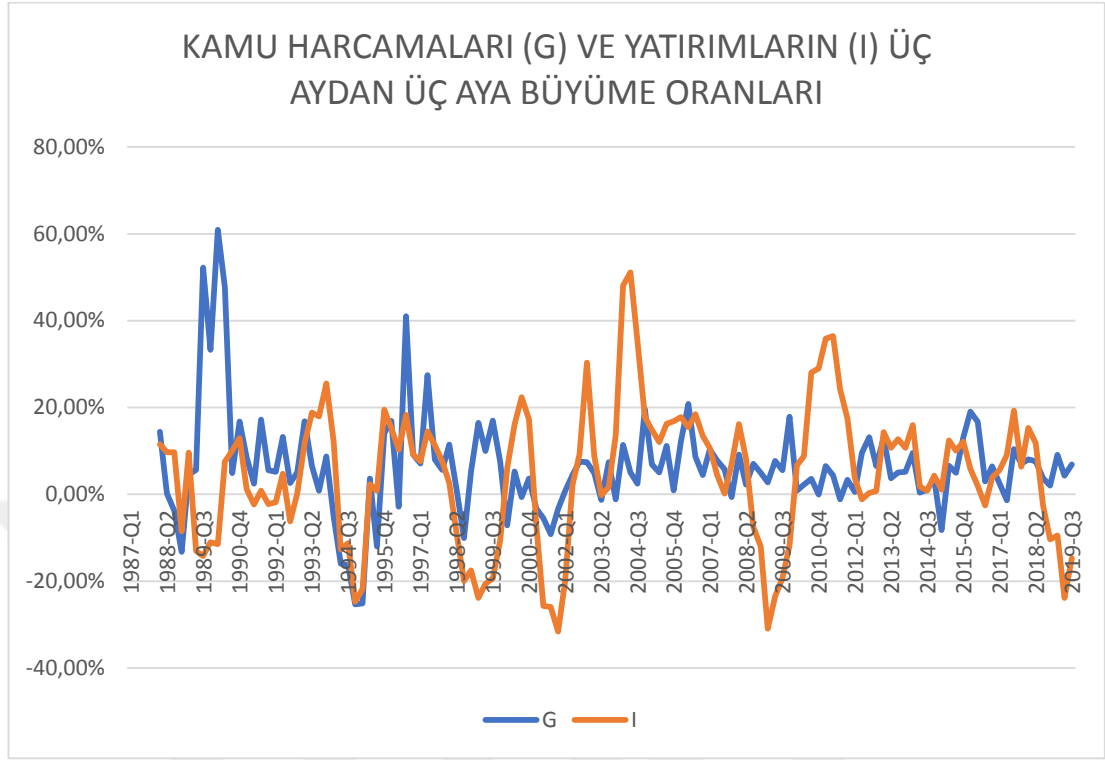
Şekil 4’te kamu harcamaları ve yatırımların GSYİH içindeki payı görülmektedir. 1994 yılına kadar yatırımlar GSYİH’nin yüzde 25’i kadar bir paya sahipken 1994’ten 2002 yılına kadar azalan bir trende sahiptir. Bu süreçte yatırımların payı yüzde 15’lere kadar düşmüştür. 2002 yılından sonra yatırımların payı tekrar artış trendine girmiş ve yüzde 30’lara varmıştır. Kamu harcamalarının payı ise istikrarlı bir şekilde yüzde 5’lerden yüzde 15’lere kadar çıkmıştır.

Yatırım harcamalarının payı düzenli aralıklarla (7-9 yıl arası periyotlarla) ani çöküşler göstermektedir. Bu çöküşler özellikle 1994, 2001, 2008 ve 2018 krizlerinde çok aşikârdır.

Şekil 5. Reel İhracat ve İthalatın GSYİH İçinde Payları

Şekil 5'te ihracat ve ithalat ile net ihracatın GSYİH içindeki payları sergilenmektedir. Bu grafikteki olgular Şekil 3'teki bulguları desteklemektedir. Ancak bu grafikte görülen en net olgu hem ihracat hem de ithalatın payının ciddi oranda artmasıdır. 1987'de her iki değişkenin payı yüzde 15'ler civarındayken 2019'da bu oran yüzde 40'lar civarına gelmiştir. Yani Türkiye ekonomisi 32 sene içinde dış ekonomik dünyayla entegrasyonunu ciddi ölçüde arttırmıştır.

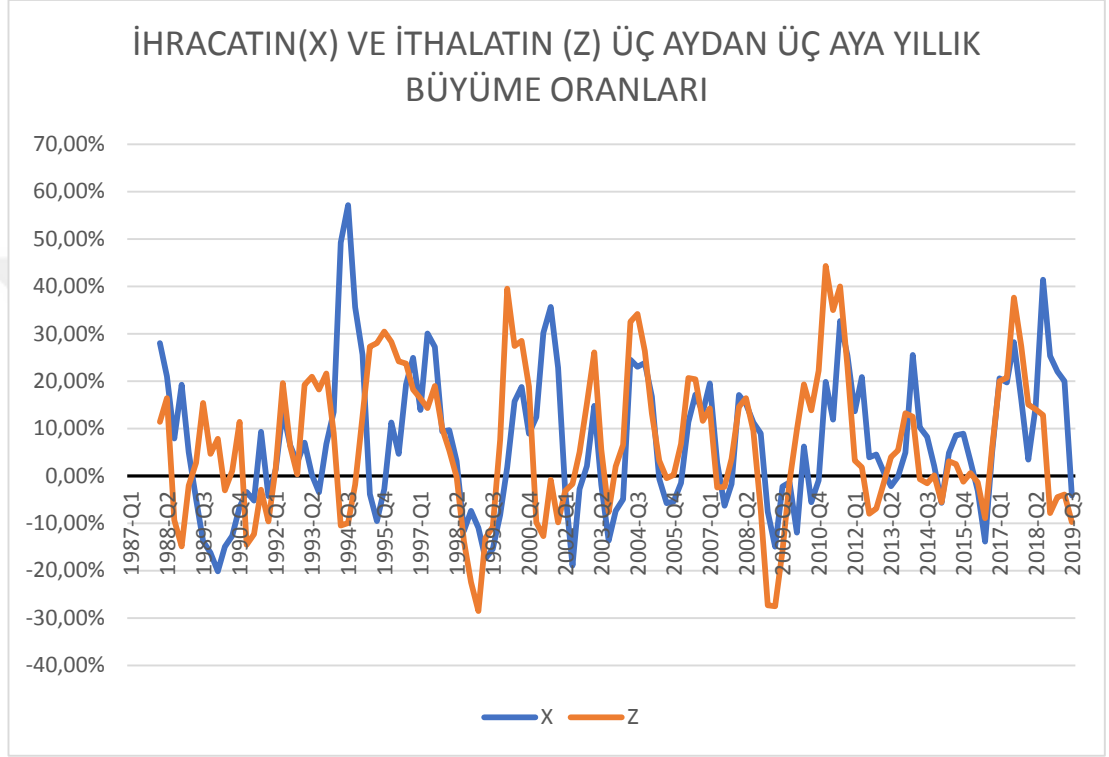

Şekil 6. Kamu Harcamaları ve Yatırımların Üç Aydan Üç Aya Büyüme Oranları

Şekil 6’da kamu harcamaları ve yatırımların üç aydan üç aya yıllık büyüme oranları görülmektedir. Kabaca özetlemek gerekirse, kamu harcamaları Şekil 2 ve Şekil 4’te de açıklandığı üzere yatırımlara göre daha istikrarlı bir seyir göstermektedir. Kamu harcamalarında aşırı büyümenin olduğu dönemler 1989 yılının üçüncü ve dördüncü çeyrekleri, 1990 yılının birinci çeyreği, 1996 yılının üçüncü çeyreği, 1997 yılının üçüncü çeyreği ve 2006 yılının çeyreğidir. Bu dönemlerde kamu harcamaları yıllık yüzde 20’nin üzerinde büyümüştür. Öte yandan kamu harcamalarında aşırı küçülmenin sadece 1994 yılı dördüncü çeyreğinde gerçekleştiğini bildirelim ki, bu dönemde küçülme oranı yüzde 20’nin üstündedir.

Yatırımın yıllık büyümesi ise kamu harcamalarına oranla daha istikrarsızdır. Yatırımların yıllık büyümesinin yüzde 20’yi aştığı dönemler 1993 yılı dördüncü, 2000 yılı üçüncü, 2002 yılı dördüncü, 2004 yılı birinci, ikinci ve üçüncü, 2010 yılı üçüncü ve dördüncü ve 2011 yılı birinci, ikinci ve üçüncü çeyrekleridir. Yatırımlarda küçülmenin yüzde 20’den büyük olduğu dönemler ise 1994 yılı dördüncü, 1998 yılı

üçüncü ve dördüncü, 1999 yılı dördüncü, 2001 yılı ikinci, üçüncü ve dördüncü, 2009 yılı birinci ve 2019 yılının ikinci çeyreğidir.

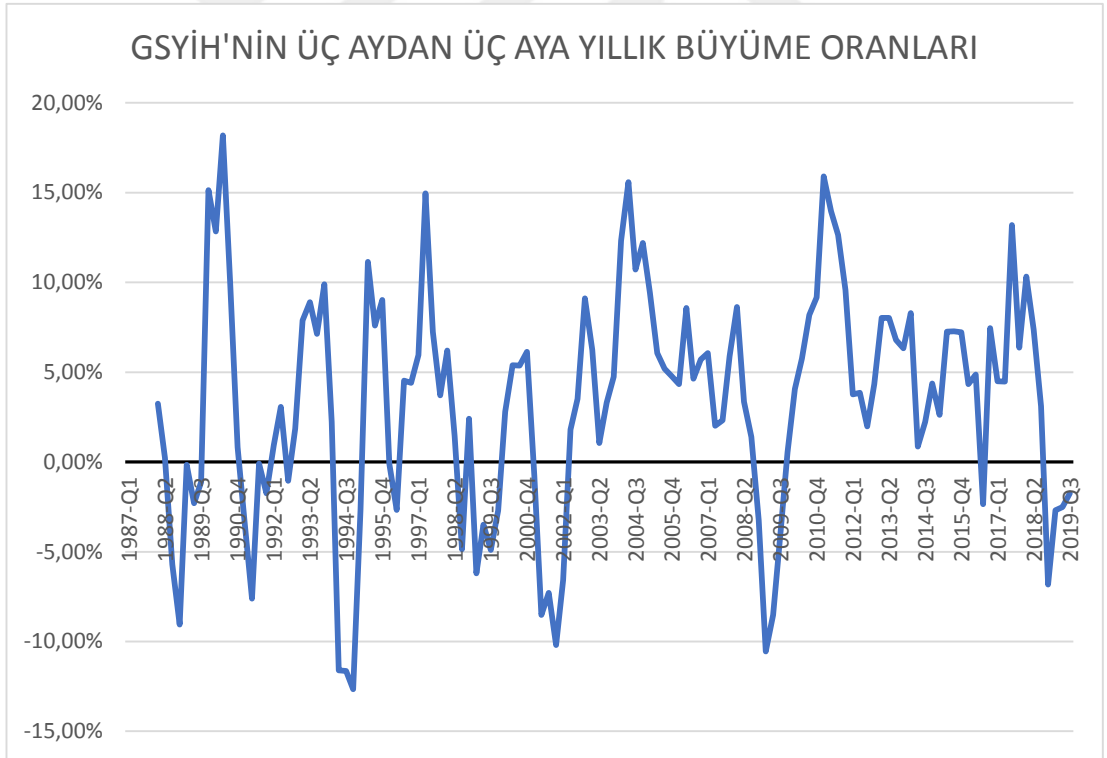

Şekil 7. İhracatın ve İthalatın Üç Aydan Üç Aya Yıllık Büyüme Oranları

Şekil 7’de ihracatın ve ithalatın üç aydan üç aya yıllık büyüme oranları sergilenmektedir. Genel olarak alınan izlenim ihracat ve ithalat büyüme oranlarının yakın seyrettiğidir. İhracat ve ithalatın büyüme oranları çoğunlukla pozitif seyretmekte ve genelde artı/eksi yüzde 20 bandı içinde gerçekleşmektedir. Ne var ki ihracat 127 seri içinde 25 kez yüzde 20 üstünde büyüme oranına ulaşırken yalnız bir kez yüzde 20’nin üstünde küçülmüştür. İhracatın aşırı büyüdüğü bu dönemler aşağıda sıralanmıştır: 1998 yılı birinci ve ikinci, 1994 yılı ikinci, üçüncü ve dördüncü, 1995 yılı birinci, 1996 yılı dördüncü, 1997 yılı ikinci ve üçüncü, 2001 yılı ikinci, üçüncü ve dördüncü, 2004 yılı ikinci, üçüncü ve dördüncü, 2001 yılı üçüncü ve dördüncü, 2012 yılı ikinci, 2014 yılı birinci, 2017 yılı birinci ve üçüncü, 2018 yılı üçüncü ve dördüncü

ve 2019 yılı birinci ve ikinci çeyreklerdir. İhracatın yüzde 20'nin üstünde küçüldüğü dönem 1990 yılı birinci çeyreğidir.

İthalat 127 seri içinde 27 kez yüzde 20 üstünde büyümüş ve sadece iki kez yüzde 20'nin üstünde küçülmüştür. İthalatı aşırı büyüdüğü dönemler aşağıda sıralanmıştır: 1993 yılı ikinci ve dördüncü, 1995 yılı ikinci, üçüncü ve dördüncü, 1996 yılı birinci ve ikinci, 2000 yılı birinci, ikinci ve üçüncü, 2003 yılı birinci, 2004 yılı ikinci, üçüncü ve dördüncü, 2006 yılı ikinci ve üçüncü, 2010 yılı dördüncü, 2010 yılı birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü ve 2017 yılı birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü çeyrekleridir. İthalatın yüzde 20'nin üstünde küçüldüğü dönemler 2009 yılı birinci ve ikinci çeyrekleridir.

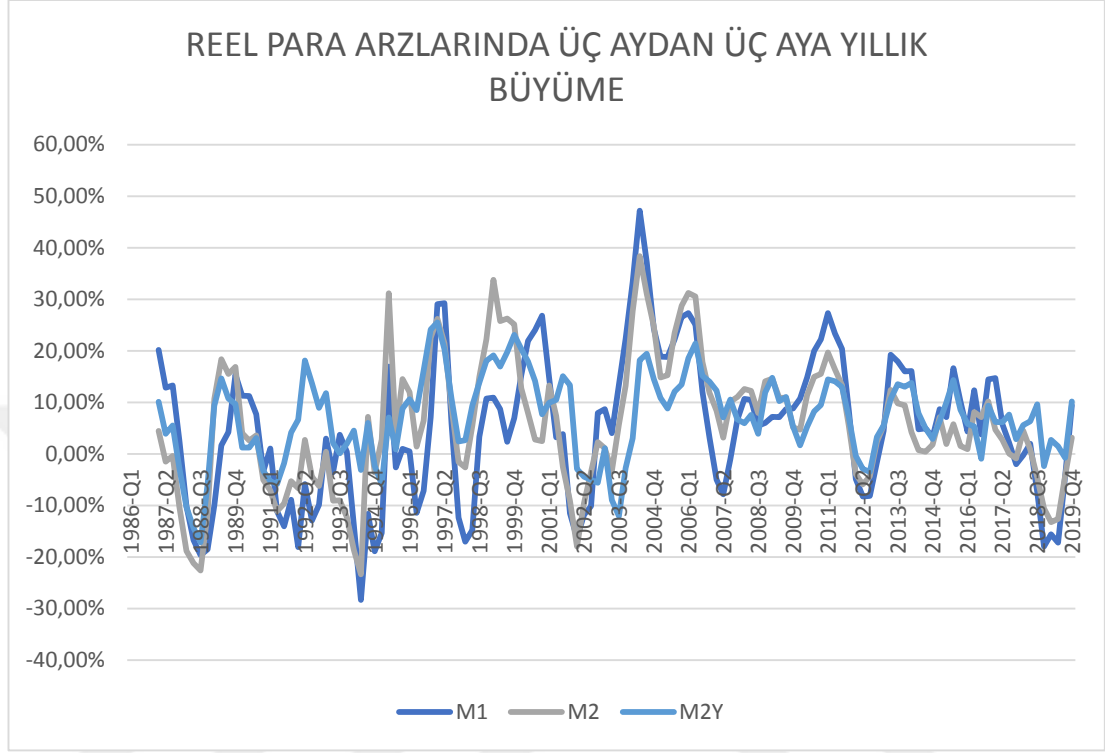
Şekil 8. GSYİH'nin Üç Aydan Üç Aya Yıllık Büyüme Oranları

Şekil 8'de GSYİH'nin üç aydan üç aya yıllık büyüme oranları sergilenmektedir. Büyüme oranları çoğunluk itibariyle artı / eksi yüzde 10 bandı içinde yer almaktadır. 127 gözlemde 14 tanesi yüzde 10 üstünde büyüme, 5 tanesi de yüzde 10 üstünde

küçülme sergilemektedir. Aşırı büyümenin olduğu dönemler 1989 yılı dördüncü, 1990 yıl birinci ve ikinci, 1995 yılı ikinci, 1997 yılı ikinci, 2004 yılı birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü, 2011 yılı birinci, ikinci ve üçüncü, 2017 yılı üçüncü ve 2018 yılı birinci çeyreklerdir. Aşırı küçülmenin olduğu beş dönem ise 1994 yılı ikinci, üçüncü ve dördüncü, 2001 yılı dördüncü ve 2009 yılı birinci çeyreklerdir. 2003 yılından önce negatif ve pozitif büyüme oranları eşit derecede dağılmışken 2003 yılı sonrasında Kriz dönemleri haricinde hep pozitif büyüme gerçekleşmiştir.

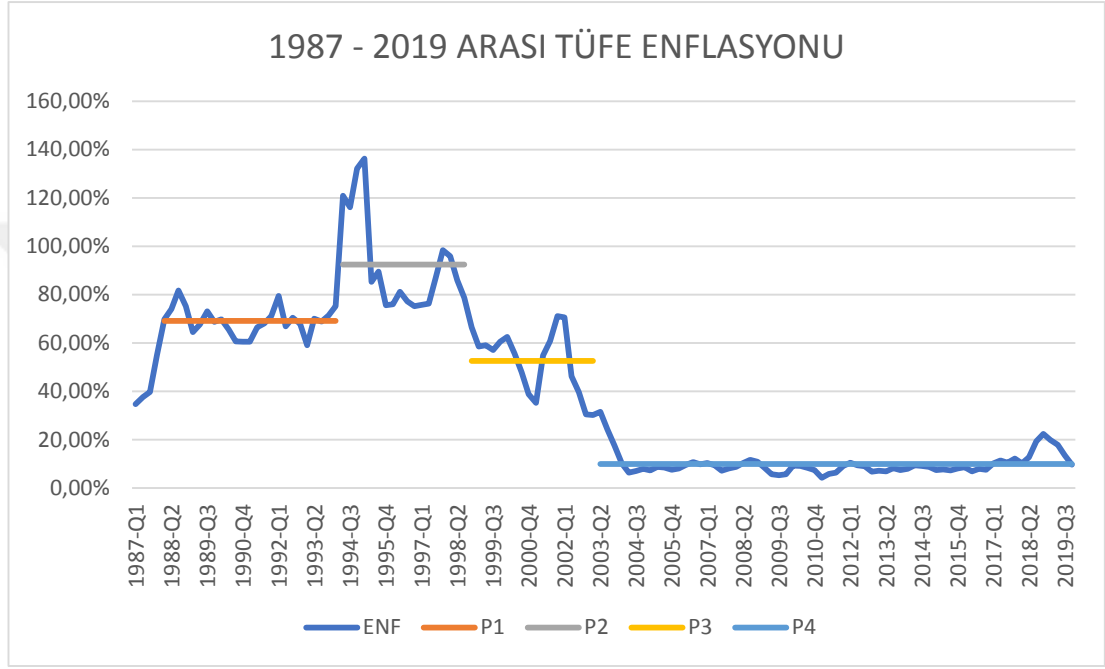
4.2.2. Para Arzlarının Reel Değerinde Büyüme

Şekil 9. Reel Para Arzlarında Üç Aydan Üç Aya Yıllık Büyüme

Şekil 9’da görüldüğü üzere reel para arzlarının her üç tanımı içinde büyüme oranları birbirine yakın seyretmektedir. Öte yandan 1994, 2001, 2008 ve 2018 Kriz süreçleri haricinde 1988, 1998 ve 2012 yıllarında her üç para arzı tanımının da reel olarak eşanlı küçüldüğü görülmektedir. Bu yıllar haricinde genelde reel para arzları pozitif büyüme sergilemektedir.

4.2.3. Yıllık TÜFE Enflasyon Oranları

Şekil 10.Üç Aydan Üç Aya Yıllık TÜFE Enflasyon Oranları

Şekil 10’da üç aydan üç aya yıllık TÜFE enflasyon oranları görülmektedir. 1987’den 2019’a geçen sürede enflasyonun önce arttığı sonra da düştüğü görülmektedir. Çalışmada TÜFE enflasyonu dört ara dönemde dört farklı ortalama sergilemiştir. Bu ara dönemler aşağıdaki gibidir:

P1: 1988 Q1 – 1994 Q1 → Ortalama TÜFE enflasyonu = yüzde 69,09

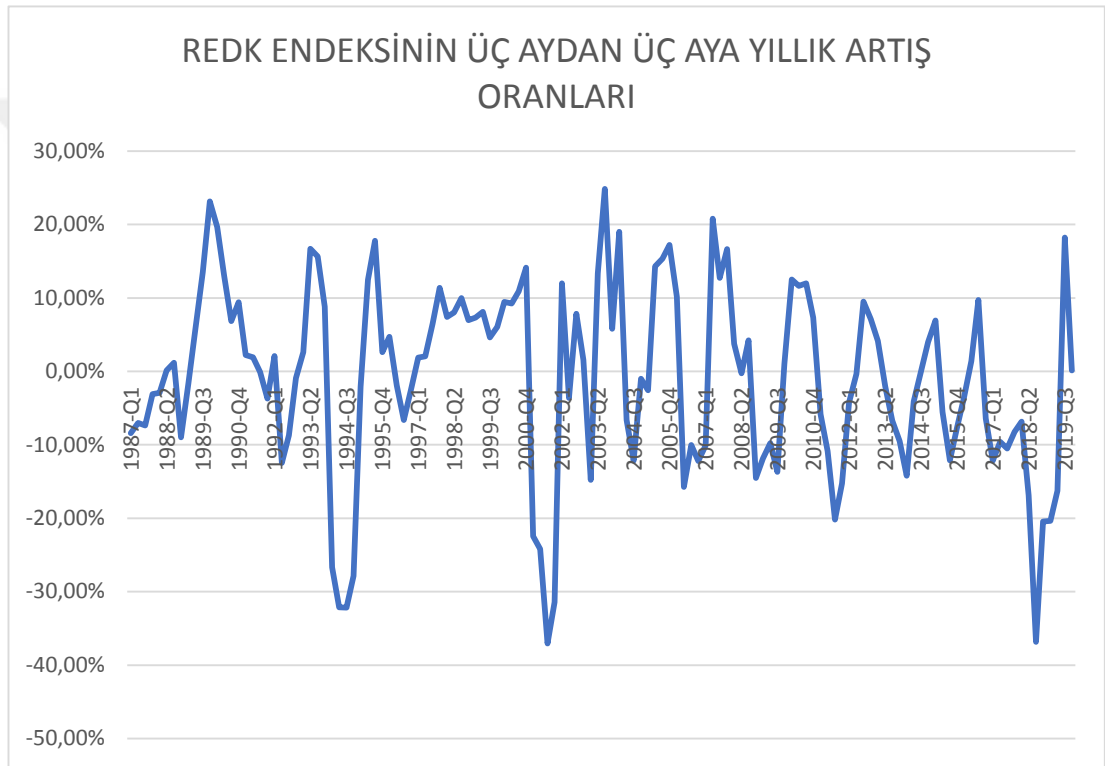
P1: 1994 Q2 – 1998 Q3 → Ortalama TÜFE enflasyonu = yüzde 92,41

P1: 1998 Q4 – 2003 Q1 → Ortalama TÜFE enflasyonu = yüzde 52,55

P1: 2003 Q2 – 2019 Q4 → Ortalama TÜFE enflasyonu = yüzde 10,02

Görüleceği üzere 1987'den 1997'ye (yaklaşık 10 yıl) kadar olan sürede enflasyon oranı kademeli olarak artmış, 1997'den 2004'e kadar olan süre de (yaklaşık 7 yıl) kademeli olarak düşmüştür. 2004'ten bu yana ise yüzde 10 dolaylarında istikrar kazanmıştır. Son 2018 krizinde de tedrici olarak yükselmiş ama 2019 sonu itibarı ile tekrar yüzde 10 düzeyine inmiştir.

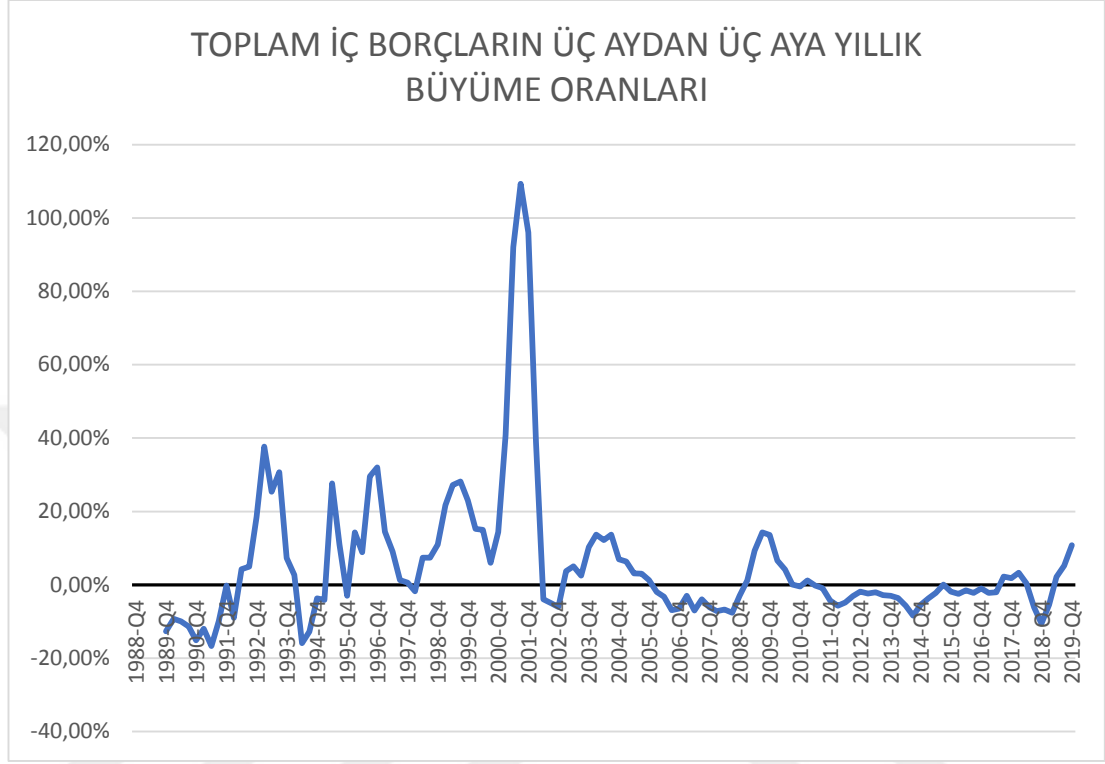
4.2.4. Reel Efektif Döviz Kuru Endeksinin Yıllık Artış Oranları

Şekil 11. REDK Endeksinin Yıllık Artış Oranları

Reel efektif döviz kuru (REDK) endeksi TÜFE bazında TL'nin yabancı paralar cinsinden reel değerini gösteren bir endekstir. Görüldüğü üzere 1994 ve 2001 krizleri öncesinde REDK endeksi pozitif büyüme sergilemiştir. Bu her iki kriz öncesinde de TL'nin aşırı değerlenmesi anlamına gelmektedir. Kriz dönemlerinde ise TL aşırı değer kaybetmektedir. Ancak 2003 sonrası dalgalı kur rejimi altında düşük enflasyon sürecinde REDK endeksinde pozitif ve negatif artış oranları eşit ağırlıktadır. Ta ki, 2018 Krizine dek. 2018 krizinde REDK endeksi neredeyse 2001 Krizi kadar değer kaybına uğramıştır.

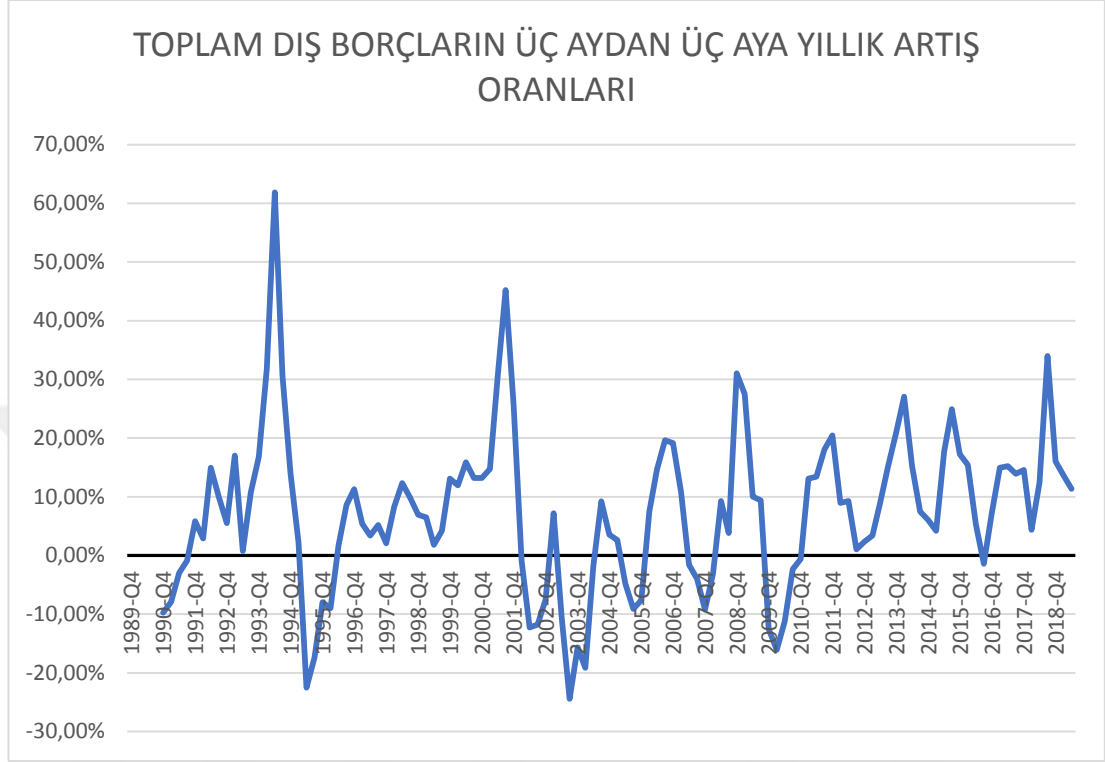
4.2.5. İç Borç Birikim Süreci

Şekil 12. Toplam İç Borcun Yıllık Artış Oranları

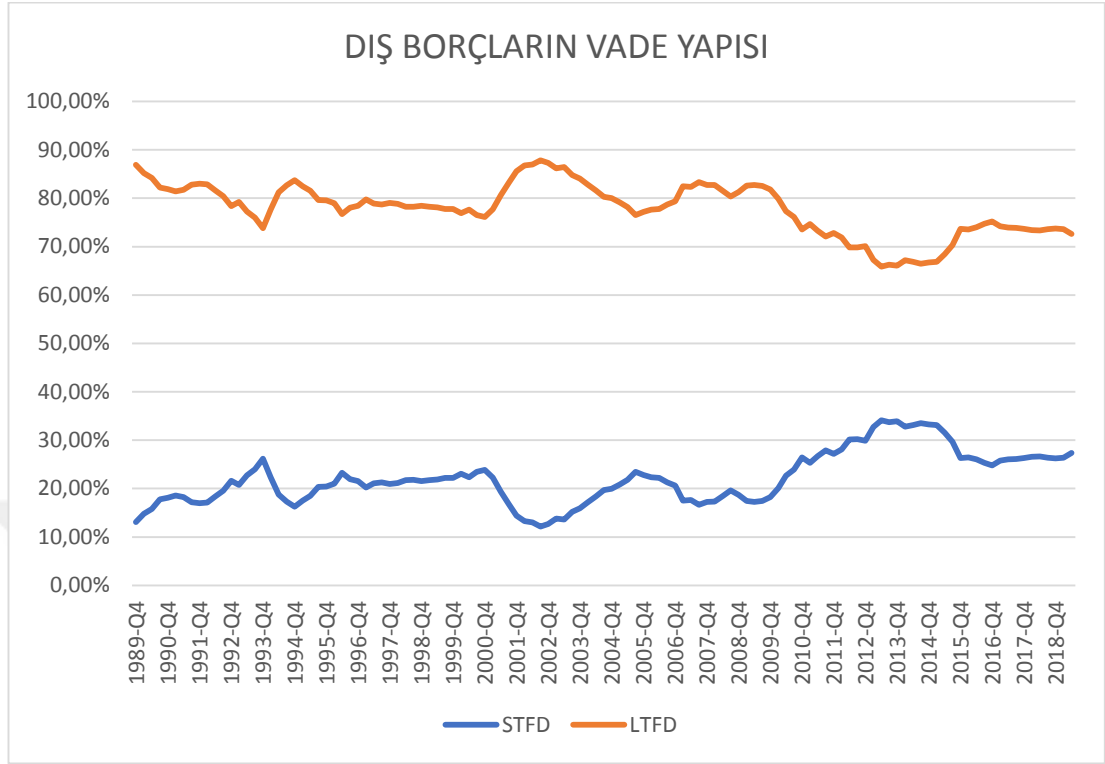
Şekil 12’de Türkiye ekonomisinde iç mali liberalleşme hamlesinden hemen sonra üç aydan üç aya yıllık iç borç büyüme oranları görülmektedir. Hatırlanması gerekir ki, bu değerler toplam iç borcun reel değerleridir. Dolayısıyla iç borçta sergilenen büyüme enflasyon rakamının üstünde gerçekleşen büyümedir. Buna göre yüksek enflasyon dönem olan 1980’ler sonu ve bütün 1990’lar boyunca iç borç reel olarak hızla artmıştır. 1994 ve 2001 krizleri öncesinde iç borç birikimi zirve yapmıştır. 2003 sonrasında ise iç borçların kontrol altına alındığı görülmektedir.

4.2.6.Dış Borç Birikim Süreci ve Dış Borcun Bileşenleri

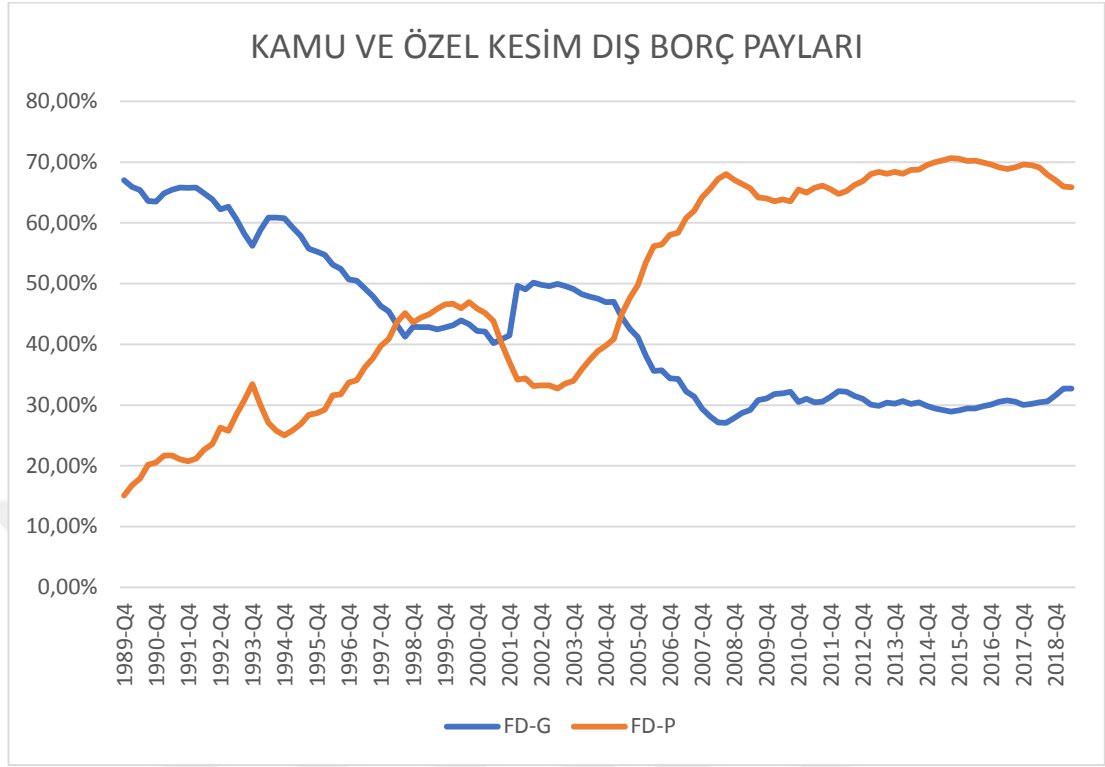
Şekil 13. Toplam Dış Borçların Yıllık Artış Oranları

Yukarıda Şekil 13'te toplam dış borçların TL cinsinden reel değerinin üç aydan üç aya yıllık artış oranları görülmektedir. Grafikten çok net olarak anlaşılabileceği üzere 1994, 2001 ve 2008 Krizleri öncesinde ortalama 4,33 yıllık (1994 öncesi 3,5 yıl, 2001 öncesi 5,5 yıl ve 2008 öncesi 5 yıl) dış borç birikim süreçleri yaşanmıştır. Krizler öncesi dış borç büyüme oranları çok yüksek düzeylerde gerçekleşmiş ve kriz akabinde de dış borçlarda ortalama 1,5 yıllık bir daralma süreci gözlemlenmiştir. Hali hazırda devam eden 2018 krizinde daha dış borç daralma aşamasına girilmemiştir. Özellikle dış mali liberalleşme hamlesinden sonra düzenli aralıklarla gerçekleşen krizlerin dış borç birikimine bağlı olduğunu söylemek için kuvvetli deliller bulunmaktadır.

Şekil 14. Dış Borçların Vade Yapısı

Şekil 14’te toplam dış borçların TL cinsinden reel değerinin vade yapısı gösterilmektedir. Kısa vadeli dış borçların toplam içindeki payı (STFD) 1989’da yüzde 15’ler düzeyindeyken 2013 – 2015 arası yüzde 30 üzerine çıkmışken 2019’da yüzde 27 civarına düşmüştür. Kabaca 30 yıl içinde kısa vadeli borçların payı iki misli artmıştır. Doğal olarak uzun vadeli dış borçların payı (LTFD) da bu süre içinde yüzde 85’lerden yüzde 70’ler gerilemiştir. Bir ülkenin dış borç vade yapısının kısılması o ülkenin dış ekonomiden gelen şoklara karşı duyarlılığını ve kırılganlığını artırır. Bu yüzden, özellikle dış mali liberalleşme sonrasında ülkenin dış borç vade yapısının kötüleştiği söylenebilir.

Şekil 15. Dış Borçlarda Kamu ve Özel Kesimlerin Payları

Şekil 15’te kamu kesiminin dış borçları Merkez Bankası’nın dış borçları hariç olmak üzere FD-G ile gösterilirken, özel kesim dış borçları da FD-P ile gösterilmektedir. Grafikte net olarak görüldüğü üzere 1998 – 2005 yılları arası hariç tutulursa özel kesimim dış borçlar içindeki payı sürekli olarak artmış ve 1989’daki yüzde 15’ler civarından 2014 -2018 arasında yüzde 70’ler bandına çıkmış ve nihayet 2019’da yüzde 65 seviyesinde karar kılmıştır. Doğal olarak kamu kesiminin dış borç içindeki payı da hızla düşmüştür.

4.3. Krizler, Büyüme, Sermaye Ve Borç Birikimi

Bu kısımda Türkiye ekonomisinde özellikle 1989’daki dış mali liberalleşme hamlesinden sonra yaşanan üç büyük krizin (1994, 2001 ve 2008 Krizleri) ve halen daha devam etmekte olan 2018 Krizinin anatomisini ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Çalışmada kullanılan verilerin krizlerde nasıl bir seyir izlediği, kriz öncesinde gözle görülür herhangi bir değişim olup olmadığı, farklı krizlerin birbiriyle ortak olan ve birbirlerinden farklı taraflarını sergilemek hedeflenmektedir. Bunun için

öncelikle analiz yöntemini açıklamak gerekecektir. Daha sonra temel bazı verilerin krizler öncesinde, kriz dönemlerinde ve krizler sonrasında nasıl bir davranış gösterdiklerini sergileyen grafik analizleri geliştirilecektir.

Çalışmada kullanılan herhangi bir iktisadi değişkenin farklı kriz dönemlerinde gösterdiği tepkinin aynı düzlemde üst üste gösterilebilmesi için öncelikle krizlerin dip noktası bulunmalıdır. Bunun tespiti için ilgili kriz döneminde GSYİH'nın reel küçülmesinin en yüksek olduğu dönem yatay ekseninde "0" ile sabitlenecektir. DEaha sonra "0" ile tespit edilen krizin dip noktasından 6 çeyrek öncesi ve 6 çeyrek sonrası alınacaktır. Bu işlem her değişken ve her kriz dönemi için yapılacaktır.

Yatay ekseninde belirlenen "0" değeri her kriz döneminde hangi çeyreğe karşılık geldiğini bulmak yaşamsal önemdedir. Çalışmada kullanılan verilerde ilgili kriz dönemlerinde GSYİH'nın reel büyüme oranının en düşük olduğu dip noktalar aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

1994 Krizi Dip noktası : 1994 yılı Dördüncü Çeyrek

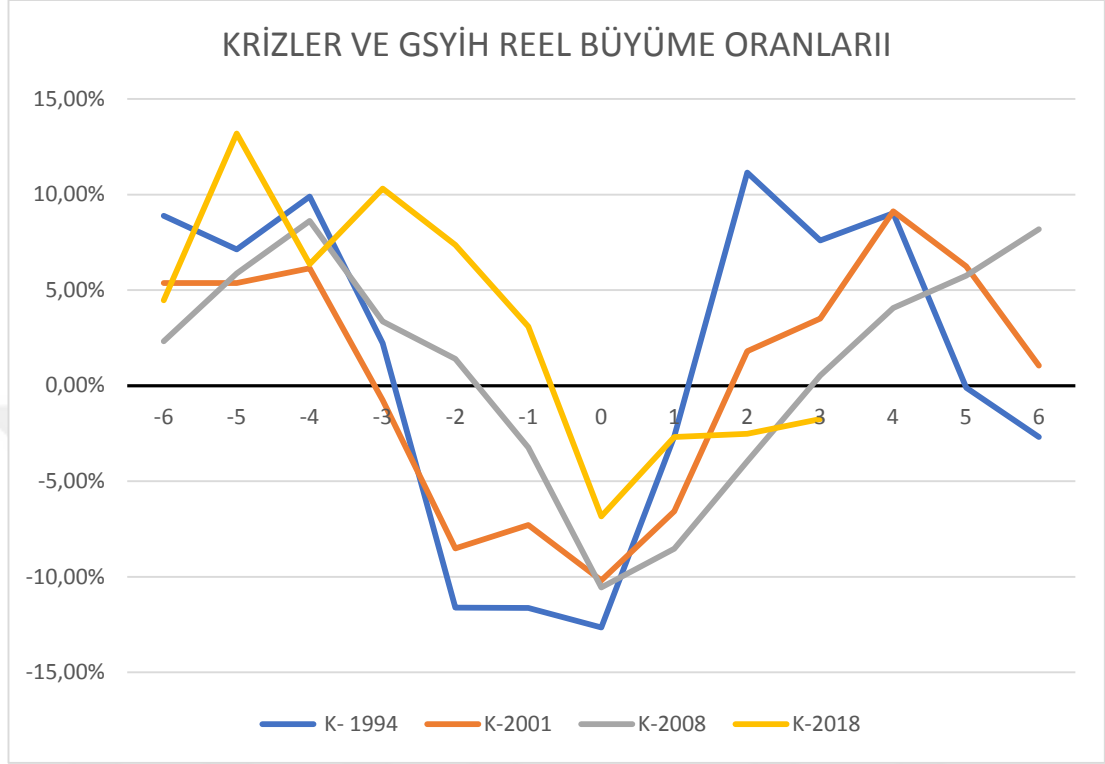
2001 Krizi Dip noktası : 2001 yılı Dördüncü Çeyrek

2008 Krizi Dip noktası : 2009 yılı Birinci Çeyrek

2018 Krizi Dip noktası : 2018 yılı Dördüncü Çeyrek

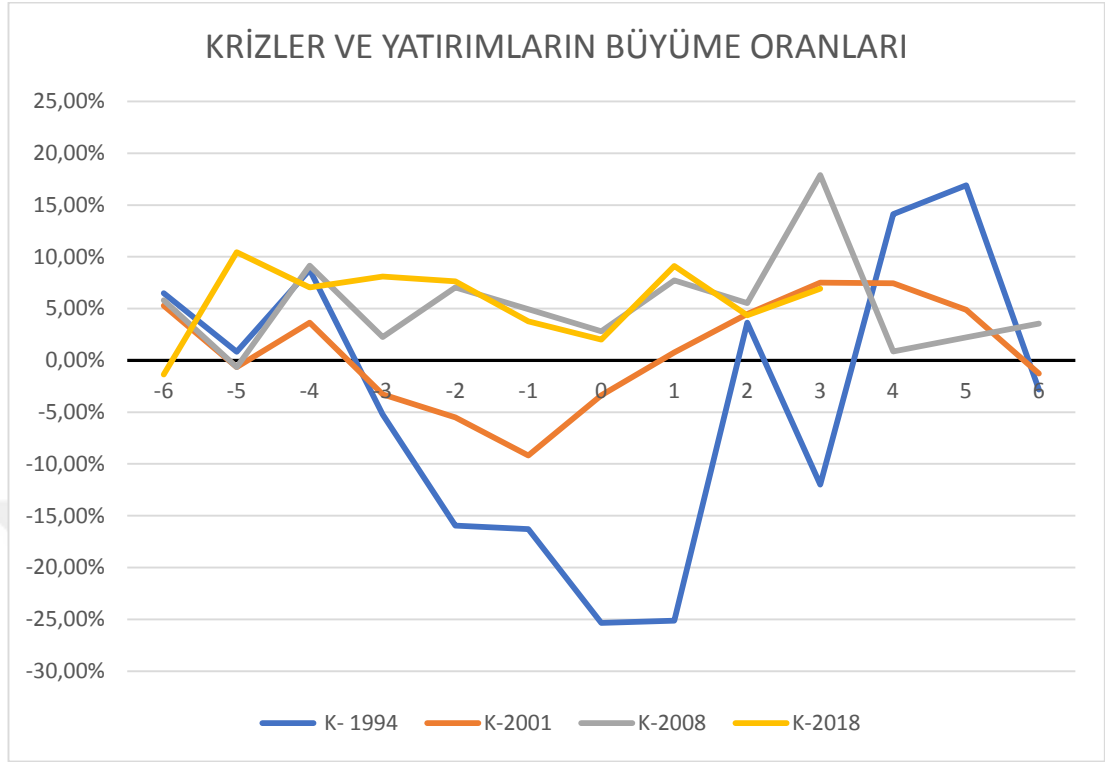
Takip eden alt kısımlarda yukarıda açıklanan yöntemle elde edilen grafikler bulunmaktadır.

4.3.1. Krizlerde GSYİH Ve Toplam Harcama Bileşenleri

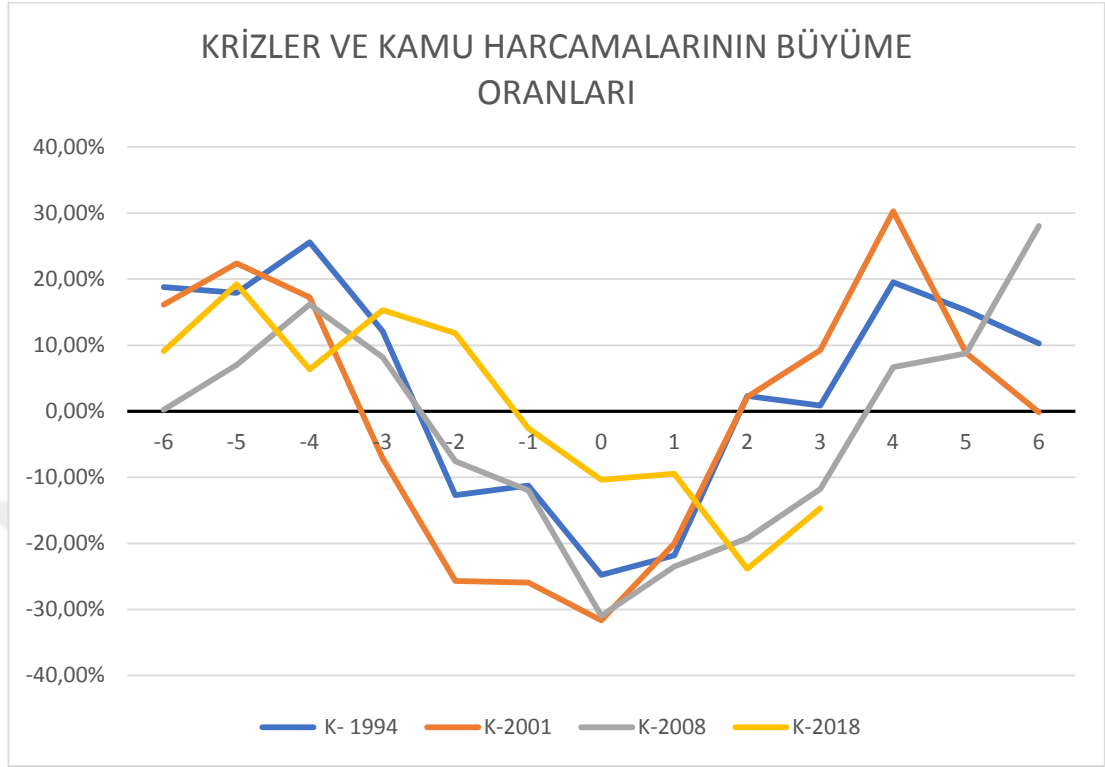
Şekil 16. Krizlerde GSYİH Büyümesi

Şekil 16’da Türkiye ekonomisinde gerçekleşen ve gerçekleşmekte olan krizlerde GSYİH büyümesinin nasıl seyrettiği gösterilmektedir. Her üç krizde büyüme oranları sanki birbirini kopya etmekteymiş gibi birbiri ile paralel hareket etmekte ve hemen hemen aynı büyüme oranları gerçekleşmektedir. Buna göre dört krizde de krizin dip noktasından tam 4 çeyrek –yani 1 yıl- önce büyüme tepe yapmaktadır. Akabinde büyüme oranlarında hızlı bir düşüş gerçekleşmektedir. Toparlanma aşamasına geçişte ise krizlerin her birinde farklı bir senaryo geçerlidir. 1994 Krizinde toparlanma en çabuk başlamış ve krizin dip noktasından bir çeyrek sonra pozitif büyüme gerçekleşmiştir. Toparlanma 2001 Krizinde 2 çeyrek, 2008 Krizinde ise 3 çeyrek sonrasında gerçekleşmiştir. Tezde üretilen verilere göre 2019 krizinde toparlanma, yani pozitif büyüme, aşaması henüz başlamamıştır.

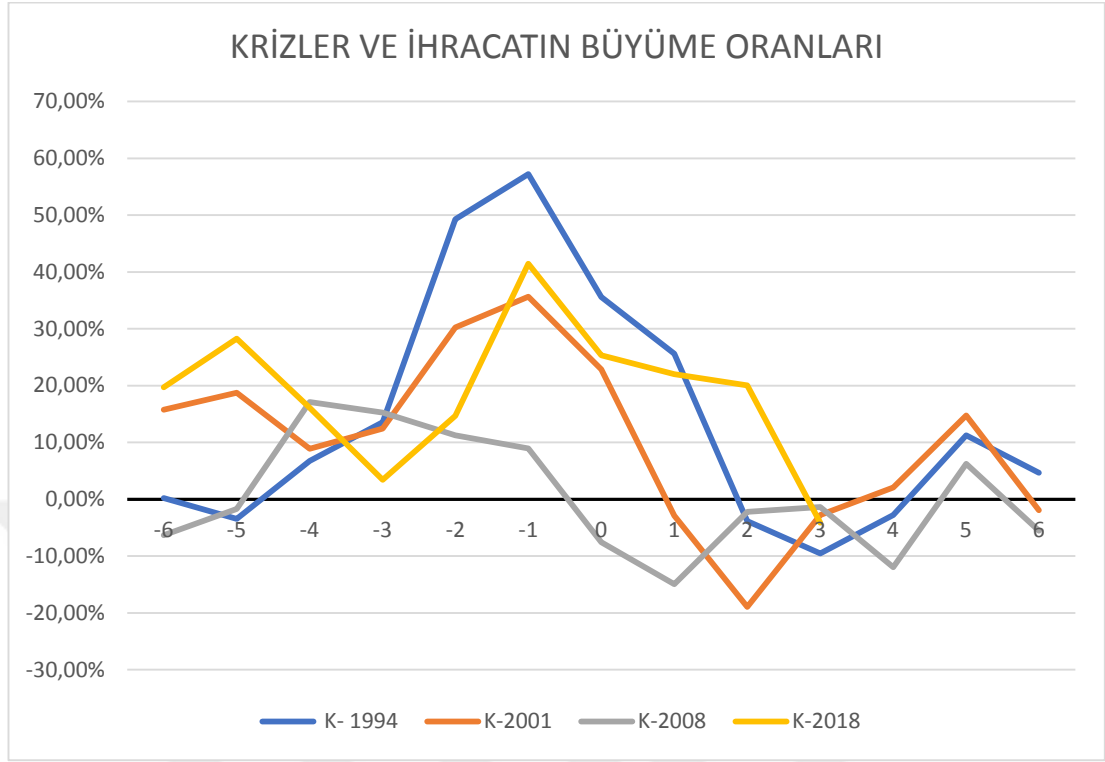
Şekil 17. Krizler ve Yatırımların Büyüme Oranları

Şekil 17’de yatırımların büyüme oranları görülmektedir. Grafiklere bakıldığında net olarak görülen farklılık yatırımların büyüme oranlarında 1994 ve 2001 Krizlerinde dip noktadan 3 çeyrek önce daralma gerçekleşirken 2001 Krizinde birinci 1994 Krizinde ise ikinci çeyrekte toparlanma başlamıştır. Öte yandan 2008 ve 2018 krizlerinde bu çalışmada uygulanan yöntemle yeniden hesaplanan yatırımlar krizin dip noktası da dahil olmak üzere küçülmemektedir. Ancak yatırımların büyüme oranları krizin dip noktasında düşmektedir.

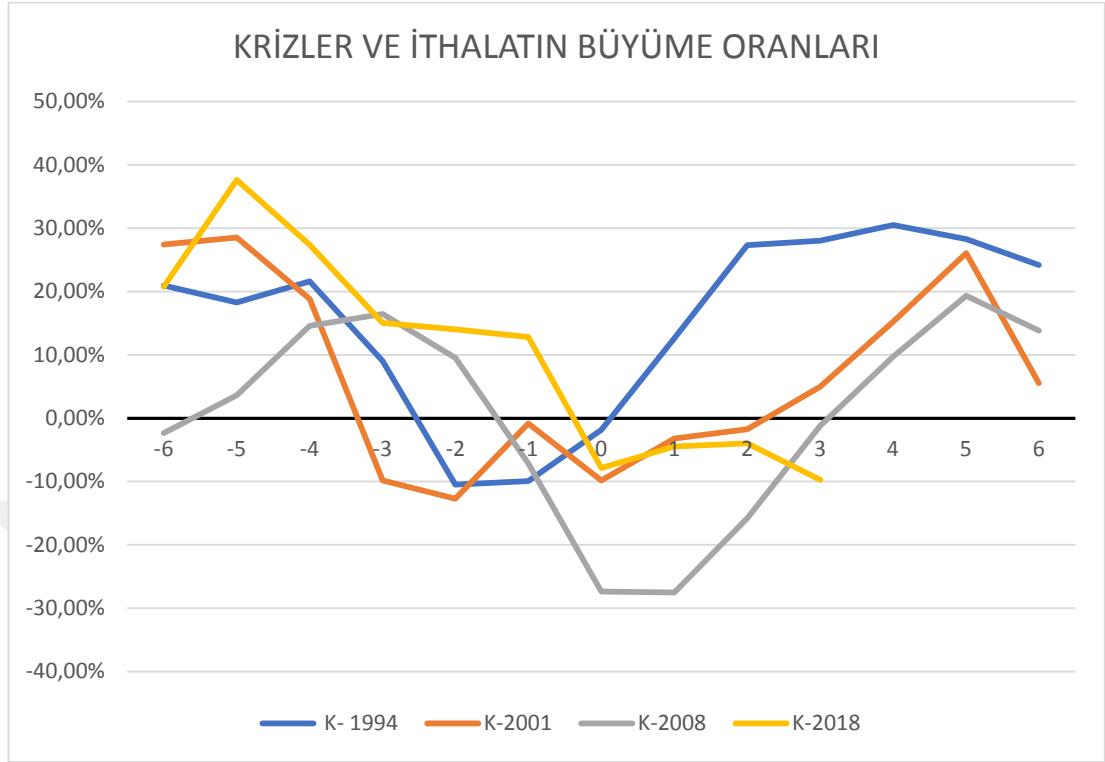
Şekil 18. Krizler ve Kamu Harcamalarının Büyüme Oranları

Şekil 18’de kamu harcamalarının reel değerinde üç aydan üç aya büyüme oranları görülmektedir. 1994, 2001 ve 2008 Krizlerinde kamu harcamalarının reel büyümesi hemen hemen aynı oranlarda gerçekleşmiştir. Her üç krizde de dip noktadan 3 çeyrek önce kamu harcamalarında reel anlamda daralma başlamış ve krizin dip noktasında da en düşük düzeylerine gelmişlerdir. Toparlanma safhasında büyüme oranları 1994 ve 2001 Krizlerinde hemen hemen aynı değerlerde oluşmuş ve her iki krizde de kamu harcamalarında pozitif büyümü krizin dip noktasından 2 çeyrek sonra başlamıştır. 2008 Krizinde ise toparlanma dördüncü çeyrekten sonra başlamıştır. 2018 krizinde kamu harcamalarında toparlanma daha gerçekleşmemiş görünmektedir.

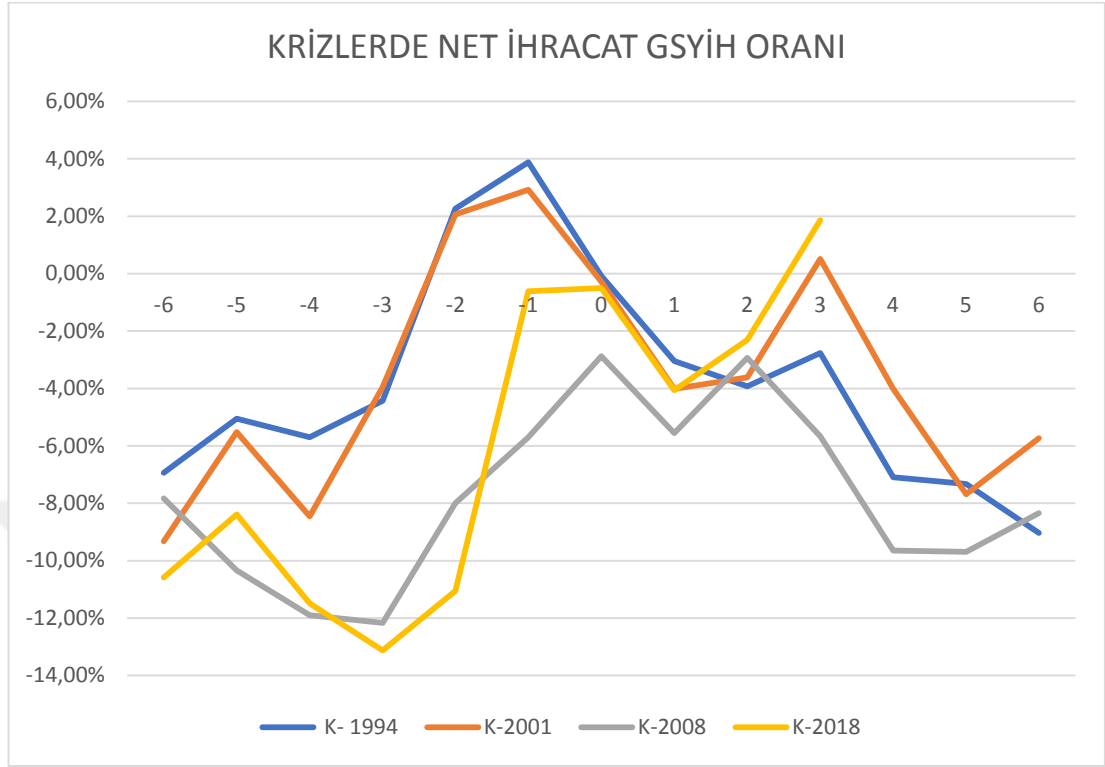
Şekil 19. Krizler ve İhracatın Büyüme Oranları

Şekil 19’da ihracatın yıllık büyüme oranlarının krizlerdeki seyri gözlemlenmektedir. Hemen göze çarpan olgu ihracatın büyüme oranları özelinde 1994, 2001 ve 2018 Krizleri benzer şekilde gerçekleşmiştir. Her üç krizde de krizin dip noktasından üç çeyrek önce ihracatta hızlı bir büyüme gerçekleşmiş ve bu pozitif büyüme trendi 2001 krizinde dip noktadan bir çeyrek, 1994 Krizinde iki çeyrek ve 2018 krizinde de 3 çeyrek sonraya kadar devam etmiştir. Bu üç krizin ortak özelliği tetikleyicilerinin döviz kurlarında beklenmedik artış olmasıdır. Bu da krizin dip noktasından önce ihracatta hızlı artışlara neden olmuştur. Ancak, 2008 Krizi mahiyeti itibarı ile dış kaynaklı bir krizdir. Bu da ihracatın büyüme oranlarında yavaşlama ve krizin dip noktasında negatif büyümeye neden olmuştur. İhracatta bu daralma ancak dip noktadan 5 çeyrek sonra tekrar pozitif büyümeye dönmüştür.

Şekil 20. Krizler ve İthalatın Büyüme Oranları

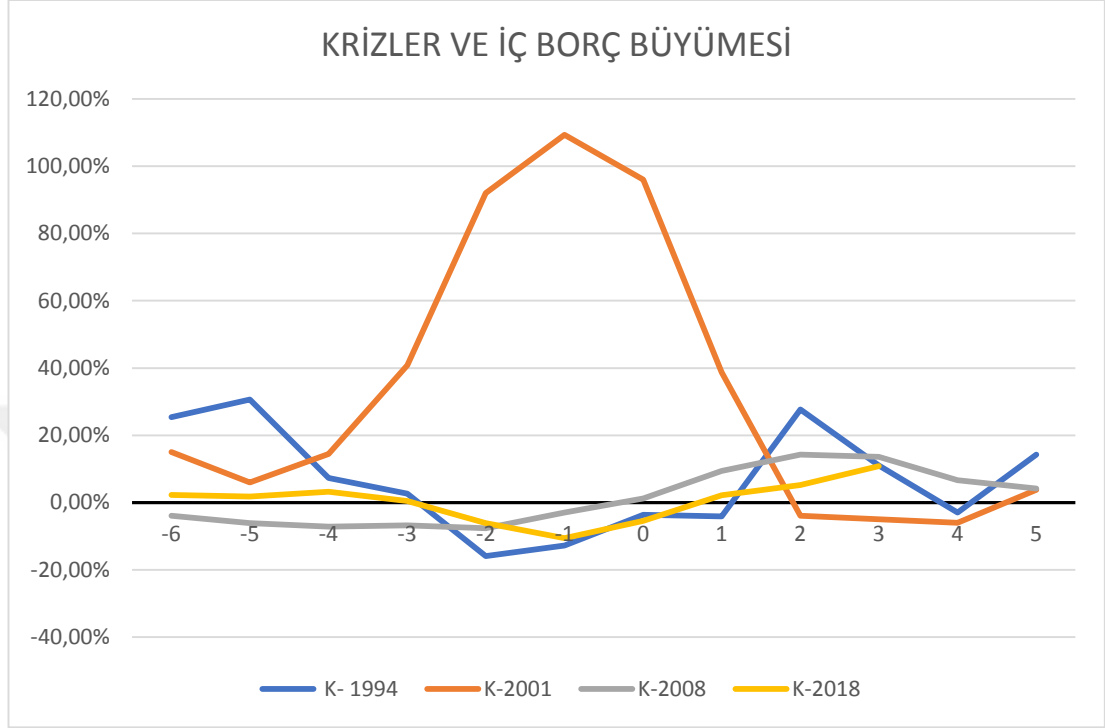
Şekil 20’de İthalatın yıllık büyüme oranlarının dört krizde aldığı düzeyleri görülmektedir. İthalatın dinamikleri milli gelirdeki dinamiklerle benzerlik teşkil etmektedir. Bütün krizlerde ithalatın büyüme oranlarının en düşük olduğu düzeyler krizin dip noktası veya bu noktadan bir çeyrek önce ve sonradır. Bu da doğaldır çünkü ithalat milli gelirin bir fonksiyonudur ve GSYİH bütümesi ile ithalat büyümesi birbiri ile doğru orantılıdır.

Şekil 21. Krizler ve Net İhracat GSYİH Oranı

Şekil 21’de net ihracatın GSYİH’ya oranı sergilenmektedir. Görüleceği üzere 1994, 2001 ve 2018 krizlerinde net ihracatın seyri birbirine paralel gitmektedir. Hatta 1994 ve 2001 krizleri hemen hemen aynı oranlarda büyümeyi aynı zamanlamayla göstermiştir. 2018 Krizinde de benzer bir eğilim gözlemlenmekteyken oranların değerleri farklılaşmaktadır. Bu benzerliğin sebebi Şekil 19’un yorumunda belirtildiği gibi bu üç krizin temelde iç sorunlar kaynaklı krizler olmasıdır. Öte yandan 2008 Krizi net ihracatın seyri açısından farklılık arz etmektedir. Bu da yine bu krizin dış ekonomi kaynaklı bir kriz olmasından, dolayısıyla krizin tetikleyicisinin ihracatta gerçekleşen düşüş olmasından kaynaklanmaktadır.

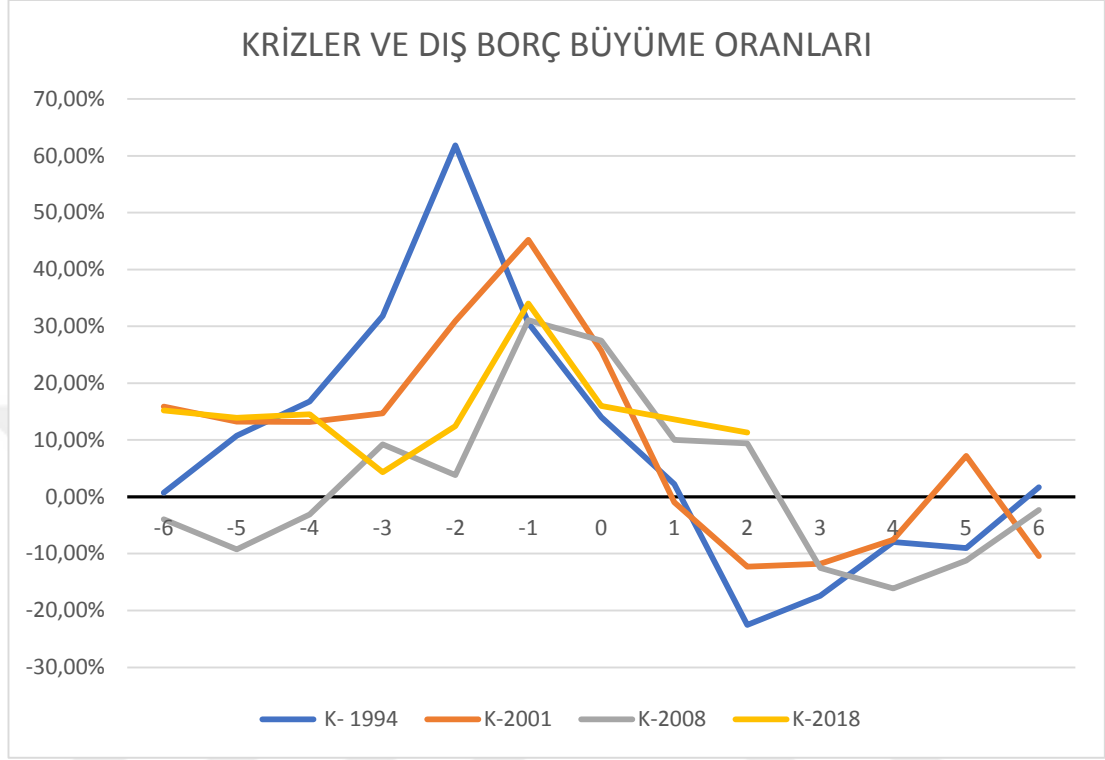
4.3.2. Krizler ve İç Borç Birikim Süreci

Şekil 22. Krizlerde İç Borç Stokunun Artış Oranları

Şekil 22’de TL cinsi reel iç borç stokunun üç aydan üç aya yıllık büyüme oranlarının dört farklı krizde aldığı değerler gösterilmektedir. Krizler iç borç birikiminin etkisi ve büyüklüğü açısından iki farklı gruba ayrılmaktadır. 1994 ve özellikle 2001 Krizlerinde Krizin dip noktası öncesinde iç borç büyümesi tepe noktasına ulaşmaktadır. İç borcun yüksekliğinin ekonomi yönetimi açısından önemi şudur: Hükümet krizde oluşan talep yetersizliğini kamu harcamasını arttırma yolu ile karşılayamaz; çünkü kendi açıklarını kapatmak zorundadır. Bu yüzden 1994 ve 2001 Krizlerine giden yolda yüksek iç borç birikiminin önemli bir paya sahip olduğu düşünülmektedir. Öte yandan 2008 ve 2018 Krizlerinde tam tersi bir durum söz konusudur. Bu krizlerde hükümetin iç borç sorunu neredeyse yoktur. Bu yüzden her iki krizde talepteki daralmayı hükümet kamu harcaması ve borçlanma yolu ile karşılayabilmiştir. Bu yüzden de krizin dip noktasına kadar negatif veya sıfır artış gösteren iç borçlar krizin dip noktasından sonra uygulanan genişleyici maliye politikasının da etkisiyle pozitif büyüme göstermiştir.

4.3.3. Krizler ve Dış Borç Birikim Süreci

Şekil 23. Krizler ve Dış Borcun Artış Oranları

Türkiye'nin iç mali liberalleşme ve özellikle dış mali liberalleşme hamlelerinden sonra içine girdiği eğilim dış borçlar kanalıyla iç talebin finansmanı, iç talepteki genişlemenin dış borçların sürdürülemez hale gelmesi ile birlikte durması ve daralmaya dönüşmesi şeklinde kısaca özetlenebilir. Yani, içine girilen bu konjonktür dış borç bulunduğu müddetçe büyüme, dış borç imkânlarının sona ermesiyle krize girme şeklinde olmaktadır. Buna Türkiye ekonomisinde dış ticaretin payının sürekli artması da eklenince kurlara ve dış borçlara hassa bağımlı ve kırılgan bir ekonomi gerçeğiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Her dört krizde de benzer bir trend ve hemen hemen aynı büyüme oranları gözlemlenmiştir: Krizin dip noktasından bir veya iki çeyrek önce tepe noktaya ulaşan dış borç büyümesi krizin dip noktasından bir veya iki çeyrek sonrasına kadar azalarak devam eden borç artışı ve akabinde 4 veya 5 çeyrek süren bir dış borç daralma süreci. Grafikte ilk bakışta bu gerçekler net olarak görülmektedir.

4.4. Büyüme, Borç Birikimi ve Krizler: Genel Değerlendirme

Bu bölümde ilk kısımda çalışmada kullanılan veri seti tanımlanmış ve serilerin işlenmesinde kullanılan yöntemler açıklanmıştır. İkinci kısımda 87'den 2019'a kadar Türk ekonomisinin genel seyrini gösteren iktisadi değişkenler grafik analizi yardımıyla incelenmiştir. Üçüncü kısımda ise, özellikle iç ve dış mali liberalleşme hamlelerinden sonra oluşan konjonktürde düzenli aralıklarla gerçekleşen ve genelde aynı problemlere dayanan krizlerin anatomisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu bölümdeki uygulamalardan elde edilen birkaç sonuç şu şekilde özetlenebilir:

1. İç Mali Liberalleşme ve İç Borç Birikimi: Türkiye ekonomisi iç mali liberalleşme reformu ile mali sektörde sermaye birikimini başlatmıştı. Bu sürecin doğal sonucu hükümet açıklarının para basarak değil bankalardan borçlanarak karşılanmasıdır. Özellikle 1994 ve 2001 krizlerine gidilen süreçte iç borçlarda birikimin krizlere temel oluşturan faktörlerden olduğu da gözlemlenmektedir. 2003 yılına kadar uygulanan sabit veya kontrollü kur rejimlerinde maliye politikası çok etkin bir politika aracıdır; hem olumlu hem de olumsuz yönde. Bu rejimlerde kontrolsüz mali genişleme ve hızlı iç borç birikimi cari işlemler açığı artışına ve dış borç birikimine yol açacağı için kriz kaçınılmaz hale gelir. 1994 ve 2001 Krizlerinde bu net olarak görülmektedir. Öte yandan 2003 sonrasında serbest kur rejimi altında maliye politikasının etkinliği azalmış ve hükümetin mali disiplin uygulamaları ile iç borçlar kontrol edilebilir düzeye inmiştir.
2. Dış Borç Birikimi ve Dış Mali Liberalleşme: Türkiye 1989'da dış mali liberalleşme hamlesinden bu yana üç kriz geçirmiş ve dördüncüsünü de hali hazırda tecrübe etmektedir. Bu dört krizin de temel alt yapısı dış borç birikiminden kaynaklanmaktadır. 1994 ve 2001 Krizlerinde dış borç birikiminin belirleyici ögesi iç borç birikimi iken, 2008 ve 2018 Krizlerinde dış borç birikiminin belirleyici ögesi özel kesimdeki harcama artışıdır. Burada

özel kesimin dış mali liberalleşme ve 2003 sonrası reformlarla dış borca ulaşma imkânlarının artarken maliyetlerinin düşmesinin de önemli bir payı vardır. Öte yandan yine bu bölümde yapılan analizlerde anlaşılmıştır ki 1987'den bu yana dış borcun öznesi kamudan özel kesime geçerken, vadesi de kısalmıştır. Dolayısıyla dış borçla iç talebin finansmanı prensibi aynen kalırken, iç talep genişlemesinin niteliği değişmiştir. Ama her ikisinin de yol açtığı sonuç sürdürülemez dış borç birikimi, TL'nin ani reel değer kaybı ve krizdir.

3. Krizlerin Benzerliği: Görülmektedir ki 1994, 2001, 2008 ve 2018 Krizleri birbirine paralel eğilimler göstermiş olan ve yine temelde aynı yapısal sorunlardan kaynaklanan krizlerdir. Farklı dönemlerde farklı hükümetlerin yönetiminde ve farklı dış dünya şartları altında ekonomik değişkenlerin hep aynı tepkileri aynı oran ve zamanlamayla göstermesi önemli bir sonuçtur. Bu ise araştırmacıya 1987'den 2019'a Türkiye ekonomisinin temel yapısal sorunlarında bir değişim olmadığını söylemektedir. Gerçekten yeni çağın şartlarına uygun bir iktisadi model kurulması için ilk önce bu yapısal sorunların giderilmesi gerekir. Bu ise teknolojide ve finansmanda dışa bağımlılığı ortadan kaldıracak daha yüksek katma değerli üretime teşvik edecek ve ihracata dayalı bir büyüme modeline geçişi sağlayacak entegre bir stratejiyle sağlanabilir.

SONUÇ

Bu tezin başında belirtildiği gibi iktisadi kalkınma gelişme problemi olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için temel iktisadi konuların başında gelmektedir. Dünyanın içinde bulunduğu kriz ortamına ek olarak fakir ve zengin ülkeler arasında sermaye ve gelir düzeyleri açısından büyük farklar ve eşitsizlikler bulunmaktadır. Bu yüzden iktisadi kalkınma kavramı yirmi birinci yüzyılda dahi cazibesini korumaktadır. Bu çerçevede kalkınma, çoğu zaman ve özellikle ana akım iktisatçılar tarafından, iktisadi büyüme kavramı ile karşılaştırılmaktadır. Aslında iktisadi kalkınma iktisadi büyümeyi de içeren, ancak ondan daha fazla olguyu temsil eden bir kavramdır. İktisadi büyüme uzun dönemde bir ülkenin üretim kapasitesinin büyüme süreci anlamına gelirken iktisadi kalkınma bir ülkenin üretim kapasitesine ek olarak ülke vatandaşlarının yaşam standardı, gelirin sınıflar arasında dağılımı ve fırsat eşitliği kavramlarını içeren bir toplumsal refah düzeyinin artış oranıdır. Dolayısıyla iktisadi büyümenin olduğu yerde az ya da çok iktisadi kalkınma da olur. Sonuç olarak iktisadi kalkınmanın en önemli bileşeni iktisadi büyümedir. İktisadi büyüme olmadan iktisadi kalkınma olmaz.

İktisadi kalkınmanın doğrudan ilişkili olduğu kavram, en azından kapitalist ekonomilerde, sermaye birikimidir. Sermaye kapitalist bir ekonomide kullanılan ana üretim faktörüdür. Sermaye kullanımı olmayan bir üretim süreci kapitalist üretim süreci sayılamaz. Bu anlamda sermaye birikimi hem bir kapitalist ekonominin varlığını sürdürmesi için gerekli olan bir süreçtir hem de kalkınmanın en temel bileşeni olan iktisadi büyümenin temel dayanağıdır. Bu yüzden her hangi bir ülkenin kalkınma sorunu, aynı zamanda, o ülkenin sermaye birikimi sorunuyla eş anlamlı olarak gelişir ve çözülür.

Sermaye birikimi deyince farklı sermaye tipleri için farklı süreçlerden bahsedilmektedir. Bu farklı sermaye tipleri altyapı sermayesi, fiziki sermaye, beşeri sermaye ve mali sermayedir. Her biri üretim sürecinde farklı rollere sahip olan bu sermaye tipleri birbirini tamamlayan birer faktördür. Dolayısıyla, her bir sermaye

tipinin farklı birikim süreçleri olmasına rağmen bu birikim süreçleri birbirini destekler mahiyettedir.

Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi iktisadi kalkınma süreci incelendiğinde Türkiye Ekonomisi'nde tecrübe edilen liberalleşme safhalarının her biri farklı bir sermaye birikim rejimini denk düşmektedir. Bu Tez'de açıklanmak istenen temel görüş budur.

Bu amacı yerine getirmek için Tez dört bölüm halinde hazırlanmıştır. Tezin Birinci Bölümü'nde Türkiye'nin kalkınma tarihini inceleyen bazı temel çalışmalardan bahsedilmiş ve bunların konuyu hangi temalar etrafında analiz ettiği açıklanmıştır. Eserler karşılaştırılmış ve farkları ortaya konmuştur.

Tezin İkinci Bölümü'nde İktisadi Kalkınma ve Sermaye Birikimi kavramları incelenmiştir. Her bir kavramın iktisat bilimindeki yeri, bu iki kavram hakkında temel tartışmalar ve bu iki kavramın birbiriyle ilişkisi ele alınmıştır.

Tezin Üçüncü Bölümü'nde Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki iktisadi kalkınma süreci liberalleşme safhaları göz önüne alınarak sıralanmış ve sermaye birikim rejimi ile liberalleşme aşamaları arasındaki bağlantılar kurulmuştur. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar irdelenmiştir.

Tezin Dördüncü Bölümü ise özellikle 1980'lerden günümüze Türkiye ekonomisinde rastlanan temel eğilimleri gösteren, iç ve dış mali liberalleşme reformlarının sonuçlarını irdeleyen ve yaşanan dört büyük krizin sebep ve sonuçlarıyla birlikte açıklayan analizle içermektedir. Bu bölüm bütün tezden elden edilen sonuçların değerlendirilmesi ile birlikte tezin genel bir özetini vermektedir.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D. & J. Robinson, **Why Nations Fail**, New York: Crown Business, 2012.
- Bayly, C.A., **“Indigenous and Colonial Origins of Comparative Economic Development: The Case of Colonial India and Africa”**, Policy Research Working Paper 4474, The World Bank, 2008.
- Bräutigam, D., **“Building Leviathan: Revenue, State Capacity and Governance”**, IDS Bulletin 33, no. 3, pp. 1 – 17, 2002
- Conteras, R., "How the Concept of Development Got Started" University of Iowa Center for International Finance and Development, E-Book, 2010
- Easterly, W., **“Can Foreign Aid Buy Growth?”** in Journal of Economic Perspectives 17(3), pp. 23 – 48, 2003.
- Hirschman, A. O., **“The Rise and Decline of Development Economics”**, Essays in Trespassing: Economics to Politics to Beyond. pp. 1–24, 1981.
- Kurmuş, O., **“1916 ve 1919 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler”**, ODTÜ Gelişme Dergisi, (1978 Özel Sayısı), “Türkiye İktisat Tarihi Üstüne Araştırmalar”, 1978.
- Kurtoğlu, F., **“Türkiye’nin Zirai İhracat Emtiasının Ecnebi Piyasalarda Rekabet Mücadelesi”**, 1931 Birinci Ziraat Kongresi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Ankara, 1931.

- Kuznets, S., **Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread**, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1966 .
- Mansell, R & and U. Wehn, **Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development**. New York: Oxford University Press, 1998.
- de Mesquita, E.B., **Political Economy for Public Policy**, Princenton University Press, chapter 11, 2016.
- Moss, T., G. Pettersson & N. van de Walle,
“An Aid Institutions Paradox? A review essay on aid dependency and State building in Sub-Saharan Africa”, Working Paper 74, Center for Global Development, 2006, .
- O'Sullivan, A. & S. M. Sheffrin, **Economics: Principles in Action**. Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2003.
- Powell, G.B., **Elections as Instruments of Democracy: Majoritarian and Proportional Views**. Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2000.
- Pritchett, L., M. Woolcock & M. Andrews,
“Looking Like a State: Techniques of Persistent Failure in State Capability for Implementation”, The Journal of Development Studies, 49:1, 1-18, DOI: 10.1080/00220388.2012.709614, 2013.
- Puthenkalam; J.J. & J. Chathanatt,
Economic Growth, Democracy and Human Development, Claretian Publications , Bangalore, India, 2016 ,.
- Ranis, G., F. Stewart & A. Ramirez,

- "Economic growth and human development".**
World Development. 28 (2): 197–219.
doi:10.1016/S0305-750X(99)00131-X, 2000.
- Richards, H., **"Unbounded Organization and the Future of Socialism"**, Education as Change, Vol. 17, No. 2, pp. 229-242, 2013.
- Ross, M., **"The Oil Curse: How petroleum wealth shapes the development of nations"**., 2012
- Schumpeter, J. & U. Backhaus, **The Theory of Economic Development**. In Joseph Alois Schumpeter. pp. 61–116. doi:10.1007/0-306-48082-4_3, 2003
- Sen, A., **"Development: Which Way Now?"**. Economic Journal. 93 (372): 745–62. doi:10.2307/2232744, 1988.
- Shepsle, K. & M. Bonchek, **Analyzing Politics**, Second Edition, Norton, pp. 67 – 86, 2010.
- Todaro, M. & S.C. Smith, **"Economic Development"** (11th ed.), Pearson Education and Addison-Wesley, 2011 .